

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

XIV. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
(1969 - 1973)

Ferit Tolga AYAN

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü İçin Öngördüğü Yüksek Lisans Tezi Olarak Hazırlanmıştır

ANKARA

2006

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

XIV. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
(1969 - 1973)

Ferit Tolga AYAN

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü İçin Öngördüğü Yüksek Lisans Tezi Olarak Hazırlanmıştır

ANKARA

2006

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN

Üye : Yrd.Doç.Dr.Ayten SEZER

Üye : Dr. Sadık ERDAŞ

Üye : Dr.Yunus KOBAL (Danışman)

Üye : Dr.Yasemin DOĞANER

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../ 2006

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.), Türk siyasal ve toplumsal hayatının yönlendirildiği temel platformu meydana getirmektedir. 23 Nisan 1920'den günümüze kadar, Türk demokrasisi T.B.M.M. çatısı altında gelişimini sürdürmüş ve bugün Atatürk'ün de hedeflemiş olduğu Avrupa standartlarına erişmeyi başarmıştır.

Bu tez çalışmasında, 12 Ekim 1969 – 14 Ekim 1973 tarihleri arasında görev yapan XIV. Dönem T.B.M.M.'nin faaliyetleri ve yapısı ile dönemin Türkiye'deki önemli gelişmeler incelenmiştir. XIV. Dönem T.B.M.M, Türk toplumsal hayatının çalkantılı bir döneminde ülkeyi idare etmek durumunda kalmış, 1969 seçimiyle işbaşına gelen hükümetin durumu kontrol altına almakta çektiği zorluklar 12 Mart 1971 muhtırasına ve müteakiben atanmış hükümetlerin kurulmasına giden süreci başlatmıştır.

Dört bölümden meydana gelen bu tezin giriş bölümünde, Türk parlamento geleneğini yansıtmak amacıyla, ilk Osmanlı Meclisi'nin açılışından XIV. Dönem T.B.M.M.'ye kadar olan dönemdeki siyasal gelişmeler kısaca incelenmiştir.

Birinci bölümde, T.B.M.M. Albümü esas alınarak, XIV. Dönem çalışmalarına iştirak eden milletvekillerinin kişisel bilgilerinin muhtelif kıstaslara göre analizi yapılmıştır. İkinci bölümde, anılan dönemde gerçekleşen önemli toplumsal ve siyasal gelişmeler ile T.B.M.M.'nin bu gelişmeler karşısındaki tutumu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ilişkileri ve dış politika tercihleri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise, ekonomi, sağlık ve eğitim alanındaki önemli gelişmeler ile izlenen politikalara yer verilmiştir.

Sonuç bölümünde, XIV. Dönem T.B.M.M'nin Türk siyasi ve toplumsal hayatına yaptığı katkıların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

ABSTRACT

Turkish Grand National Assembly (T.G.N.A.) is the foundation which drives the Turkish political and social life. Since its establishment in 23 April 1920, Turkish democracy has continued to develop under T.G.N.A. and today managed to reach to European standards which had been pointed out by Atatürk.

In this thesis, the structure and activities of XIV. period T.G.N.A. which works between 12 October 1969 – 14 October 1973 and important events of Turkey in that particular period have been examined. XIV. period T.G.N.A. had to govern the country in an unstable era. The problems which couldn't be solved by the 1969 elections winner government, had initiated the process which led to 1971 memorandum and appointed governments.

In this thesis, there are four sections. In the entrance section, to be able to reflect the Turkish parliamentary tradition, political events from the opening of the first Ottoman Parliament till the XIV. period T.G.N.A. have been examined shortly.

In the first section, by taking T.G.N.A. album as the basis, the personnel information of the parliamentarians who had taken place in the XIV. Period T.G.N.A. has been analyzed. In the second section, important social and political events which take place in the mentioned period and actions of T.G.N.A towards them have been examined. In the third section, Turkey's relations with other countries and foreign political preferences have been examined. In the fourth section, important economical, educational and health policies have been examined.

In the conclusion section, the contributions which had been made by T.G.N.A. to the Turkish political and social life have been evaluated generally.

İÇİNDEKİLER

ÖZET

ABSTRACT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR.....	ii
GİRİŞ.....	1
1. Osmanlı Döneminde Meclis.....	1
2. T.B.M.M.'nin Açılışı ve Tek Parti Dönemi.....	2
3. Çok Partili Dönem.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

XIV. DÖNEM'İN YAPISI VE İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

1. 12 Ekim 1969 Milletvekili Genel Seçimlerinin Değerlendirilmesi.....	12
2. XIV. Dönem'in Yapısı.....	19
3. XIV. Dönem T.B.M.M Üyelerinin İstatistiksel Analizi.....	22
a. Eğitim / Öğretim Durumları.....	22
b. Doğum Tarihleri ve Yaş Durumları.....	23
c. Yabancı Dil Bilgileri.....	24
ç. Meslek Dağılımları.....	26
d. Medeni Durumları.....	28
e. Çocuk Sayıları.....	29
f. Kadın Milletvekillerinin Durumu.....	30

4. XIV. Dönem’de Görev Yapan Meclis Başkanları.....	31
5. XIV. Dönem’de Görev Yapan Başbakanlar ve Hükümetler.....	32
6. XIV. Dönem Yasama Çizelgesi.....	36
7. XIV. Dönem T.B.M.M.’ye Yasama ve Denetim Konularında Gelen İşler.....	37
8. XIV. Dönem’de Görev Yapan Cumhuriyet Senatosu Başkanları.....	38
9. Cumhuriyet Senatosu Yasama Çizelgesi.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

XIV. DÖNEM’DEKİ TOPLUMSAL VE SİYASAL GELİŞMELER

1. 1969 Milletvekili Genel Seçimleri Öncesi Toplumsal ve Siyasi Durum.....	39
2. II. Süleyman Demirel Hükümeti Dönemi (12 Kasım 1969 - 14 Mart 1970).....	41
3. III. Süleyman Demirel Hükümeti Dönemi (15 Mart 1970 - 12 Mart 1971).....	47
4. 12 Mart Muhtırası Dönemi (12 Mart 1971 - 6 Nisan 1971).....	62
5. I. Nihat Erim Hükümeti Dönemi (7 Nisan 1971 - 21 Aralık 1971).....	68
6. II. Nihat Erim Hükümeti Dönemi (22 Aralık 1971 - 4 Haziran 1972).....	83
7. Ferit Melen Hükümeti Dönemi (5 Haziran 1972 - 15 Nisan 1973).....	86
8. Naim Talu Hükümeti Dönemi (16 Nisan 1973 - 26 Ocak 1974).....	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIV. DÖNEM’İN DIŞ POLİTİKASI

1. Türkiye-A.B.D. İlişkileri.....	94
2. Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-Yunanistan İlişkileri.....	103
3. Türkiye-S.S.C.B. İlişkileri.....	110

4. Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkileri.....	113
5. Türkiye'nin Batı Avrupa Ülkeleri ile İlişkileri.....	116
6. Diğer Ülkeler ile İlişkiler.....	121

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XIV. DÖNEM'DE EKONOMİ, EĞİTİM VE SAĞLIK ALANINDAKİ GELİŞMELER

1. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler.....	124
2. Sağlık Alanındaki Gelişmeler.....	137
3. Eğitim Alanındaki Gelişmeler.....	141

SONUÇ.....145

BİBLİYOGRAFYA.....150

EKLER.....157

EK-A (XIV. Dönem T.B.M.M.- Millet Meclisi Üyelerinin Alfabetik Listesi)

EK-B (XIV. Dönem T.B.M.M.- Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Alfabetik Listesi)

EK-C (XIV. Dönem'de Görev Yapan Hükümetler)

ÖNSÖZ

Bu bilim uzmanlığı tez çalışmasında; 12 Ekim 1969-14 Ekim 1973 tarihleri arasında ekonomi, dış ilişkiler, sağlık, eğitim, siyaset ve toplumsal alanlarda gerçekleşen önemli olaylar ile XIV. Dönem T.B.M.M.'nin bu alanlardaki politikalarına yer verilmiştir. İncelenen döneme ait gazeteler, dönemi inceleyen yazılı eserler ve T.B.M.M. tutanakları çalışmanın kaynaklarını oluşturmaktadır. Çalışmanın hazırlanması esnasında, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve T.B.M.M. Kütüphanesinden yararlanılmıştır.

1960'ların sonu, 1961 anayasasından kaynaklandığı öne sürülen sıkıntıların Türk toplum hayatında etkilerini göstermeye başladığı bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir. Toplumsal olarak sıkıntılı olan bu dönemde, kurulan hükümetler uzun süre görev yapamamışlar ve bundan dolayı, 12 Ekim 1969-14 Ekim 1973 tarihleri arasında toplam 6 kez hükümet değişmiştir. Bu dönemin en dikkate değer siyasi gelişmesi kuşkusuz 12 Mart 1971 günü T.S.K.'nın vermiş olduğu muhtıradır. Türk siyasi hayatı bu muhtırayı takip eden dönemde önemli gelişmeler yaşamıştır.

Türk siyasal hayatında önemli gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimini içeren XIV. Dönem T.B.M.M.'nin incelenmesi, günümüzde yaşanan olayların daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacaktır. Bu çalışmanın hazırlanmasında desteğini benden esirgemeyen Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün değerli öğretim elemanlarına, Enstitü Müdürü Prof. Dr. Mustafa Yılmaz'a, bu tezin oluşturulmasında değerli katkıları ile bana yol gösteren danışmanım Dr. Yunus Kobal'a, kıymetli değerlendirmeleri ile tezimin eksiklerinin giderilmesini sağlayan Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a, Yrd. Doç. Dr. Ayten Sezer'e, Dr. Sadık Erdaş'a ve Dr. Yasemin Doğaner'e minnettarlığımı ifade etmeyi bir görev bilirim.

Ankara, 2006

Ferit Tolga Ayan

KISALTMALAR

A.B.	Avrupa Birliği
A.B.D.	Amerika Birleşik Devletleri
A.E.T.	Avrupa Ekonomi Topluluğu
A.G.İ.T.	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
A.K.Ç.T.	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
A.P.	Adalet Partisi
A.T.	Avrupa Topluluğu
B.M.	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
C.H.P.	Cumhuriyet Halk Partisi
C.G.P.	Cumhuriyetçi Güven Partisi
C.P.	Cumhuriyetçi Parti
D.İ.E.	Devlet İstatistik Enstitüsü
D.İ.S.K.	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
D.P.	Demokrat Parti
D.P.T.	Devlet Planlama Teşkilatı
D.T.M.	Dış Ticaret Müsteşarlığı
E.O.K.A.	Etniki Organosi Kipriaku Agonos
F.A.C.	Federal Alman Cumhuriyeti
F.K.Ö.	Filistin Kurtuluş Örgütü
G.P.	Güven Partisi
G.S.M.H.	Gayrı Safi Milli Hasıla

H.Ü.A.İ.İ.T.E.	Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
I.M.F.	International Monetary Fund
İ.K.Ö.	İslam Konferansı Örgütü
K.İ.T.	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
M.B.K.	Milli Birlik Komitesi
M.G.K.	Milli Güvenlik Kurulu
M.G.P.	Milli Güven Partisi
M.H.P.	Milliyetçi Hareket Partisi
M.P.	Millet Partisi
M.Y.K.	Merkez Yönetim Kurulu
M.S.P.	Milli Selamet Partisi
N.A.T.O.	North Atlantic Treaty Organization
O.D.T.Ü.	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
O.E.C.D.	Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
O.S.İ.A.	Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması
R.G.	Resmi Gazete
S.	Sayfa
S.C.F.	Serbest Cumhuriyet Fırkası
S.S.C.B.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.P.	Türkiye Birlik Partisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
T.C.M.B.	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
T.G.N.A.	Turkish Grand National Assembly

T.İ.P......Türkiye İşçi Partisi
T.L......Türk Lirası
T.P.C.F......Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası
T.S.K......Türk Silahlı Kuvvetleri
Y.T.P......Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

1. Osmanlı Döneminde Meclis

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi, 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir. Bu anayasa ile padişaha, gerekli koşulların oluştuğuna karar vermesi durumunda, olağanüstü hal ilan edebilmesi, kendisi ya da devletin çıkarları için tehlikeli gördüğü bir kimseyi sürgüne gönderebilmesi, oluşan acil tehlike geçene kadar tüm anayasal güvenceleri askıya alabilmesi gibi geniş yetkiler tanınmıştır.¹

Kanun-i Esasi'nin ilanını takiben, ilk Osmanlı Meclisi imparatorluk çapında yapılan genel seçimlerden sonra 19 Mart 1877'de padişah II. Abdülhamit'in söyleviyle açılmıştır. Osmanlı Meclisi, tayinle tespit edilmiş 25 kişilik bir ayan meclisi ve seçimle işbaşına gelen 120 milletvekilinin meydana getirdiği mebusan meclisinden oluşmuştur. İlk meclis başkanı Ahmet Vefik'dir. İmparatorluğun farklı yörelerinden gelen meclis üyeleri vakit geçirmeden gerek bölgelerinin gerekse ülkenin sorunlarını özgürce tartışmaya başlamışlardır.²

İlk Osmanlı Meclisinin birinci çalışma dönemi 28 Haziran 1877'de tamamlanmıştır. Seçimler yenilendikten sonra, 13 Aralık 1877'de tekrar toplanan Meclisin ikinci çalışma dönemi fazla uzun sürememiştir. 24 Nisan 1877'de başlayan ve 31 Ocak 1878'deki ateşkes anlaşması ile sona eren Osmanlı - Rus savaşı, II. Abdülhamit'e 14 Şubat 1878'de meclisi dağıtarak 1908 yılına kadar sürecek mutlakiyet rejimini başlatması için gerekli dayanağı vermiştir.³

¹ Bülent Tanör, **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.138-141.

² İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I**, s.213-215., Meclis-i Mebusan hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Ayfer Özçelik, **Meclis-i Mebusan'ın Açılışı**, Tez Yayınları, İstanbul, 2001.

³ Padişah'ın Meclisi kapatan iradesinin metni için Bkz. Suna Kili, A.Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s.72.

23 Temmuz 1908’de, meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi üzerine tekrar çalışmaya başlayan Meclis, Cumhuriyet döneminde dahi bir süre yürürlükte kalacak olan basın, matbaa, grev ve cemiyetlerle ilgili kanunları yasalaştırmış, Kanun-i Esasi’yi değiştirerek daha demokratik bir yapıya kavuşturmuş, böylece eski uygulamadan farklı olarak hükümet padişaha değil meclise karşı sorumlu kılınmıştır.⁴

1908’den 1920’ye kadar çalışmalarını sürdüren Osmanlı Meclisi, itilaf devletlerinin İstanbul’u işgal etmelerinden iki gün sonra, 18 Mart 1920’de son toplantısını yaparak kendisini tatil etmek durumunda kalmış, 11 Nisan 1920’de de padişah tarafından fesh edilmiştir.⁵

2. T.B.M.M.’nin Açılışı ve Tek Parti Dönemi

T.B.M.M., 23 Nisan 1920 günü ülkenin her yanından gelen temsilcilerin katılımıyla Ankara’da açılmıştır. İlk gün, Meclis açılış konuşmasını en yaşlı üye olan Sinop Milletvekili Şerif Bey geçici başkan sıfatıyla yapmış, ertesi gün yapılan seçimlerde de Mustafa Kemal T.B.M.M. Başkanlığına seçilmiştir.⁶

1920-1923 yılları arasında görev yapan I. Dönem T.B.M.M., hem yasama hem de yürütme yetkisini bir arada kullanarak, Kurtuluş Savaşının zor günlerindeki görevini başarı ile tamamlamıştır. Kurtuluş Savaşı’nın ardından, saltanatın kaldırılması ve Lozan Konferansı görüşmelerinin başlatılması da bu meclis döneminde gerçekleşmiştir.⁷

⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler, Cilt I, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.37.

⁵ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem Yayınları, İstanbul, 1983**, s.133-138.

⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.41.

⁷ I. Meclis’in çalışma düzeni hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Rıdvan Akın, **T.B.M.M. Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001., I. Meclis’teki siyasi düşünceler için Bkz. İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünce Yapısı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.

II. Dönem T.B.M.M., 28 Haziran 1923’de yapılan seçimlerin ardından, 11 Ağustos 1923’de çalışmalarına başlamıştır. Yeni meclisin ilk önemli icraatı, Türkiye’nin uluslararası sahneye çıkış belgesi olan Lozan Antlaşmasını 23 Ağustos 1923 tarihinde kabul etmek olmuştur. Bu önemli kararı, 13 Ekim 1923’de Ankara’nın başkent ilan edilmesi, 29 Ekim 1923’de ülkenin yönetim şeklini Cumhuriyet olarak belirleyen yasanın kabul edilmesi ve ardından da Mustafa Kemal’in Cumhurbaşkanı seçilmesi takip etmiştir. İlk Cumhuriyet hükümeti 30 Ekim 1923’de İsmet (İnönü) Paşa tarafından kurulmuştur.⁸

II. Dönem T.B.M.M., 20 Nisan 1924’de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu kabul etmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yasama ve yürütme yetkisi T.B.M.M.’ne verilmiş ve “kuvvetler birliği” olarak adlandırılan sistem benimsenmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.⁹

17 Kasım 1924’de, Cumhuriyet Halk Fırkası (C.H.F.)’dan istifa eden milletvekilleri ve Mustafa Kemal’in milli mücadele dönemi arkadaşlarından oluşan bir grup, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası (T.P.C.F.) adında bir muhalefet partisi kurmuştur. T.P.C.F., genel oy hakkı, liberal ekonomi ve “dini düşünce ve inançlara saygı göstermeyi” esas alan bir parti programı benimsemiştir.¹⁰

Şubat 1925’te, doğu illerinde patlak veren ayaklanmayla birlikte ortaya çıkan şiddet yanlısı gruplar demokratik düzenin gelişmesine darbe vurmuştur. Ayaklanmayı bastırabilmek için hızlı şekilde tedbirler alınmış, Fethi (Okyar) Bey’in¹¹ yerine İsmet (İnönü) Paşa Başbakanlığa getirilmiş ve “Takrir-i Sükun”

⁸ Cumhuriyet yönetiminin tanımı ve özellikleri için Bkz. Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul, 1995, s. 350., II. Dönem T.B.M.M. hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi – T.B.M.M. II. Dönem (1923-1927)**, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

⁹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s.85.

¹⁰ Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası hakkında detaylı bilgi için Bkz. Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

¹¹ Fethi Okyar (1880-1943) Siyaset ve devlet adamı. Pirlepe’de doğdu. Askeri eğitim aldı. 1913’de ordudan istifa etti. 1913-1917 Sofya elçiliği yaptı. 1923 ve 1924-1925’de iki defa Başbakanlık yaptı. 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurdu. 1943’de öldü. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.15,

yasası kabul edilerek İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Alınan bu tedbirler kısa sürede etkisini göstermiş ve ayaklanma bastırılabilmiştir. Çıkan olaylarla ilişkili görülen T.P.C.F. de 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır.

II. Dönem T.B.M.M. 26 Haziran 1927'de seçim kararı alarak çalışmalarına son vermiş, III. Dönem T.B.M.M. için seçimler de Eylül 1927'de yapılmıştır. 1 Kasım 1927'de çalışmalarına başlayan III. Dönem T.B.M.M., aynı gün Mustafa Kemal'i tekrar Cumhurbaşkanlığı'na seçmiş, 10 Nisan 1928'de bir Anayasa değişikliği ile, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 2. maddesindeki "*Türkiye Devletinin dini, din-i İslamdır.*" fıkrası ile, 26. Maddesindeki "*Ahkamı Şer'iyeye Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yürütülecektir*" cümlesini kaldırarak laik devlet düzeni yolunda önemli adımlar atmış, 1 Kasım 1928'de "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki" hakkındaki kanunu ve 3 Nisan 1930'da da yerel seçimlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan 1580 sayılı Belediye Kanununu kabul etmiştir.¹²

1930 yılına gelindiğinde, Mustafa Kemal yeni bir toplum düzeni yaratmak için girişilen reformların artık temel amacına ulaştığını ve bir muhalif partinin kurulmasıyla çok partili sistemin tekrar denenebileceğini düşünmüştür. Bu maksatla, Temmuz 1930'da Paris'te ki büyükelçilik görevinden çağrılan Fethi (Okyar) Bey'in önderliğinde bir muhalefet partisi kurulmuş ve partiye, "Serbest Cumhuriyet Fırkası (S.C.F.)" adı verilmiştir.¹³

Fethi (Okyar) Bey'in bütün dikkat ve çabalarına karşın, S.C.F. kısa süre içerisinde sadece daha liberal bir ekonomik ortamdan yana olanların değil, rejime ve inkılaplara karşı olan unsurların da kendilerini göstermek istedikleri bir parti haline gelmiştir. Cumhuriyet'in zarar görmesini istemeyen S.C.F. yöneticileri, 17 Kasım

s.562, Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.128-129.

¹² III.Dönem T.B.M.M. hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi – T.B.M.M. III. Dönem (1927-1931)**, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 1995., İlknur Kılıç, **III. TBMM Döneminde Türk Siyasi Hayatı (1927-1931)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİTE, Ankara, 1993.

¹³ Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Yetkin Çetin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.

1930'da partinin kendisini fesh etmesine karar vermişlerdir. S.C.F., 21 Aralık 1930 tarihinde de Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır.¹⁴

III. Dönem T.B.M.M. 5 Mart 1931'de çalışmalarına son vermiş ve milletvekili seçimlerinin yenilenmesi kararı almıştır. 24 Nisan 1931'de yapılan seçimlerin ardından 4 Mayıs 1931'de toplanan IV. Dönem T.B.M.M., aynı gün Mustafa Kemal'i üçüncü kez Cumhurbaşkanlığı'na seçmiş ve 21 Haziran 1934'de de "Soyadı Kanunu"nu kabul ederek Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadını vermiştir. 26 Kasım 1934'de "Efendi, Bey, Paşa gibi ünvan ve lakapların kaldırıldığına dair" 2590 sayılı kanun, 3 Aralık 1934'de "Bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair" 2596 sayılı kanun, 5 Aralık 1934'de de Teşkilat-ı Esasiye kanununun 10 ve 11. maddelerinde kadınların milletvekili seçilebilmesi yönünde yapılan değişiklikler IV. Dönem T.B.M.M. tarafından kabul edilmiştir.¹⁵

V. Dönem T.B.M.M. için milletvekili seçimleri 8 Şubat 1935'de yapılmıştır. 1 Mart 1935'de çalışmalarına başlayan meclis aynı gün Atatürk'ü dördüncü kez Cumhurbaşkanlığı'na seçmiş, 27 Mayıs 1935'de Pazar gününü resmi tatil olarak belirleyen 2739 sayılı kanunu kabul etmiş, 5 Şubat 1937'de 3115 sayılı kanunla Türkiye Devleti'nin Cumhuriyetçi, Halkçı, İnkılapçı, Laik, Devletçi ve Milliyetçi olduğunun Anayasaya eklenmesine karar vermiş ve 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ebediyete intikali üzerine, 11 Kasım 1938 tarihinde İsmet İnönü'yü oybirliğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçmiştir. İsmet İnönü de Atatürk gibi, çok partili demokratik bir rejimin Türk halkı için en uygun yönetim tarzı olduğunu düşünmekteydi. Cumhurbaşkanı İnönü, halka bu yönde yürüneceğinin işaretlerini 6 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada vermiş,

¹⁴ Oğuz Ünal, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu - Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.37.

¹⁵ IV. Dönem T.B.M.M. hakkında detaylı bilgi için Bkz. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi – T.B.M.M. IV. Dönem (1931-1935)**, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 1996., Nilgün İnce, **IV. TBMM Dönemi Siyasi Hayatı (1931-1935)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1993.

daha demokratik bir rejime geçmek için toplumu, inkılapları ve kendisini yeterli bulduğunu ifade etmiştir.¹⁶

C.H.P. içerisinde de demokratik süreç yönünde adımlar atılmaya başlanılmış, 29 Mayıs - 3 Haziran 1939 tarihleri arasında yapılan beşinci C.H.P. kongresinde hükümetin icraatlarını denetlemek ve gerekli uyarıları yapmak üzere “Müstakil Grup” olarak adlandırılan bir mekanizma oluşturulmuştur. Gerçek bir muhalefet olmamakla birlikte, bu gruptan “kendi kendini denetim” anlamında yararlanılmak istenmiştir.¹⁷

1939-1946 yılları arasında görev yapan VI. ve VII. Dönem T.B.M.M.’lerin en önemli çabası Türkiye’yi II. Dünya savaşının yıkımından korumaya yönelik tedbirleri aramak olmuştur. Savaşın sona ermesi ile birlikte demokratik düzene geçiş konusu yeniden gündeme gelmiş, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1945’de Gençlik ve Spor Bayramı nedeniyle yaptığı konuşmada “*Memleketimizin siyasi iradesi cumhuriyetle kurulan halk iradesinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir*” demiştir.¹⁸

19 Ocak 1945’de, hükümet tarafından T.B.M.M.’ne verilen “Toprak Kanunu” görüşmeleri meclis içerisinde muhalefetin ilk defa elle tutulur şekilde örgütlenmesine

¹⁶ İsmet İnönü konuşmasında “*Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletın murakebesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe halk idaresi vardır denilemez*” demiştir. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları - Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s.17.

¹⁷ Müstakil Grup, Atatürk döneminde de parti için denetim maksadıyla kullanılmış olan müstakil milletvekilliği uygulamasının devamı niteliğinde olmuştur. Mecliste eleştiri ortamını yaratmak için düşünülmüş bu uygulamaya, istenilen faydaları sağlayamaması ve gerçek muhalefet partilerinin kurulması ile birlikte 1946 yılında son verilmiştir. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitabevi, İstanbul, 1998, s.85.

¹⁸ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s.223., VII. Dönem T.B.M.M. hakkında detaylı bilgi için Bkz. Ünal Başdoğan, **VII. T.B.M.M. Döneminde Türk Siyasi Hayatı (1943-1946)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİTE, Ankara, 1995., Türkiye’nin tek partili rejimden çok partili rejime geçiş süreci hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Oğuz Ünal, **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu - Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994

fırsat vermiştir. Celal Bayar¹⁹ önderliğinde bir grup milletvekili, 7 Haziran 1945’de parti içerisinde özgür tartışma ortamının geliştirilmesini istemiş ve “Dörtlü Takrir” adıyla bilinen bir önerge vermişlerdir. Önerge, C.H.P. grubu tarafından ittifakla reddedilmiştir. Bu olay, takirde imzası bulunan dört milletvekilinin (Celal Bayar, Adnan Menderes²⁰, Fuat Köprülü²¹ ve Refik Koraltan²²) C.H.P. saflarından ayrılışını hızlandırmıştır.

1945 yılından itibaren, C.H.P.’den başka yeni partiler kurulmaya başlanılmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Ahali Cumhuriyet Fırkasından sonra Cumhuriyet tarihinin dördüncü partisi, 18 Temmuz 1945’de kuruluşu onaylanan Milli Kalkınma Partisi olmuştur.²³

3. Çok Partili Dönem

İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 günü T.B.M.M.’de ki açılış söylevinde, bir muhalefet partisinin varlığının gerekliliğini (Milli Kalkınma Partisini ciddi bir muhalefet partisi olarak görmemiştir) şu sözlerle ifade etmiştir; “*Bizim tek eksliğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak*

¹⁹ Celal Bayar (1883-1986) Gemlik’de doğdu. Son Osmanlı meclisine Manisa, I. T.B.M.M.’ne de Bursa milletvekili olarak iştirak etti. 1937-1939 yılları arasında Başbakanlık yaptı. 1946’da D.P.’yi kurdu. 1950’de Cumhurbaşkanı oldu ve bu görevi 27 Mayıs 1960’a kadar sürdürdü. 1960-1964 yılları arasında hapis yattı. 1986 yılında öldü. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.3, s.463.

²⁰ Adnan Menderes (1883-1961) Aydın’da doğdu. 1930’da Serbest Parti’nin Aydın il başkanı olarak siyasal yaşama girdi. Serbest Parti kapatıldıktan sonra C.H.P.’ye girerek Aydın il başkanı oldu. 1946’da D.P.’nin kurucuları arasında yer aldı. 1950’de Başbakan oldu ve bu görevi 27 Mayıs 1960’a kadar sürdürdü. 1961 yılında idam edildi. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.15, s.562.

²¹ Fuat Köprülü (1890-1966) İstanbul’da doğdu. 1910’da Hukuk Fakültesini bitirdi. 1935’de C.H.P.’den Kars milletvekili oldu. 1946’da D.P.’nin kurucuları arasında yer aldı. 1957’de D.P.’den ayrıldı. 1966’da öldü. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.13, s.146.

²² Refik Koraltan (1889-1974) Divriği’de doğdu. 1920-1935 yılları arasında dört dönem Konya milletvekilliği yaptı. Valilik görevleri de yapan Koraltan, 1946’da D.P.’nin kurucuları arasında yer aldı. 1950’den 27 Mayıs 1960’a kadar T.B.M.M. Başkanlığı görevini üstlendi. 1960-1964 yılları arasında hapis yattı. 1974’de öldü. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.13, s.121.

²³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.635., Milli Kalkınma Partisi, İstanbul sanayicilerinden işadamı Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan tarafından kurulmuştur. Ahmet Yeşil, **Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, s.58.

*olamaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.”*²⁴

İsmet İnönü'nün bu temennisi yaklaşık iki ay sonra gerçekleşmiştir. Bir süreden beri parti kurma çalışmalarına devam eden Celal Bayar, 9 Aralık 1945 tarihinde C.H.P.'den istifa etmiş ve dörtlü takririn diğer imzacılarıyla birlikte 7 Ocak 1946 günü Demokrat Partiyi kurmuştur. Partinin ilk genel başkanı da Celal Bayar olmuştur.²⁵

VIII. Dönem T.B.M.M. için milletvekili seçimleri 21 Temmuz 1946'da açık oy - gizli tasnif usulüne göre gerçekleştirilmiş, 465 milletvekilliğinden 392'sini C.H.P., 66'sını D.P. ve 7'sini bağımsızlar kazanmıştır. 1 Kasım 1946'da iki partili olarak çalışmalarına başlayan meclis, 1950 yılı seçimleri yapılmadan önce, D.P.'nin taleplerini de göz önünde bulundurarak, “gizli oy - açık tasnif” usulünü ve yargı denetimini içeren yeni bir seçim kanununu kabul etmiştir.²⁶

14 Mayıs 1950 günü IX. Dönem T.B.M.M. için yapılan seçimlerde oyların % 53.59'unu alan D.P., 408 milletvekili, oyların % 39,98'ini alan C.H.P. ise çoğunluk usulünün bir sonucu olarak 69 milletvekili çıkarmıştır. Bunun yanında, 9 bağımsız ve 1 Millet Partisi (M.P.) milletvekili de T.B.M.M.'ne girmeyi başarmıştır.²⁷

IX. Dönem T.B.M.M., C.H.P. dışında bir partinin meclis'de çoğunlukta olduğu ilk dönem olmuştur. Seçimler sonrasında, Adnan Menderes istifa eden Günaltay hükümeti yerine hükümeti kurmakla görevlendirilmiş, Meclis Başkanlığına Refik Koraltan, Cumhurbaşkanlığına da Celal Bayar seçilmiştir. 2 Haziran 1950 günü T.B.M.M.'den güvenoyu alan D.P. Hükümeti görevine başlamıştır. Böylece,

²⁴ Toker, **a.g.e.**, s.76.

²⁵ Cem Eroğul, **Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998Eroğul, s.82.

²⁶ VIII.Dönem T.B.M.M. hakkında detaylı bilgi için Bkz. Numan Yediyıldız, **VIII. Dönem T.B.M.M. Siyasi Hayatı (1946-1950)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1996.

²⁷ Eroğul, **a.g.e.**, s.84., IX. Dönem T.B.M.M. hakkında detaylı bilgi için Bkz. Ali Osman Akalan, **IX. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1950-1954)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1988.

C.H.P., dış gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni ortamı da göz önünde bulundurarak, kontrollü bir şekilde çok partili düzenin yaşamasına olanak sağlayacak yapıyı kurmuş ve 1950 seçimleri ile iktidarı olaysız bir şekilde Demokrat Partiye devretmiştir.²⁸

2 Mayıs 1954’de, X. Dönem T.B.M.M. için yapılan milletvekili seçimleri D.P.’nin oy oranını ve milletvekili sayısını arttırmasıyla sonuçlanmıştır. Bu sonuçlar üzerine, ulusal iradeyi tek belirleyici olarak gören Başbakan Adnan Menderes, izledikleri politikanın halktan destek gördüğünü ve değiştirilmeye gerek olmadığı sonucunu çıkarmıştır.²⁹

1957 seçimlerine kadar olan süreçte ekonomideki kötüye gidiş, parti içerisindeki muhalefetin artması ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin kötüleşmesi D.P. hükümetini zor durumda bırakmıştır. XI. Dönem T.B.M.M. için seçimler normal tarihi olan 1958 yerine erkene alınarak 27 Ekim 1957’de yapılmıştır. D.P. seçimlerde ciddi olarak oy kaybederken, C.H.P. oylarını arttırmıştır.³⁰

İktidarının tehlikeye düştüğünü gören hükümet, muhalefet üzerindeki baskısını arttırma yoluna gitmiştir. C.H.P. de, hükümetten gelen baskılar karşısında 12 Ocak 1959’da toplanan kurultayında, daha sonra pekçoğu 1961 Anayasasında da yer alacak olan, siyasal ve toplumsal özgürlükleri arttırıcı hedefler içeren “İlk Hedefler Beyannamesi” ni kabul etmiştir.³¹

²⁸ Uyar, a.g.e., s.379.

²⁹ Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt II**, E Yayınları, İstanbul, 1982, s.483., X. Dönem T.B.M.M. hakkında detaylı bilgi için Bkz. Yaşar Baytal, **X. Dönem T.B.M.M.**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1999.

³⁰ Tefik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995, s.62., XI. Dönem T.B.M.M. hakkında detaylı bilgi için Bkz. Rifat Şahin, **XI. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1957-1960)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1999.

³¹ İlk hedefler beyannamesi ile ulaşılmak istendiği beyan edilen konular partizanlığın ortadan kaldırılması, Millet Meclisinden başka bir ikinci meclisin kurulması, seçim güvenliğinin sağlanması, bir anayasa mahkemesi kurulması, bir yüksek yargıçlar kurulu oluşturulması, memurların mahkemeye başvurma haklarının tanınması, basın hürriyetinin anayasa güvencesine bağlanması, üniversite özerkliğinin eksiksiz sağlanması, bir yüksek iktisat şurası kurulması ve sosyal adaletin anayasaya girmesi idi. Eroğul, a.g.e., s.221.

27 Mayıs 1960'a giden süreçte son dönemeçler, hükümetin çeşitli çevrelerden gelen adil bir seçime gitme önerilerini reddetmesi ve muhalefeti (siyasi partiler ve basın) tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olarak 18 Nisan 1960'da "Meclis Tahkikat Komisyonu"nu kurması ile geçilmiştir.³²

27 Nisan 1960'da, tahkikat komisyonuna, anayasaya aykırı olarak, olağanüstü yetkiler veren bir yasanın kabul edilmesiyle birlikte, ülkenin çeşitli yerlerinde toplumsal olaylar birbirini takip etmiş, olaylarda polislerin çaresiz kalması üzerine ordu birlikleri kullanılmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. D.P. içerisinde de, gidişattan endişe duyanların partinin üst kademelerine yaptıkları uyarıların dikkate alınmaması sonucu 27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetleri (T.S.K.) yönetime el koymuştur.³³

Askeri yönetimin başında bulunan Orgeneral Cemal Gürsel ve beraberindeki 38 subaydan meydana gelen Milli Birlik Komitesi (M.B.K.), 12 Haziran 1960 tarihinde çıkarılan geçici bir yasayla yönetimi resmen devralmıştır. Milli Birlik Hükümeti'nin programı 11 Temmuz 1960 tarihinde açıklanmış, buna göre yürütme yetkisi, sivillere meydana gelen bir bakanlar kuruluna devredilmiş ve 29 Eylül 1960'da D.P. kapatılmıştır.³⁴

³² Eroğul, a.g.e., s.236.

³³ Tahkikat komisyonuna tanınan yetkiler karşısında, İsmet İnönü iktidarı son kez T.B.M.M. kürsüsünden şu şekilde uyarmıştır. "Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. Kore Başbakanı Syngman Rhee kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, polisi, memuru eline idi. Halbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis var.... Olur mu böyle baskı rejimi? Muvaffak olur mu bu? Bir baskı rejimi kurulduğu zaman onu kuranlar artık mukavemet kalmayacak zannederler. Bizdeki baskı rejimini kuranlar da öyle zannediyorlar. Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk Milleti Kore Milleti'nden daha az haysiyetli değildir." Shaw, a.g.e., s.487.

³⁴ M.B.K.'da Albay Alpaslan Türkeş'in de dahil olduğu bazı subaylar yönetimin sivillere devredilmesine karşıydı. Bu grup, uzun süreli bir askeri yönetim istemekteydi. William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.119-120., Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s.147., Yargılamalar sonucunda, D.P. yöneticilerinden 15'ine idam, 32'sine de müebbet hapis cezası verilmiştir. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam cezaları 16-17 Eylül 1961'de infaz edilmiştir. Feriz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 237.

9 Temmuz 1961’de, Kurucu Meclis tarafından hazırlanmış olan anayasa halk onayına sunulmuş ve oylama sonunda % 61 lehte oyla kabul edilmiştir. Daha önceki dönemlerde yaşanan sıkıntıları gözönünde bulunduran anayasa yapıcıları, devletin otokratik bir hüvviyete bürünmemesi için T.B.M.M.’yi iki meclisli bir yapıya büründürmüşlerdir. 1961 Anayasası, çift meclisli parlamenter sisteme geçiş, Anayasa Mahkemesi ve Devlet Planlama Teşkilatı (D.P.T.)’nin kuruluşu, işçilere grev ve sendika hakkının tanınması, üniversite özerkliği, yeni bir seçim sisteminin kabulü gibi düzenlemeler ile daha sonraki dönemlere de temel teşkil edecek nitelikte demokratik bir zemin hazırlamıştır.³⁵

XII. Dönem T.B.M.M. için seçimler 15 Ekim 1961’de gerçekleştirilmiş, milletvekilliklerinin % 38’ini C.H.P., % 35’ini Adalet Partisi (A.P.), % 14.5’ini Yeni Türkiye Partisi (Y.T.P.) ve % 12’sini Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (C.K.M.P.) almıştır. Senato da ise çoğunluğu A.P. elde etmiştir.³⁶ Partiler seçimde çoğunluk elde edemediği için, İsmet İnönü’nün başbakanlığında bir C.H.P. ve A.P. koalisyon hükümeti kurulmuş ve yönetimi M.B.K.’dan devralmıştır. Ekim 1965 yılında yapılan seçimlere kadar, İsmet İnönü farklı koalisyonlarla ülkeyi yönetmiş fakat yeterli çoğunluğa sahip olmamasından dolayı yapmayı düşündüğü reformları gerçekleştirme fırsatı bulamamıştır. Hükümetin 1965 Şubat’ında T.B.M.M.’den güvensizlik oyu alarak çekilmek zorunda kalması üzerine ülke Ekim 1965’e kadar bir seçim hükümeti tarafından idare edilmiştir.³⁷

XIII. Dönem T.B.M.M. için 10 Ekim 1965’de gerçekleştirilen milletvekili seçimleri A.P.’sinin başarısı ile sonuçlanmış, gerek milletvekilliği, gerekse senato seçimlerinde oyların çoğunluğunu alan A.P. tek başına iktidar, Süleyman Demirel de Başbakan olmuştur.³⁸

³⁵ Çavdar, **a.g.e.**, s.103-104.

³⁶ Adalet Partisi, M.B.K. tarafından görevden alınmış olan emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala tarafından 11 Şubat 1961’de kurulmuş ve seçimlerde D.P.’nin seçmenlerinin oyunun çoğu bu partiye gitmiştir. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Hil Yayınları, İstanbul, 1992, s.227.

³⁷ XII. Dönem T.B.M.M. hakkında detaylı bilgi için Bkz. Mehmet Z.Yıldız, **XII. Dönem T.B.M.M. (1961-1965)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1998, s. 39-42.

³⁸ XIII. Dönem T.B.M.M. hakkında detaylı bilgi için Bkz. Ertan Yıldız, **XIII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 2006., Süleyman Demirel (1924 - ...) Devlet adamı. İslamköy – Isparta’da doğdu. 1949’da İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat

BİRİNCİ BÖLÜM

XIV. DÖNEM'İN YAPISI VE İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

1. 12 Ekim 1969 Milletvekili Genel Seçimlerinin Değerlendirilmesi

1 Mart 1968'de, küçük partilerin meclise daha kolay girebilmelerine olanak tanıyan "milli bakiye" sistemini içeren seçim kanunu değiştirilerek, büyük partilere avantaj sağlayan nispi temsil sistemine göre düzenlenmiş yeni seçim kanunu, küçük partilerin itirazlarına rağmen, mecliste çoğunluğa sahip A.P.'nin oylarıyla kabul edilmiştir.³⁹

Seçimlere ülke genelinde kayıtlı 14.788.552 seçmenin % 64.35'i olan 9.516.035 seçmen iştirak etmiştir. Bir önceki seçimlere göre katılım oranı % 71.3'ten % 64.35'e düşmüştür. Seçimlere katılımın düşük olmasında oy verme zorunluluğunun bulunmamasının yanısıra, eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın D.P. taraftarlarına oy kullanmama çağrısı yapmasının da etkisi olmuştur.⁴⁰

Seçimlerde kullanılan oy sayısı 9.516.035 olup, bu oyların % 95,4'üne karşılık gelen 9.086.296 oy geçerli sayılmıştır. 1965 seçimlerinde kullanılan oy sayısı 9.748.678, geçerli oy sayısı 9.307.563 ve geçerli oy oranı % 97.8'dir. 1965 seçimlerine göre, kullanılan oy sayısı 232.643 adet, geçerli oy sayısı 221.267 adet ve geçerli oy oranı da % 2.4 azalmıştır.⁴¹

mühendisliği bölümünden mezun oldu. bitirdi. 1955'de Devlet Su İşleri Genel Müdürü oldu. 1962'de A.P.'den siyasete atıldı ve 1964'de A.P. Genel Başkanı seçildi. 1965-1991 arasında 7 kez Başbakanlık yaptı. 16 Mayıs 1993'de Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı seçildi. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.7., s.102.

³⁹ Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999)**, Tesav Yayınları, Ankara, 2002, s.218.

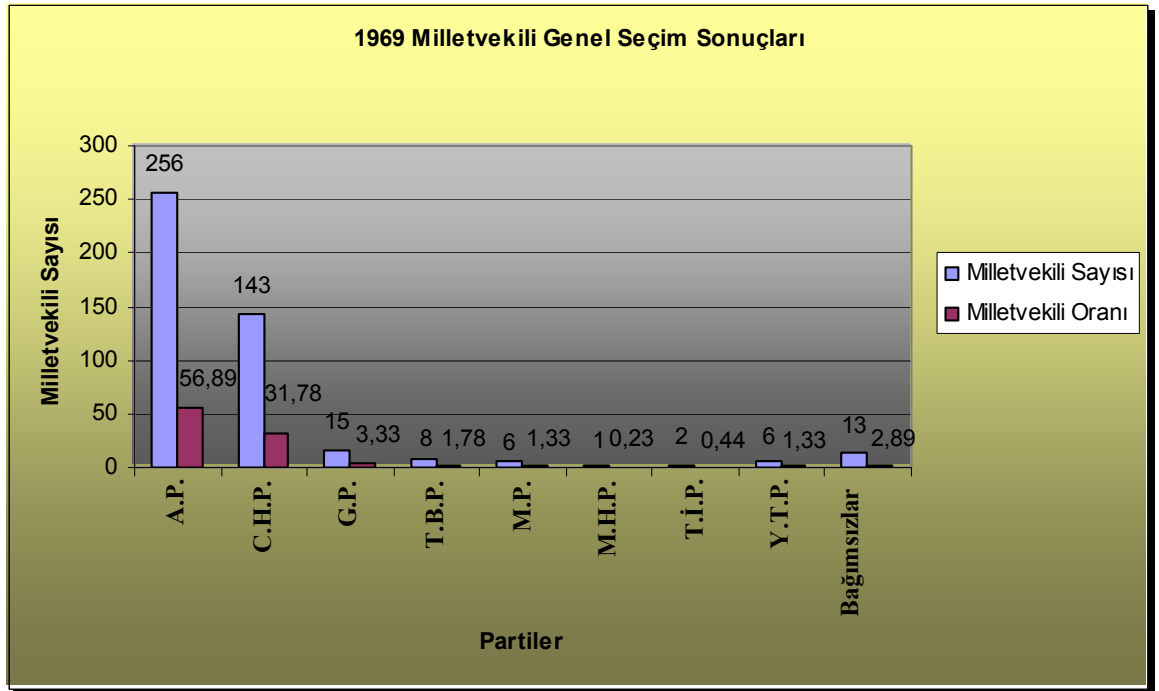
⁴⁰ Celal Bayar'ı bu tür bir çağrı yapmaya iten faktör, A.P.'si genel başkanı Süleyman Demirel'in eski D.P.'lilerin siyasal haklarının iadesi konusundaki isteksiz tavırları olmuştur. Celal Bayar'ın önderliğinde kurulan "Bizim Ev" adlı siyasi kulüp, Süleyman Demirel'in parti içerisindeki konumunu zayıflatıcı yönde çalışmıştır. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.239., Tuncer, **a.g.e.**, s.203.

⁴¹ 1965 seçimlerine ilişkin detaylı sayısal veriler için Bkz.Yıldız, **a.g.e.**, s.27-62.

Partilere göre oy dağılımı, partilerin aldıkları oyların genel toplama oranı, partilerin kazandığı milletvekilliği sayısı ve toplam milletvekilliği sayısına oranı, aşkın / eksik temsil ve milletvekilliği başına düşen oy sayısı aşağıda özetlenmiştir.

1969 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları						
Seçmen Sayısı				14.788.552		
Oy Kullanan Seçmen Sayısı				9.516.035		
Seçime Katılma Oranı				% 64,35		
Geçerli Oy Sayısı				9.086.296		
Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Kazanılan Milletvekilliği Sayısı	Toplam Milletvekilliği Sayısına Oranı (%)	Aşkın / Eksik Temsil (+/-)	Milletvekilliği Başına Oy Sayısı
A.P.	4.229.712	46,53	256	56,89	(+)10,36	16.522
C.H.P.	2.487.006	27,36	143	31,78	(+) 4,42	17.391
G.P.	597.818	6,58	15	3,33	(-) 3,25	39.854
T.B.P.	254.695	2,8	8	1,78	(-) 1,02	31.836
M.P.	292.961	3,22	6	1,33	(-) 1,89	48.826
M.H.P.	275.091	3,03	1	0,23	(-) 2,80	275.091
T.İ.P.	243.631	2,68	2	0,44	(-) 2,24	121.815
Y.T.P.	197.929	2,18	6	1,33	(-) 0,85	32.988
Bağımsızlar	507.453	5,62	13	2,89	(-) 2,73	39.034
Toplam	9.086.296	100	450	100		20.192

Çizelge 1 – 1969 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Oy Oranları

Tablo 1 – 1969 Milletvekili Genel Seçim Sonuçlarına Göre Milletvekilliklerinin Partilere Göre Dağılımı ve Toplam Milletvekili Sayısına Oranı

1969 milletvekili genel seçim sonuçlarına göre milletvekilliklerinin illere ve partilere göre dağılımı aşağıdaki çizelgede özetlenmiştir.

İllere ve Partilere Göre Milletvekili Sayıları										
İl	AP	CHP	MHP	GP	BP	TİP	MP	YTP	Bağ.	Toplam
Adana	6	5	1	1						13
Adıyaman	2	2								4
Afyon	4	1		1						6
Ağrı	1	1							1	2
Amasya	2	1			1					4
Ankara	11	9		2	2		2			26
Antalya	5	2								7
Artvin	2	1								3
Aydın	5	2								7
Balıkesir	7	3								10
Bilecik	1	1								2
Bingöl	2							1		3
Bitlis	1	1						1		3
Bolu	4	1								5
Burdur	2	1								3
Bursa	8	3								11
Çanakkale	4	1								5
Çankırı	3	1								4
Çorum	5	1			1					7
Denizli	5	2								7
Diyarbakır	5							2	1	8
Edirne	3	1								4
Elazığ	3	2								5
Erzincan	2	2								4
Erzurum	6	2							1	9
Eskişehir	4	2								6
Gaziantep	3	3		1						7
Giresun	4	2								6
Gümüşhane	1	2								3
Hakkari				1						1
Hatay	3	3							1	7
Isparta	4									4
İçel	4	3								7
İstanbul	17	12				2	1		1	33
İzmir	10	7								17
Kars	5	4								9
Kastamonu	4	2		1						7
Kayseri	4	1		2					1	8

İllere ve Partilere Göre Milletvekili Sayıları										
İl	AP	CHP	MHP	GP	BP	TİP	MP	YTP	Bağ.	Toplam
Kırklareli	3	1								4
Kırşehir	2	1								3
Kocaeli	3	1								4
Konya	7	4		2					2	15
Kütahya	5	1								6
Malatya	2	4								6
Manisa	7	4								11
Maraş	2	1							1	4
Mardin	3	1						1	1	6
Muğla	3	2								5
Muş	2	1								3
Nevşehir	2	1								3
Niğde	3	2								5
Ordu	4	3								7
Rize	3	1					1			5
Sakarya	3	2							1	6
Samsun	5	4								9
Siirt	2	1		1				1		5
Sinop	2	1					1			4
Sivas	3	3			2				1	9
Tekirdağ	2	1		1						4
Tokat	4	1		1	2					8
Trabzon	4	4							1	9
Tunceli		2								2
Urfa	4	2								6
Uşak	2	1								3
Van	2	1		1						4
Yozgat	4	2					1			7
Zonguldak	6	3								9
TOPLAM	256	143	1	15	8	2	6	6	13	450

Çizelge 2 – 1969 Milletvekili Genel Seçim Sonuçlarına Göre Milletvekilliklerinin İllere ve Partilere Göre Dağılımı

İstanbul 33, Ankara 26, İzmir 17, Konya 15 ve Adana 13 milletvekili ile en çok milletvekili çıkaran seçim çevreleri olmuştur. A.P., Hakkari ve Tunceli’de, C.H.P. ise Bingöl, Diyarbakır, Hakkari ve Isparta’da milletvekili çıkaramamış, her iki parti de en yüksek sayıda milletvekilliğini (A.P. 17, C.H.P. 12) İstanbul seçim bölgesinde kazanmış, üç büyük şehirde (İstanbul, Ankara, İzmir) A.P. 38, C.H.P. ise 28 milletvekilliği çıkarmıştır. Mecliste en az milletvekili bulunan parti 1 milletvekili ile M.H.P., en çok milletvekili bulunan parti de 256 milletvekili ile A.P. olmuştur.

1969 seçimlerine toplam 8 parti iştirak etmiş ve bu partilerin tamamı meclise milletvekili sokmayı başarmıştır. 1950 seçimlerinde 3, 1954, 1957 ve 1961 seçimlerinde 4, 1965 seçimlerinde ise 6 siyasal parti seçimlere katılmış olup, 1969 seçimlerine 8 partinin katılması çok partili sisteme geçildiğinden beri ulaşılan en yüksek rakam olmuştur.

Milletvekilliklerinin % 56,89'unu alan A.P., seçimi kazanmış ancak oy oranı 1965 seçimlerindeki % 52.9'dan % 46.3'e düşmüştür. A.P. Genel Başkanı Süleyman Demirel, 1964 yılında parti Genel Başkanlığını Ragıp Gümüşpala'dan⁴² devraldığından beri, muhalif grupların da etkisiyle, A.P. üzerinde tam egemenliğini kurmayı başaramamıştır. A.P., dışarıdan tek bir parti olarak görülmesine rağmen, gruplaşmalar dolayısıyla kendi içerisinde bölünmüştü. Bu bölünmüşlüğü de etkisiyle, A.P. 1969 seçimlerinde bir önceki seçimlere göre % 6.6 oranında oy kaybına uğramıştır. A.P. ülke çapında en yüksek oy oranına Genel Başkan Süleyman Demirel'in seçim bölgesi olan Isparta (% 81,27)'da erişmiş, Afyon (% 58,77), Antalya (% 60,78), Aydın (% 62,33), Bursa (% 64,32) ve Kütahya (% 61,02)'da da ülke ortalamasında aldığı oy oranlarından daha yüksek oy oranlarını yakalamayı başarmıştır. A.P., özellikle Marmara ve Batı Anadolu bölgelerinde başarılı olmuştur.

1965 seçimleri öncesinde ortanın solu söylemini benimseyerek politik çizgisini değiştirmiş olan C.H.P., 1969 seçimlerinde de arzuladığı çıkışı elde edememiş ve 1950 seçimlerinden beri aldığı en az oy oranı olan % 27,36 ile 1965 seçimlerindeki % 28,7'lik oy oranının dahi % 1,34 aşağısına düşmüştür. C.H.P. bu düşüşe rağmen, kazandığı 143 milletvekilliği ile ana muhalefet partisi olmuştur. C.H.P. ülke çapında en yüksek oy oranına Erzincan (% 43,39)'da erişmiş, Ankara (% 34,33), İstanbul (% 33,87), İzmir (% 35,14), Malatya (% 41,38), Samsun (% 36,69) ve Trabzon (% 34,52)'da ülke ortalamasında aldığı oy oranlarından daha yüksek oy

⁴² Ragıp Gümüşpala (1897-1964), Edirne'de doğdu. I. Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşında subay adayı olarak bulundu. 1960 yılına kadar orduda görev yaptıktan sonra, Temmuz 1960'da emekliye ayrıldı. A.P.'nin kurucusu ve ilk genel başkanı oldu. 1961'de İzmir milletvekili seçildi. 1964'de öldü. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.19., s.127.

oranlarını yakalamıştır. C.H.P., özellikle üç büyük şehirde ve İsmet İnönü'nün seçim bölgesi olan Malatya'da başarılı olmuştur.

1965 yılında ilk kez bir genel seçime katılan, aldığı % 3 oy ve seçim sisteminin de yardımıyla meclise 14 milletvekili sokmayı başaran T.İ.P., 1969 seçimlerinde oylarını % 0.32 oranında düşürmüş ve meclise sadece 2 milletvekili sokabilmiştir. Bunlar İstanbul milletvekilleri Mehmet Ali Aybar⁴³ ve Rıza Kuas'dır. T.İ.P., özellikle Adıyaman (% 8,58), Edirne (% 5,07), İstanbul (% 5,77), Kars (% 8,26), Kırklareli (% 5,42), Malatya (% 5,24) ve Sinop (% 4,64)'da ülke ortalamasında aldığı oy oranlarından daha yüksek oy oranlarına erişmiştir. T.İ.P., tüm Türkiye çapında en yüksek oy oranını yakaladığı Adıyaman'dan milletvekili çıkaramamıştır.

9 Şubat 1969'da Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olan adını değiştiren Alparslan Türkeş'in Genel Başkanlığını yaptığı Milliyetçi Hareket Partisi (M.H.P.), 1965 seçimlerinde aldığı % 2.2 oyu % 3,03'e yükseltmesine rağmen, 11 olan milletvekili sayısı 1'e düşmüştür. M.H.P.'nin tek milletvekili Adana milletvekili Alpaslan Türkeş'tir⁴⁴. M.H.P. özellikle Adana (% 8,65), Çankırı (% 5,80), Giresun (% 5,65), İçel (% 6,18), Kars (% 5,81), Ordu (% 5,34), Sivas (% 6,26) ve Van (% 9,43)'da ülke ortalamasında aldığı oy oranlarından daha yüksek oy oranlarına erişmiştir. M.H.P., % 8,65 oranında oy aldığı Adana'da tek milletvekilliğini elde etmiş, ancak tüm Türkiye çapında en yüksek oy oranını yakaladığı Van'da milletvekili çıkaramamıştır.

1965 seçimlerinde % 3.7 oranında oy alan ve 19 milletvekilliği kazanan Yeni Türkiye Partisi (Y.T.P.), 1969 seçimlerinde oy oranını % 2,18'e ve milletvekilliği

⁴³ Mehmet Ali Aybar (1908-1989) 1908'de İstanbul'da doğdu. Hukuk fakültesini bitirdi. 1962'de T.İ.P. Genel Başkanlığına seçildi. 1965 ve 1969'da bu partinin İstanbul milletvekili oldu. Türkiye'ye özgü sosyalizm anlayışını savundu. 1971'de parti üyeliğinden istifa etti. 1989'da İstanbul'da öldü.

Ana Britanica Ansiklopedisi, c.3., s.84.

⁴⁴ Alpaslan Türkeş (1917-1997) 1917'de Lefkoşe'de doğdu. 1939'da Harp Okulundan mezun oldu. 27 Mayıs 1960 ihtilali sonrasında MBK üyesi oldu. 1965'de CKMP Genel Başkanı oldu. 1969'da CKMP'nin adı MHP olarak değiştirildi. 1997'ye kadar bu partinin Genel Başkanlığı görevini üstlendi. Milletvekilliği ve Başbakan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. 1997'de Ankara'da öldü.

Ana Britanica Ansiklopedisi, c.21., s.279.

sayısını da 6'ya düşürmüştür. Bir önceki dönem Sakarya milletvekili olan eski Genel Başkan Ekrem Alican, 1969 seçimlerinde milletvekili seçilememiştir. Y.T.P., Adıyaman (% 5,13), Bingöl (% 22,48), Bitlis (% 23,35), Diyarbakır (% 26,4), Erzurum (% 7,43), Mardin (% 12,06), Muş (% 14,26), Siirt (% 24,19), Tunceli (% 14,92) ve Van (% 12,12)'da ülke ortalamasında aldığı oy oranlarından daha yüksek oy oranlarına erişmiştir. Y.T.P.'nin özellikle Doğu Anadolu bölgesinde elde ettiği oy oranları dikkat çekicidir.

Osman Bölükbaşı'nın⁴⁵ Genel Başkan olduğu Millet Partisi (M.P.), 1965 seçimlerinde özellikle Orta Anadolu bölgesindeki başarısı sayesinde % 6,3 oy oranına erişmiş ve 31 milletvekili kazanmıştır. 1969 seçimlerinde oy oranını % 3,22'ye düşüren parti ancak 6 milletvekili çıkarabilmiştir. M.P., Afyon (% 5,76), Ankara (% 7,64), Çankırı (% 8,46), Diyarbakır (% 7,93), Kastamonu (% 5,65), Niğde (% 5,47) ve Rize (% 9,06)'de ülke ortalamasında aldığı oy oranlarından daha yüksek oy oranlarına erişmiştir. M.P., seçimlerde özellikle C.H.P. ve komünizm karşıtlığı güden politikalar ve Osman Bölükbaşı'nın popülerliği ile oy toplamaya çalışmıştır.

Ortanın solu politikası ile C.H.P.'nin Kemalizm'den uzaklaştığını ileri süren Turhan Feyzioğlu⁴⁶ tarafından 12 Mayıs 1967'de kurulan Güven Partisi (G.P.), katıldığı ilk milletvekili genel seçimlerinde % 6,58 oy almış ve 15 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. G.P., en yüksek oy oranını Hakkari (% 36,96)'de elde etmiş, Afyon (% 10,32), Ağrı (% 31,12), Burdur (% 13,34), Gaziantep (% 11,5), Kayseri (% 24,63), Konya (% 10,71) ve Siirt (% 15,6)'de de ülke ortalamasında aldığı oy oranlarından daha yüksek oy oranlarına erişmiştir.

⁴⁵ Osman Bölükbaşı (1911-2002) 1911'de Hacıbektaş'ta doğdu. Fransa'da matematik eğitimi aldı. 1945'de D.P.'den siyasete atıldı ve ertesi yıl MP'nin kurucuları arasında yer aldı. 1973 yılına kadar aktif politikanın içinde kaldı ve milletvekilliği yaptı. 2002 yılında Ankara'da öldü.

Ana Britanica Ansiklopedisi, c.4., s.545.

⁴⁶ Turhan Feyzioğlu (1922-1988) 1922'de Kayseri'de doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1955'de Profesör oldu. 1957'de CHP Kayseri milletvekili oldu. Ortanın solu hareketine karşı çıkarak 1967'de CHP'den ayrılan diğer 47 milletvekili ile birlikte Güven Partisini kurdu. Başbakan Yardımcılığı, Bakanlık ve Milletvekilliği yapan Feyzioğlu 1988'de Ankara'da öldü. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.8., s.547.

Milletvekili genel seçimlerine ilk defa katılan Türkiye Birlik Partisi (T.B.P.), % 2.8 oy alarak 8 milletvekilliği kazanmıştır. T.B.P. en yüksek oy oranını Amasya (% 23,56)'da elde etmiş, Kahramanmaraş (% 6,23), Malatya (% 11,76), Sivas (% 16,7), Tokat (% 17,7) ve Tunceli (% 6,94)'de de ülke ortalamasında aldığı oy oranlarından daha yüksek oy oranlarına erişmiştir. T.B.P.'nin seçimlerde 38 ilde aday göstermemesine rağmen toplam 254.000 oy elde etmesi bir başarı olarak değerlendirilebilir.

1969 seçimleri, 1968'de seçim kanununda yapılan değişiklik sebebiyle, küçük partilerin meclise girmekte zorluk çektikleri bir seçim olmuştur. A.P. ve C.H.P. dışındaki tüm partiler aldıkları oy oranından daha az oranda milletvekili çıkarabilmişlerdir. Seçim kanununda yapılan değişikliklerin en çok % 46,53 oy almasına rağmen meclisteki milletvekilliklerinin % 56,89'unu elde eden A.P.'nin işine yaradığı görülmüştür. Bu durum, milletvekili çıkarabilmek için gerekli oy sayısının incelenmesiyle daha iyi anlaşılabilir. A.P. meclise bir milletvekili sokabilmek için ortalama 16.522 oya ihtiyaç duyarken, yeni seçim sisteminin bir sonucu olarak, meclise sadece 1 milletvekili sokabilen M.H.P. için bu rakam aldığı tüm oylara karşılık gelen 275.091 olmuştur. Seçimlerde ortalama 20.192 seçmenin oyu ile bir milletvekili belirlenmiştir. Seçimlerin sonucuna göre, A.P. 1965 seçimlerine göre oy oranını düşürmesine rağmen, tek başına hükümet kurmasına yetecek çoğunluğu elde edebilmiştir.

2. XIV. Dönem'in Yapısı

T.B.M.M., 1960 yılına kadar tek meclisli olarak çalışmış, 1961 anayasasında yapılan değişiklikle, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunundan farklı olarak, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinden oluşan ikili yapıya geçilmiştir.⁴⁷

⁴⁷ İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Mebusan Meclisi (1877-1920)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992, s.81.

XIV. Dönem Millet Meclisi, 12 Ekim 1969 milletvekili genel seçimi ile seçilen 450 milletvekili ve 8 siyasal partiden meydana gelmiş, 1973 yılına kadar dört yıl süresince görev yapmıştır.

Cumhuriyet Senatosu üç farklı grup senatörden oluşmuştur. İlk grup, halk tarafından seçilen, ikinci grup Cumhurbaşkanı kontenjanıyla belirlenen, üçüncü grup ise anayasada “tabii üyeler” olarak adlandırılan senatörlerdir. Tabii üyeler Milli Birlik Komitesi başkanları ve üyeleri ile eski Cumhurbaşkanılarından meydana gelmiştir. Sırasıyla 150 ve 15 kişiden oluşan ilk iki gruba mensup senatörlerin görev süreleri altı yıl, tabii üyelerin ise ömür boyudur.⁴⁸

1961 Anayasasının 68 ve 72. maddeleri milletvekilliği ve senatörlük seçim şartlarını, 69. maddesi ise seçim süresini belirlemiştir. Senatör olabilmek için yüksek öğrenim görmek ve kırk yaşını doldurmak, milletvekili olabilmek için ise otuz yaşını doldurmak ve okur yazar olmak şartı koşulmuştur. Seçimlerin süresi ile ilgili olarak da; seçimlerin dört yılda bir yapılacağı, bu süre dolmadan seçimin yenilenebileceği, süresi biten milletvekilinin yeniden seçilebileceği ve yenilenmesine karar verilen Meclisin yetkilerinin yeni Meclisin seçilmesine kadar süreceği hükümleri getirilmiştir.⁴⁹

Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi altı yıldır. Süresi biten üyeler yeniden seçilebilir. Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve Cumhurbaşkanı seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenir. Cumhurbaşkanı seçilen üyelerin süresi biter veya bu üyeliklerde her hangi bir sebeple boşalma olursa, Cumhurbaşkanı, bir ay içinde yeni üyeleri seçer. Boşalan bir üyeliğe seçilen kimse, yerine seçildiği üyenin süresini tamamlar.⁵⁰

⁴⁸ Tabii üye olarak Cumhuriyet Senatosuna katıldıktan sonra bir siyasi partiye girenlerin tabii üyelik sıfatı, partiye girişlerinden sonraki ilk Cumhuriyet Senatosu üyeliği seçimi tarihinde sona erer. Kili, **a.g.e.**, s.121.

⁴⁹ **a.g.e.**, s.133.

⁵⁰ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri, Cilt II (1966-1980)**, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, s.9.

Hükümet, Millet Meclisine karşı sorumludur. Anayasanın 92. maddesinde kanunların millet meclisi ve senatoda ne şekilde görüşüleceği ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Buna göre;

a. Kanun tasarı ve teklifleri önce Millet Meclisinde görüşülür. Millet Meclisince kabul, değiştirilerek kabul veya reddedilen tasarı ve teklifler Cumhuriyet Senatosuna gönderilir.

b. Millet Meclisinde kabul edilen metin, Cumhuriyet Senatosunca değişiklik yapılmadan kabul edilirse, bu metin kanunlaşır.

c. Cumhuriyet Senatosu, kendisine gelen metin değiştirerek kabul ederse, Millet Meclisinin bu değişikliği benimsemesi halinde metin kanunlaşır.

d. Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosundan gelen metni benimsemezse, her iki Meclisin ilgili komisyonlarından seçilecek eşit sayıdaki üyelere bir karma komisyon kurulur. Bu komisyonun hazırladığı metin Millet Meclisine sunulur. Millet Meclisi, Karma Komisyonca veya Cumhuriyet Senatosunca veya daha önce kendisince hazırlanmış olan metinlerden birini olduğu gibi kabul etmek zorundadır.

e. Cumhuriyet Senatosunda üye tamsayımının salt çoğunluğu ile kabul edilmiş olan madde değişikliklerinde, Millet Meclisinin kendi ilk metnini benimsemesi için, üye tamsayımının salt çoğunluğunun oyu gereklidir. Bu halde açık oya başvurulur.

f. Millet Meclisinin reddettiği bir tasarı veya teklif, Cumhuriyet Senatosunca da reddedilirse, düşer.⁵¹

Yasama dönemi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin iki milletvekili genel seçimi arasındaki süredir. Bu süre, Anayasa uyarınca uzatılmadığı veya seçimler yenilenmediği takdirde, dört yıldır. Yasama döneminin birinci birleşiminin ilk oturumundan başlayarak Başkan seçilinceye kadar en yaşlı milletvekili Geçici

⁵¹ Kili, a.g.e., s.160.

Başkanlık, görevini yapar. İkinci derecede en yaşlı üye, Başkanvekilliği görevini yerine getirir.

3. XIV. Dönem T.B.M.M. Üyelerinin İstatistiksel Analizi

XIV. Dönem milletvekillerinin istatistiki analizi yapılırken, 1971 tarihli T.B.M.M. III. Dönem Albümünde yer alan veriler esas alınmıştır. XIV. Dönem milletvekillerinin eğitim / öğretim durumları, doğum tarihleri ve yaş durumları, yabancı dil bilgileri, meslek dağılımları, medeni durumları, çocuk sayıları ve kadın milletvekillerinin durumunu içeren bilgiler bilgisayar yardımıyla analiz edilerek tablo ve çizelgeler halinde sunulmuş, elde edilen istatistiki sonuçlar doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

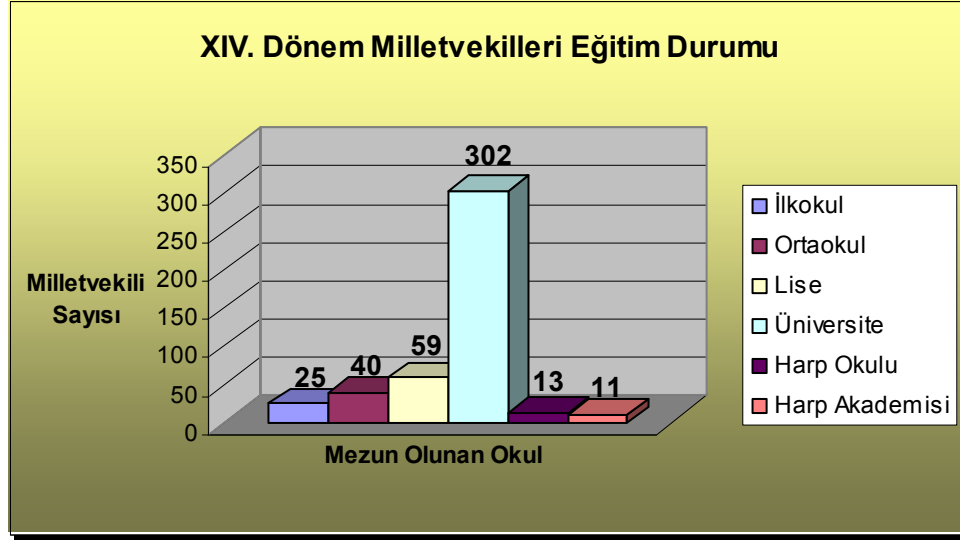
Bu dönemde, seçilen milletvekillerinin % 39,77'lik bir kısmı daha önceki dönemlerde de milletvekilliği yapmış, % 60,23'ü ise ilk defa milletvekili olmuştur. XIII. Dönemle kıyaslandığında, daha önce milletvekilliği yapmış olanların oranında % 9,99'luk bir azalış, ilk defa milletvekili seçilenlerin oranında ise % 9,99'luk bir artış söz konusudur.⁵²

a. Eğitim / Öğretim Durumları

Yapılan incelemede, XIV. Dönem milletvekillerinin 25'inin ilkokul, 40'ının ortaokul, 59'unun lise, 302'sinin üniversite, 13'ünün harp okulu ve 11'inin harp akademisi mezunu olduğu tespit edilmiştir. Önceki dönemle kıyaslandığında, ilkokul mezunlarında 18, ortaokul mezunlarında 23, lise mezunlarında 37 kişilik bir artış, üniversite mezunlarında 28, harp okulu mezunlarında da 2 kişilik bir azalış söz konusudur.⁵³

⁵² Ezherli, a.g.e., s.142., Yıldız, a.g.e., s.34.

⁵³ Yıldız, a.g.e., s.48.

Tablo 2 – XIV. Dönem Milletvekilleri Eğitim Durumu

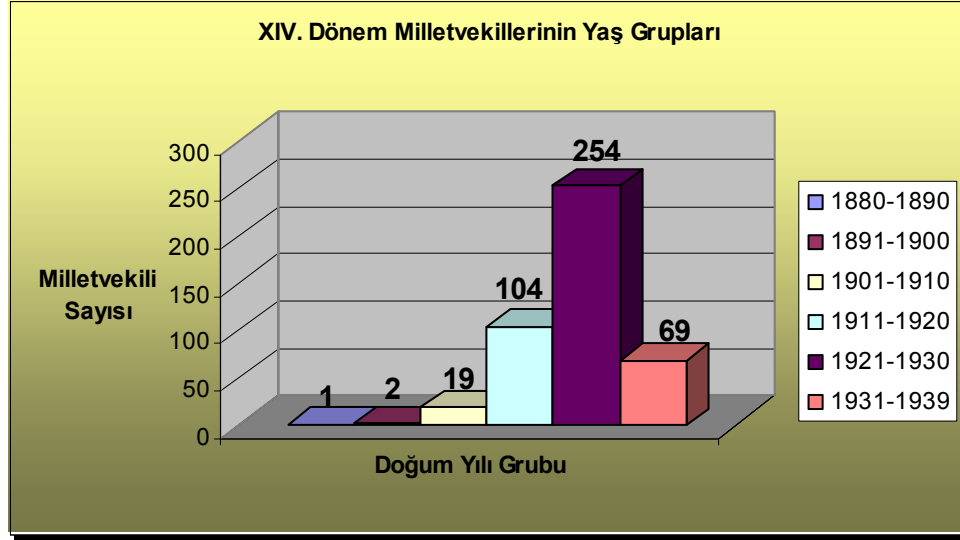
XIV. Dönem T.B.M.M. üyelerinin % 72'si üniversite mezunudur. Üniversite mezunu milletvekillerinin % 66'sı (198 milletvekili) hukuk (132 milletvekili), tıp (27 milletvekili) ve mühendislik (39 milletvekili) fakültelerinden mezun olmuştur. XIV. Dönemde toplam 24 adet askeri okul kökenli milletvekili bulunmaktadır. Milletvekillerinin almış oldukları eğitim partilere göre genelde dengeli bir dağılım izlemektedir.

b. Doğum Tarihleri ve Yaş Durumları

XIV. Dönemde çoğunluğu 39-48 yaş grubundaki milletvekilleri oluşturmaktadır. 30-48 yaş grubu milletvekilleri toplamın % 71'ine denk gelmektedir.

XIV. Dönem Milletvekillerinin Doğum Tarihleri ve Yaş Grupları		
Doğum Yılı Grubu	Yaş Grubu	Mevcut
1880-1890	79-89	1
1891-1900	78-69	2
1901-1910	68-59	19
1911-1920	58-49	104
1921-1930	48-39	254
1931-1939	38-30	69

Çizelge 3 – XIV. Dönem Milletvekillerinin Doğum Tarihleri ve Yaş Durumları

Tablo 3 – XIV. Dönem Milletvekillerinin Doğum Tarihleri ve Yaş Durumları

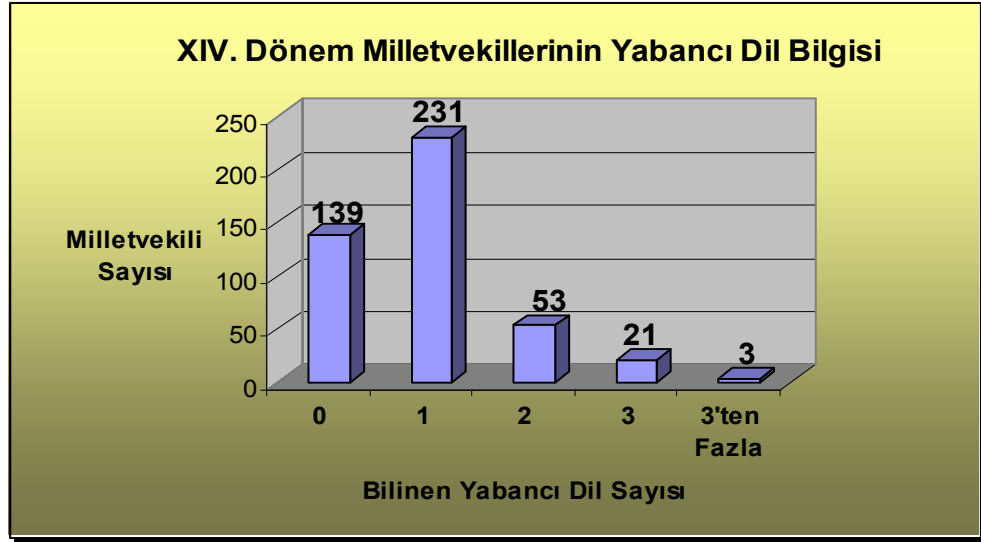
Bir önceki meclis döneminde yaş ortalaması 44 olup, XIV. Dönem milletvekillerinin yaş ortalamasının 2 yıl daha fazla olduğu (46) hesaplanmıştır. Mecliste 69-89 yaş grubunu kapsayan en tecrübeli kadroda 3 milletvekili (% 0,6), 30-38 yaş grubunu kapsayan en genç kadroda ise 69 milletvekili (% 15,3) yer almaktadır. Meclisin en yaşlı üyesi 1884 doğumlu C.H.P. Malatya milletvekili İsmet İnönü, en genç milletvekili de 1939 doğumlu A.P. Denizli milletvekili Hasan Korkmazcan'dır.

c. Yabancı Dil Bilgileri

XIV. Dönem milletvekillerinin 139'u (% 31) yabancı dil bilmemekte, 311 (% 79) milletvekili ise en az bir yabancı dil bilmektedir. 3 veya daha fazla yabancı dil bilen milletvekillerinin sayısı 24'tür (% 5). Milletvekillerinin % 51'i bir yabancı dil, % 12'si iki yabancı dil, % 5'i ise üç yabancı dil bilmektedir.

XIV. Dönem Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi	
Bilinen Yabancı Dil Sayısı	Milletvekili Sayısı
0	139
1	231
2	53
3	21
3'ten Fazla	3

Çizelge 4 – XIV. Dönem Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi

Tablo 4 – XIV. Dönem Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi

En fazla yabancı dil (5 dil) bilen milletvekilleri G.P. Kastamonu milletvekili Hasan Tosyalı'dır. Bir önceki dönemle kıyaslandığında, yabancı dil bilmeyen milletvekili sayısında 8 kişilik (% 2) bir artış, bir yabancı dil bilen milletvekili sayısında 17 kişilik (% 4) bir artış, iki yabancı dil bilen milletvekili sayısında 29 kişilik (% 7) bir azalış, üç yabancı dil bilen milletvekili sayısında 5 kişilik (% 1) bir artış, üç adetten fazla yabancı dil bilen milletvekili sayısında da 2 kişilik (% 0,5) bir azalış gözlemlenmiştir.⁵⁴

Bilinen yabancı diller arasında en yaygın olanı İngilizce, en az bilineni de Arapça'dır. İngilizce'yi sırasıyla Fransızca ve Almanca takip etmektedir. Milletvekillerinin % 79'unun en az bir yabancı dil biliyor olması eğitim durumlarının iyi olduğunun bir işaretidir.

⁵⁴ Yıldız, a.g.e., s.50.

ç. Meslek Dağılımları

XIV. Dönem milletvekillerinin meslek dağılımları incelendiğinde, XIII. Dönem’de de en kalabalık meslek grubunu (154 kişi) oluşturan Avukatların 132 kişi ile ilk sırayı aldığı görülmektedir. 132 kişi ile Meclisin % 29’unu meydana getiren Avukatları sırasıyla, Tüccarlar (42 kişi - % 9), Mühendisler (39 kişi - % 8), Çiftçiler (31 kişi - % 7), Doktorlar (27 kişi - % 6), İdareciler (27 kişi - % 6) ve Askerler (26 kişi - % 6) takip etmektedir. Meclis’te mesleği Veteriner, Yayımcı, Memur, Matbaacı, Mali Müşavir, Gümrük Komisyoncusu, Fabrikatör, Diplomat, Bankacı ve Banka Denetmeni olan 1’er milletvekilleri bulunmaktadır. Meclis’te en az temsil edilen meslek dalları bunlardır.

XIV. Dönem Milletvekillerinin Meslek Dağılımı	
Meslek	Milletvekili Sayısı
Asker	26
Avukat	132
Banka Denetmeni	1
Bankacı	1
Çiftçi	31
Din Görevlisi	8
Diplomat	1
Diş Hekimi	2
Doktor	27
Eczacı	2
Eğitimci	21
Fabrikatör	1
Gazeteci	14
Gümrük Komisyoncusu	1
İdareci	27
İktisatçı	5
Jeolog	2
Mali Müşavir	1
Maliyeci	3
Matbaacı	1
Memur	1
Mimar	3
Muhasebeci	2
Mühendis	39
Müteaahit	4
Öğretim Görevlisi	6
Öğretmen	9
Politikacı	12

Meslek	Milletvekili Sayısı
Sanayici	5
Savcı	1
Sendikacı	11
Stenograf	2
Tüccar	42
Veteriner	1
Yayımcı	1

Çizelge 5 – XIV. Dönem Milletvekillerinin Meslek Dağılımı

XIV. Dönemde Meclis'te 35 farklı meslek grubundan milletvekili bulunmaktadır. Bu sayı bir önceki dönemde 28'dir. Meslek gruplarında çeşitliliğin artmasının (% 25), toplumun Meclis'de daha geniş tabanlı olarak temsil edilmesi sonucunu doğurduğu söylenebilir.

XIV. Dönem Milletvekillerinin Meslek Dağılımı Oranları		
Meslek	Milletvekili Sayısı	Oranı (%)
Avukat	132	29
Tüccar	42	9
Mühendis	39	8
Çiftçi	31	7
Doktor	27	6
İdareci	27	6
Asker	26	6

Çizelge 6 – XIV. Dönem Milletvekillerinin Meslek Dağılımı Oranları

Çizelge 6'da belirtilmiş 7 ana meslek grubunda (Avukat, Tüccar, Mühendis, Çiftçi, Doktor, İdareci, Asker) bulunan milletvekillerinin toplam sayısı 324 olup, genel toplama oranı % 72'dir. Meclis'te bulunan milletvekillerinin büyük çoğunluğunun anılan 7 meslek dalından birine mensup olduğu söylenebilir.

Toplam 326 kişi ile (% 73) XIII. Dönem'de en fazla temsil edilen meslek grupları (Avukat, Asker, Çiftçi, Doktor, Eğitimci, Gazeteci ve İdareci) ile kıyaslandığında, Eğitimci ve Gazeteci milletvekillerinin sayılarının azalarak ilk 7 meslek grubu arasına giremediği, Tüccar ve Mühendis milletvekillerinin sayılarının ise artarak en fazla temsil edilen meslek gruplarına dahil olduğu görülmektedir.

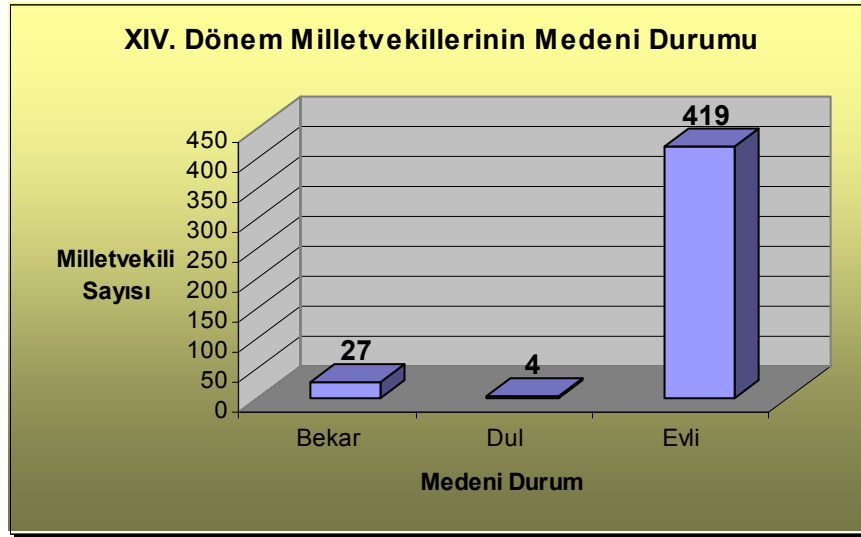
Milletvekili sayılarının bir önceki dönemle karşılaştırması yapıldığında, Asker kökenli milletvekillerinde 11 kişilik (% 31), Avukatlarda 22 kişilik (% 15) ve Doktorlarda 6 kişilik (% 18) bir azalma, Tüccarlarda 21 kişilik (% 100), Mühendislerde 22 kişilik (% 129), Çiftçilerde 6 kişilik (% 24) ve İdarecilerde de 8 kişilik (% 42) bir artış söz konusudur. XIV. Dönemde, bir önceki döneme kıyasla, özellikle Mühendis ve Tüccar milletvekillerinin sayısındaki oransal artış dikkat çekicidir.

d. Medeni Durumları

XIV. Dönem milletvekillerinin büyük çoğunluğunun (419 kişi - % 93) evli olduğu, 27 bekar (% 6) ve 4 (% 1) de dul milletvekili bulunduğu görülmektedir.

XIV. Dönem Milletvekillerinin Medeni Durumu	
Medeni Durum	Milletvekili Sayısı
Bekar	27
Dul	4
Evli	419

Çizelge 7 – XIV. Dönem Milletvekillerinin Medeni Durumları

Tablo 5 – XIV. Dönem Milletvekillerinin Medeni Durumu

Bir önceki dönemle kıyaslandığında, bekar milletvekili sayısında 4 kişilik (% 14,8) bir azalma, evli milletvekili sayısında ise 4 kişilik (% 1) bir artış

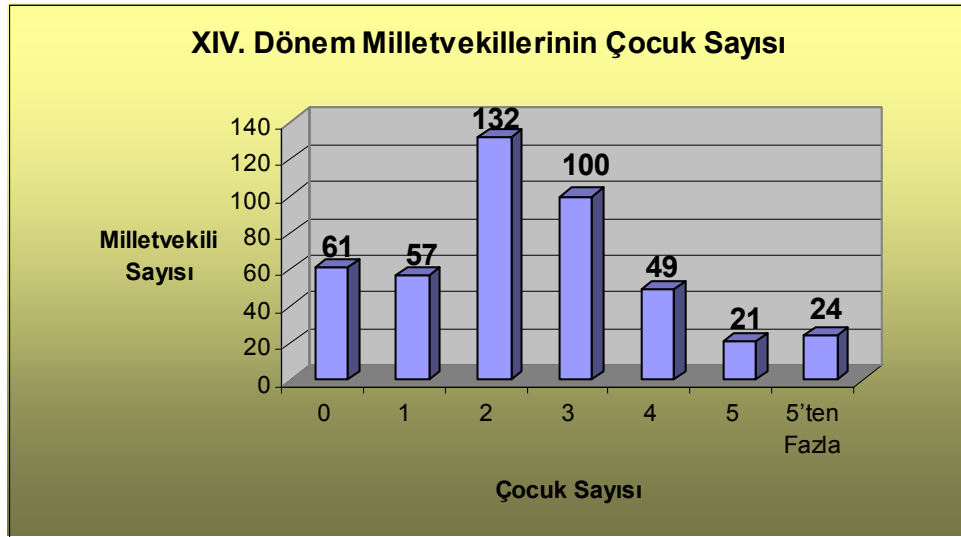
gözlemlenmektedir. Dul milletvekili sayısı değişmemiştir. XIII. Dönem Meclis'te 31 bekar, 415 evli, 4 dul milletvekili bulunmaktadır.⁵⁵

e. Çocuk Sayıları

XIV. Dönem milletvekillerinin 389'unun (% 84,5) çocuğu bulunmaktadır. 61 milletvekilinin (% 13,5) çocuğu yoktur. İki çocuğu bulunan milletvekilleri 132 kişi ile en büyük grubu (% 29,3) oluşturmaktadır. Beş ve beşten fazla çocuğu bulunan milletvekillerinin sayısı 45'tir (% 10). XIII. Dönemde milletvekili başına düşen çocuk sayısı 2,27, XIV. Dönemde ise 2,31'dir. XIV. Dönem milletvekillerinin çocuk sayısı ortalaması bir önceki dönemden az da olsa fazladır.

XIV. Dönem Milletvekillerinin Çocuk Sayısı	
Çocuk Sayısı	Milletvekili Sayısı
0	61
1	57
2	132
3	100
4	49
5	21
5'ten Fazla	24

Çizelge 8 – XIV. Dönem Milletvekillerinin Çocuk Sayısı

Tablo 6 – XIV. Dönem Milletvekillerinin Çocuk Sayısı

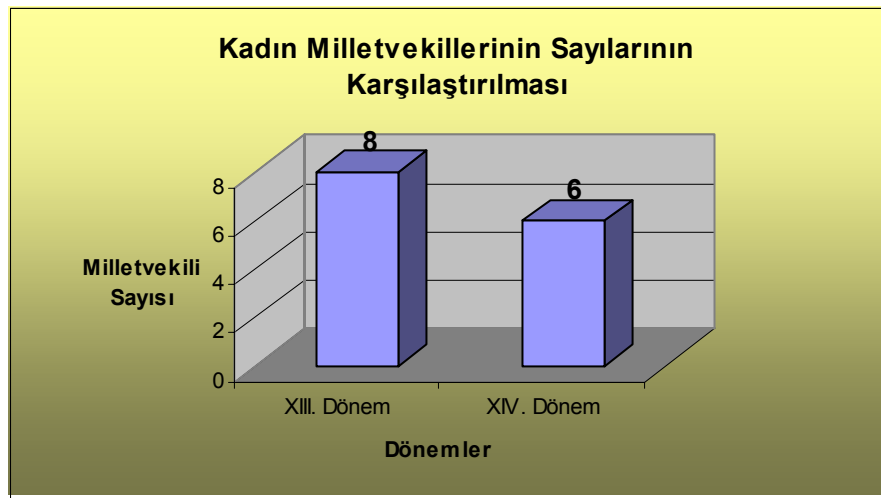
⁵⁵ Yıldız, a.g.e., s.53.

XIV. Dönemde en fazla çocuğa sahip milletvekilleri Bağımsız Diyarbakır milletvekili Hasan Değer (13 çocuk) ve A.P. Van milletvekili Kinyas Kartal'dır (10 çocuk). Bu iki milletvekilini 7'şer çocukla A.P. Ankara milletvekili Mustafa Maden, A.P. Bingöl milletvekili M. Sıdık Aydar, A.P. Diyarbakır milletvekili Necmettin Gönenç ve C.H.P. Gaziantep milletvekili Muhittin Sayın takip etmektedir.

XIII. Dönemle kıyaslandığında, çocuğu olmayan milletvekili sayısında hemen hemen değişiklik olmadığı (1 kişilik artış), XIII. Dönemde 206 kişi ile en kalabalık gruba oluşturan 1-2 çocuğu olan milletvekillerinin sayısında 17 kişilik bir azalma olduğu, 3 ve daha fazla çocuğu olan milletvekillerinin sayısında ise 12 kişilik bir artış olduğu gözlemlenmektedir.

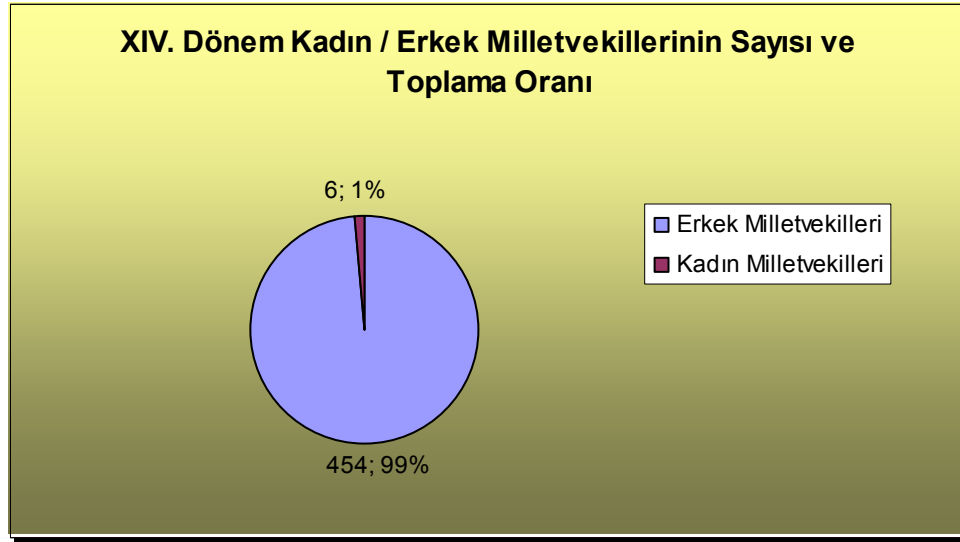
f. Kadın Milletvekillerinin Durumu

XIV . Dönemde toplam 6 kadın milletvekili görev yapmıştır. XIII. Döneme kıyasla (8 kişi) kadın milletvekili sayısı 2 kişi azalmıştır. Kadın milletvekili çıkaran iller, milletvekillerinin kimlikleri ve meslekleri şu şekildedir: M.P. Ankara milletvekili Suna Tural (Öğretmen), A.P. Çanakkale milletvekili Zekiye Gülsen (Eğitimci), A.P. İstanbul milletvekili Naime İkbal Tokgöz (Avukat), C.H.P. Muğla milletvekili Mualla Akarca (Mühendis), A.P. Muş milletvekili Nimet Ağaoğlu (Çiftçi) ve C.H.P. Muş milletvekili Nermin Neftçi (Avukat).

Tablo 7 – Kadın Milletvekillerinin Sayılarının Karşılaştırılması

XIV. Dönemde Meclis'e girmeyi başaran 6 kadın milletvekilinden 2 tanesinin Muş'tan seçilmesi dikkat çekicidir (Muş'un çıkardığı toplam milletvekili sayısı 3'tür) Kadın milletvekillerinin genel toplama oranı % 1,3'tür.

Tablo 8 – XIV. Dönem Kadın / Erkek Milletvekillerinin Sayısı ve Toplama Oranı

4. XIV. Dönem'de Görev Yapan Meclis Başkanları

XIV. Dönem boyunca iki Meclis Başkanı görev yapmıştır. Dönemin ilk Meclis Başkanı, XIII. Dönem'de de aynı görevi deruhte etmiş olan, A.P. İstanbul milletvekili Ferruh Bozbeyli'dir. Ferruh Bozbeyli, A.P. ve C.H.P. Meclis gruplarının ortak önerleriyle 22 Ekim 1969'da Meclis Başkanlığı seçimine katılan 394 milletvekilinin 354'ünün oyunu alarak 2. turda Meclis Başkanı seçilmiştir.

Mesleği Avukatlık olan Ferruh Bozbeyli, evli ve iki çocuklu olup, yabancı dil bilmemektedir. Meclis Başkanlığı görevini 1 Kasım 1970 tarihine kadar sürdüren Ferruh Bozbeyli, bu tarihte görevinden istifa etmiş ve A.P.'den ayrılan muhalif milletvekilleri ile birlikte 18 Aralık 1970'de Demokratik Partiyi kurarak Genel Başkanlığına geçmiştir.

XIV. Dönem T.B.M.M. Başkanları ⁵⁶					
	Adı Soyadı	Görevde Bulunduğu Tarihler	Seçime Katılan Üye ve Tur Sayısı	Aldığı Oy	Seçildiği Birleşim Tutanakları
	Ferruh BOZBEYLİ (1927) ⁵⁷	22.10.1969- 1.11.1970	394 - 2.Tur	354	D.3 C.1 B.1 O.2 (22.10.1969)
	Sabit Osman AVCI (1921)	26.11.1970- 14.10.1973	332 - 36. Tur	269	D.3 C.9 B.15 O.1 (26.11.1970)

Çizelge 9 – XIV. Dönem Süresince Görev Yapan T.B.M.M. Başkanları

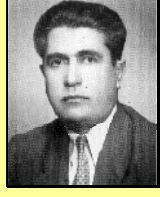

Ferruh Bozbeyle’den boşalan Meclis Başkanlığı’na, 26 Kasım 1970’de Meclis Başkanlığı oylamasına katılan 332 milletvekilinin 269’unun oyunu alan Artvin A.P. Milletvekili Sabit Osman Avcı 36. turda seçilmiştir. XIV. Dönemin ikinci Meclis Başkanı olan Sabit Osman Avcı, bu görevini 14 Ekim 1973 tarihine kadar sürdürmüştür. Sabit Osman Avcı, evli ve 2 çocuk sahibi olup, Fransızca bilmektedir. Ferruh Bozbeyle’nin Meclis’te en büyük gruplara sahip iki partinin ortak adayı olarak 2. turda kolayca seçilmesinin aksine, Sabit Osman Avcı’nın Meclis Başkanlığına seçilmesi , C.H.P. tarafından desteklenmediği için, çok daha uzun süren bir süreç ve 36 tur sonunda gerçekleşebilmiştir.

5. XIV. Dönem’de Görev Yapan Başbakanlar ve Hükümetler

XIV. Dönem boyunca 4 Başbakan görev yapmıştır. Bunlar sırasıyla Süleyman Demirel (Dönem boyunca iki kez), Prof. Dr. Nihat Erim (Dönem boyunca iki kez), Ferit Melen ve Naim Talu’dur. Süleyman Demirel, XIII. Dönemde de 4 yıl süreyle Başbakanlık görevini deruhte etmiştir. Bir önceki dönem kurulan 1 hükümete kıyasla, XIV. Dönemde 6 defa hükümet değişikliği olması dikkat çekicidir.

⁵⁶ T.B.M.M. Başkanları ve Meclis’te yaptıkları konuşmalar hakkında detaylı bilgi için Bkz. İsmet Binark, **T.B.M.M. Başkanları ve Meclis Konuşmaları**, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 2002

⁵⁷ Ferruh Bozbeyle (1927-...) 1927’de Pazarcık’ta doğdu. 1957’de İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. 1961’de AP İstanbul milletvekili seçildi. 1965-1970 yılları arasında TBMM Başkanlığı yaptı. 1970’de AP’den ayrılarak DP’yi kurdu. 1977’de siyasetten çekildi. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.4., s.519.

XIV. Dönemde Görev Yapan Başbakan ve Hükümetler			
Başbakan	Hükümet	Hükümet Programının Meclis'te Okunması	Hükümet Programının Görüşülmesi ve Güven Oylaması
 Süleyman DEMİREL	II. Süleyman Demirel Hükümeti (12.11.1969-06.03.1970)	D.3. C.1. T.1. B.4. (07.11.1969)	D.3. C.1.T.1 B.5. (10.11.1969) B.6 (12.11.1969)
	III. Süleyman Demirel Hükümeti (15.03.1970-26.03.1971)	D.3 C.3 T.1 B.53 (09.03.1970)	D.3 C.3 T.1 B.54 (12.03.1970) B.55 (15.03.1970)
 Prof.Dr.Nihat ERİM ⁵⁸	I. Nihat Erim Hükümeti (07.04.1971-11.12.1971)	D3. C.12 T.2 B.80 (02.04.1971)	D.3 C.12 T.2 B.81 (05.04.1971) B.82 (07.04.1971)
	II. Nihat Erim Hükümeti (22.12.1971-22.05.1972)	D.3 C.19 T.3 B.16 (16.12.1971)	D.3 C.19 T.3 B.18 (20.12.1971) B.19 (22.12.1971)
 Ferit MELEN ⁵⁹	Ferit Melen Hükümeti (05.06.1972-15.04.1973)	D.3 C.24 T.3 B.94 (29.05.1972)	D.3 C.24,25 T.3 B.96 (01.06.1972) B.98 (05.06.1972)
 Naim TALU ⁶⁰	Naim Talu Hükümeti (26.04.1973-26.01.1974)	D.3. C.36. T.4 B.97 (20.04.1973)	D.3 C.36 T.4 B.98 (24.04.1973) B.99 (26.04.1973)

Çizelge 10 – XIV. Dönem Süresince Görev Yapan Başbakanlar ve Hükümetler

12 Ekim 1969 milletvekili genel seçimlerinin ardından Meclis'te çoğunluğu elde eden A.P.'nin Genel Başkanı Isparta Milletvekili Süleyman Demirel, 22 Ekim

⁵⁸ Nihat Erim (1912-1980) 1912'de Kandıra'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1941'de Profesör oldu. 1945'de CHP'den politikaya atıldı. Günaltay hükümetinde Başbakan Yardımcılığı, 12 Mart 1970 muhtırasından sonra kurulan partiler üstü hükümette de Başbakanlık yaptı. 1972'de bu görevden ayrıldıktan sonra 1977'ye kadar Senatörlük yaptı. 1980'de İstanbul'da uğradığı bir silahlı saldırı sonucu öldü. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.8., s.256.

⁵⁹ Ferit Melen (1906-1988) 1906'da Van'da doğdu. 1931'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun oldu. 1950'de CHP'den politikaya atıldı. Milletvekilliği ve Maliye Bakanlığı görevleri üstlendi. 1968'de CHP'den istifa ederek Güven Partisi kurucuları arasında yer aldı. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra kurulan Nihat Erim kabinesinde Milli Savunma Bakanlığı yaptı. 1972'de Başbakan oldu. 1988'de Ankara'da öldü. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.15., s.535.

⁶⁰ Naim Talu (1919-...) 1919'da İstanbul'da doğdu. 1943'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun oldu. Merkez Bankası başkanlığı yaptı. II. Erim ve Melen Hükümetlerinde Ticaret Bakanı oldu. 1973'de Başbakan oldu. 1974-76 yılları arasında Senatörlük yaptı. 1976'da politikadan ayrıldı. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.20., s.360.

1969'da Cumhurbaşkanı tarafından XIV. Dönemin ilk hükümetini kurmak üzere Başbakan olarak görevlendirilmiştir. 12 Kasım 1970'de Meclis'teki güvenoylamasında 263 kabul oyu alarak çalışmalarına başlayan II. Süleyman Demirel hükümeti, 1970 bütçesinin reddedilmesi üzerine 13 Şubat 1970'de istifa etmiş, ancak 6 Mart 1970'de yeni hükümet kurulana dek görevini sürdürmüştür.

Başbakanlık görevi 14 Şubat 1970'de Cumhurbaşkanı tarafından yeniden Süleyman Demirel'e verilmiş ve kurulan III. Süleyman Demirel hükümeti 15 Mart 1970'de Meclis'teki güvenoylamasında, A.P.'li parti içi muhalif milletvekillerinin karşı yönde oy kullanmasına rağmen, 232 kabul oyu alarak çalışmalarına başlamıştır. 12 Mart muhtırası sonrasında istifa etmek zorunda kalan hükümet 26 Mart 1970'e kadar görevini sürdürmüştür.

Süleyman Demirel hükümetlerinden sonra, 12 Mart muhtırasının özel koşullarına uygun "partiler üstü" bir hükümet kurmak üzere 19 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilen Kocaeli bağımsız milletvekili Nihat Erim'in ilk hükümeti 7 Nisan 1971'de Meclis'te yapılan güvenoylamasında 321 kabul oyu alarak göreve başlamıştır. Hükümette, Meclis dışından 19 bakan yer almıştır. 3 Aralık 1971'de, hükümette yer alan "reformcu" bakanların ayrılmasıyla ortaya çıkan kriz sonucu Başbakan Nihat Erim 6 Aralık 1971'de istifa etmiş, böylece I. Nihat Erim hükümeti sona ermiştir.

Cumhurbaşkanı'nın Başbakanlık görevini tekrar Nihat Erim'e vermesi üzerine kurulan II. Nihat Erim hükümeti, 22 Aralık 1971'de Meclis'te yapılan güvenoylamasında 301 kabul oyu alarak görevine başlamıştır. II. Nihat Erim hükümetinde de birincisinde olduğu gibi Meclis dışından 11 bakan yer almıştır. Başbakan Nihat Erim, 10 Nisan 1972'de hükümeti hakkında verilen gensoru önergesi reddedilmesine rağmen 16 Nisan 1972'de istifa etmiştir.

22 Mayıs 1972'de yeni hükümeti kurma görevi I. ve II. Nihat Erim hükümetleri döneminde Milli Savunma Bakanlığı yapmış olan Ferit Melen'e verilmiştir. 5 Haziran 1972'de Meclis'te yapılan güvenoylamasında 262 kabul oyu

alan Ferit Melen hükümeti göreve başlamıştır. Ferit Melen Başbakanlık görevini 7 Nisan 1973'e kadar sürdürmüş ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tamamlanmasının ardından istifa etmiştir.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, 12 Nisan 1973 tarihinde kontenjan senatörü Naim Talu'yu hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. 14 Nisan 1973'te açıklanan kabinede meclis dışından sadece 2 kişi görev almıştır. Geçici bir seçim hükümeti olduğu açıklanan hükümet, 26 Nisan 1973'te Meclis'te yapılan güvenoylamasında 261 kabul oyu alarak ülkeyi seçimlere kadar yönetmiştir.

XIV. Dönem Hükümetlerinin Güvenoylaması Sonuçları						
	II. Demirel Hükümeti	III. Demirel Hükümeti	I.Erim Hükümeti	II. Erim Hükümeti	Melen Hükümeti	Talu Hükümeti
Üye Sayısı	450	450	450	450	450	450
Oy Verenler	428	404	370	349	290	357
Kabul Edenler	263	232	321	301	262	261
Reddedenler	165	172	46	45	4	94
Çekimserler	-	-	3	3	24	2
Geçersiz Oylar	-	-	-	-	-	-
Oylamaya Katılmayanlar	22	45	75	93	151	79
Açık Üyelikler	-	1	5	8	9	4

Çizelge 11 – XIV. Dönem Hükümetlerinin Güvenoylaması Sonuçları⁶¹

Güvenoylaması sonuçları incelendiğinde, II. ve III. Süleyman Demirel hükümetlerinin güvenoylamalarında yüksek sayıda red oyu aldığı görülmektedir. Bunun sebebi, C.H.P. başta olmak üzere, muhalefet partilerine mensup milletvekillerinin hükümete red oyu vermeleridir. Özellikle III. Süleyman Demirel hükümetinin güvenoylamasında, reddedenlerin sayısında büyük bir artış olmamasına rağmen, oylamaya katılmayanların sayısı 45'e yükselmiştir. Oylamaya katılmayanlar, II. Süleyman Demirel hükümetinin istifasına yol açan bütçe krizine de yol açan A.P. içerisindeki muhalif milletvekilleridir.

⁶¹ Ezherli, a.g.e., s.57.

I. ve II. Nihat Erim hükümetleri ile Ferit Melen hükümetlerinin güvenoylamalarında red oyları oldukça düşük seviyede kalmasına rağmen, oylamaya katılmayanların sayısı giderek artmış, Ferit Melen hükümetinin güvenoylamasında 151 kişiyi bulmuştur. Güvenoylamasına katılmayan milletvekillerinin sayısının bu kadar yüksek olması, “atanmış” hükümetlere milletvekillerinin ve parti gruplarının bir tepkisi olarak değerlendirilebilir.

Naim Talu hükümeti bir seçim hükümeti olarak ilan edilmesine rağmen, yine de güvenoylamasında yüksek sayıda red oyu ve oylamaya katılmama ile karşılaşmıştır. Naim Talu hükümetinin büyük oranda A.P. ve C.G.P. milletvekillerinden oluşturulması, oylama sırasında Demokratik Parti ve C.H.P.’den bazı milletvekillerinin red oyu kullanmasına sebep olmuştur. Oylamaya katılmayan muhalif milletvekilleri de, bu hükümete güvenleri olmadığını ancak seçime kadar ülkeyi yönetmesini istemeyerek de olsa desteklediklerini (red oyu kullanmayarak) göstermek amacıyla oylamaya katılmamışlardır.

6. XIV. Dönem Yasama Çizelgesi

XIV. Dönem Yasama Çizelgesi						
Toplantı Yılı	Başlama Tarihi	Bitiş Tarihi	Cilt	Kanun Dergisi	Kanunun Numarası	Birleşim
1	22.10.1969	31.07.1970	1.-8.	53	1186-1328	1-137
2	01.11.1970	27.10.1971	9.-18.	54	1329-1495	1-185
3	01.11.1971	26.10.1972	19.-28.	55	1496-1626	1-155
4	01.11.1972	25.07.1973	29.-39.	56	1627-1784	1-133

Çizelge 12 – XIV. Dönem T.B.M.M. Yasama Çizelgesi⁶²

En fazla birleşim 2. yasama döneminde (1970-1971), en az birleşim de 4. yasama döneminde (1972- 1973)’de gerçekleştirilmiştir. XIII. Dönem ile kıyaslandığında (467 birleşim gerçekleştirilmiştir), toplam birleşim sayısında %

⁶² Ezherli, a.g.e., s.126-127.

31'lik ve kabul edilen kanun sayısında % 41'lik (XIII. Dönem'de 422 kanun kabul edilmiştir) bir artış söz konusudur.⁶³

XIV. Dönem boyunca toplam 610 birleşim gerçekleştirilmiş, 598 kanun kabul edilerek yasalaştırılmış ve 39 cilt tutanak tutulmuştur. En çok kanun, 166 adet kanunun yasalaştığı 1970 yılında çıkarılmıştır.

7. XIV. Dönem T.B.M.M.'ye Yasama ve Denetim Konularında Gelen İşler

XIV. Dönemde toplam 870 kanun tasarısı ele alınmış, bunların % 69'una karşılık gelen 598 adeti kabul edilerek kanunlaşmıştır.

XIV. Dönem T.B.M.M.'ye Yasama ve Denetim Konularında Gelen İşler					
Toplantı Yılı	1.	2.	3.	4.	TOPLAM
Kanun Tasarıları	376	165	181	148	870
Önergeler	93	126	102	93	414
Çeşitli İşler	10	7	4	5	26
Sözlü Sorular	152	54	28	11	245
Yazılı Sorular	293	436	455	587	1.771
Genel Görüşme Önergesi	15	23	14	16	68
Meclis Soruşturma Önergesi	4	3	4	10	21
Gensoru Önergesi	8	13	2	0	23

Çizelge 13 – XIV. Dönem T.B.M.M.'ye Yasama ve Denetim Konularında Gelen İşler⁶⁴

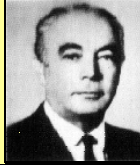
XIII. Döneme kıyasla, Meclis'e gelen kanun tasarılarında % 26'lık, yazılı sorularda % 43'lük ve genel görüşme önergelerinde % 58'lik artış vardır. Buna karşılık, önerge sayısında % 12'lik, sözlü sorularda % 70'lik, meclis soruşturma önergelerinde % 68'lik ve gensoru önergelerinde ise % 72'lik bir azalış söz konusudur.

⁶³ Yıldız, a.g.e., s.100.

⁶⁴ Ezherli, a.g.e., s.132.

8. XIV. Dönemde Görev Yapan Cumhuriyet Senatosu Başkanları

XIV. Dönem boyunca iki Cumhuriyet Senatosu Başkanı görev yapmıştır. Bunlar Nevşehir Senatörü İ. Şevki Atasagun ve İstanbul Senatörü Tekin Arıburun'dur. 2 Aralık 1965'den beri Cumhuriyet Senatosu Başkanı olan İ. Şevki Atasagun, 19 Kasım 1970'de görevini Tekin Arıburun'a devretmiştir.

XIV. Dönem'de Görev Yapmış Cumhuriyet Senatosu Başkanları			
	İ. Şevki ATASAGUN (1899-1984)	2.12.1965-19.11.1970	
	Tekin ARIBURUN (1905-1993)	19.11.1970-14.6.1977	

Çizelge 14 – XIV. Dönemde Görev Yapmış Cumhuriyet Senatosu Başkanları

1899'da doğan İ. Şevki Atasagun, evli olup çocuğu bulunmamaktadır. 2 yabancı dil bilen Atasagun, 15 Ekim 1961 tarihinde senatör seçilmiştir. 7 Haziran 1964'te senatör seçilen Tekin Arıburun, emekli askerdir. 1905 doğumlu olan Arıburun, evli ve iki çocuk sahibi olup, 4 yabancı dil bilmektedir.

9. Cumhuriyet Senatosu Yasama Çizelgesi

XIV. Dönem boyunca, Cumhuriyet Senatosu toplam 412 birleşim gerçekleştirmiştir. En fazla birleşim ikinci yasama döneminde (1970-1971) en az birleşim de dördüncü yasama döneminde (1972-1973) olmuştur.

Cumhuriyet Senatosu Yasama Çizelgesi			
Toplantı Yılı	Başlama Tarihi	Bitiş Tarihi	Birleşim
1	01.11.1969	03.08.1970	1-107
2	01.11.1970	26.10.1971	1-127
3	01.11.1971	26.10.1972	1.-97
4	01.11.1972	24.10.1973	1.-81

Çizelge 15 - Cumhuriyet Senatosu Yasama Çizelgesi⁶⁵

⁶⁵ Ezherli, a.g.e., s.128.

İKİNCİ BÖLÜM

XIV. DÖNEM'DEKİ TOPLUMSAL VE SİYASAL GELİŞMELER

1. 1969 Milletvekili Genel Seçimleri Öncesi Toplumsal ve Siyasal Durum

A.P., 1965-1969 yıllarındaki tek başına iktidar döneminde, ekonomik alanda oldukça başarılı bir performans sergilemesine sebep olan politikalarını uygulama fırsatı bulmuştur. Bu dönemde yıllık büyüme ortalama % 6.6 olmuş ve özellikle sanayi kesiminde, özel sektörün öncülüğünü yaptığı hızlı bir büyüme görülmüştür. 1966 yılında, Cemal Gürsel'in ölümü üzerine, A.P.'nin desteği ile, Cumhurbaşkanlığına Cevdet Sunay seçilmiştir. 1968'den itibaren, parti içi muhalefetin yanısıra, daha önceki dönemlerde A.P.'nin ve Süleyman Demirel'in yanında yer almış olan sanayiciler de, uygulanan politikaları özellikle de ekonomi politikalarını eleştirmeye ve hoşnutsuzluklarını belli etmeye başlamışlardır.⁶⁶

C.H.P.'ye yeni bir kimlik ve canlılık kazandırmak için 29 Temmuz 1965'de genel başkan İsmet İnönü'nün bir konuşmasıyla tanıtılmış olan "ortanın solu" kavramı, esas itibariyle partinin geleneksel tabanından öte, yeni kitleleri de kazanmak için düşünülmüş bir formüldü ve esas hedef 1965 seçimleri değildi. Parti politikasındaki bu değişikliğin semeresinin 1969 ve 1973 seçimlerinde alınacağı düşünülmüştü.⁶⁷

C.H.P.'nin 18. kongresinde, "ortanın solu" politikası bir söylem olmaktan çıkıp, resmi parti politikası olarak benimsenmiştir. Bu durum, parti içi tartışmaları arttırmış ve ortanın solu politikasına karşı olan "Yetmişaltılar" grubunun oluşmasına sebep olmuştur. Yetmişaltılar grubunun lideri Turhan Feyzioğlu'ydu.⁶⁸

⁶⁶ Önde gelen sanayicilerden Vehbi Koç, gerekli tedbirler alınmadığı takdirde, rejimi de tehlikeye sokabilecek, bir ekonomik krize doğru gidildiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.241., Cevdet Sunay (1899-1982) 1899'da Trabzon'da doğdu. 1917'de subay adayı oldu ve 1918'de Filistin cephesinde esir düştü. Esareten dönüşte Kurtuluş Savaşında görev aldı. 1930'da Harp Akademisini bitirdi. 1960'da Genelkurmay Başkanı oldu. 1966'da Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci Cumhurbaşkanı seçildi. 1973 yılında görev süresini tamamlayarak emekli oldu. 1982'de Ankara'da öldü. **Ana Britanica Ansiklopedisi**, c.20., s.135.

⁶⁷ C.H.P., geleneksel tabanı olan orta sınıf yanında, işçi ve köylülere de açılarak seçmen tabanını genişletmek istemiştir. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.251.

⁶⁸ **Milliyet**, 23-24 Aralık 1966.

Bir süre sonra, C.H.P. içerisindeki politika değişikliğinden memnun olmayan bu muhalif grup, C.H.P.'den ayrılarak yeni bir parti yapısı içerisinde yoluna devam etmeye karar vermiş ve 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni (G.P.) kurmuştur. Partinin genel başkanlığına beklenildiği gibi Turhan Feyzioğlu seçilmiştir.⁶⁹

1969 seçimlerine gidilirken, özellikle diğer partilerin C.H.P.'nin aşırı uçların kontrolü altına girdiği yolundaki söylemi partinin yönetim kademelerinde sıkıntı yaratmıştır. C.H.P.'nin 19. kongresinde, ortanın solu kavramına fazla gönderme yapılmayarak, parti içinde bulunan muhaliflerin yatıştırılması ve bu sayede partinin seçimler öncesi Güven Partisi gibi yeni bir bölünmeye gitmesi önlenmeye çalışılmıştır.⁷⁰

1968 yazına girerken, Avrupa'dan gelen haberlerin de etkisiyle, gençlik eylemleri tırmanmaya başlamıştır. Öğrenciler ilk önce Ankara'da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde boykot kararı almış, birkaç gün içinde olaylar İstanbul'a da yayılmıştır. İstanbul'daki eylemler daha şiddetli olmuş ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde işgale dönüşmüştür. Rektörlüğü ele geçiren öğrenciler bir işgal komitesi oluşturarak taleplerini İstanbul valiliğine iletmışler ve istediklerini elde ettikten sonra işgale son vermişlerdir.⁷¹

1969 yılı, seçimlere hazırlanan Türkiye'de işçi ve öğrenci hareketlerinin doruğa çıkmasına sahne olmuştur. Ocak ayında O.D.T.Ü.'de A.B.D. Büyükelçisi'nin arabası yakılmış ve Deniz Nakliyat İşletmelerinde grev başlamış, Şubat'ta 6. Filo'nun gelişini protesto eden sol görüşlü öğrencilerle sağ görüşlü öğrencilerin çatışması sonucu 2 kişi hayatını kaybetmiş, Nisan'da O.D.T.Ü. öğrenciler tarafından

⁶⁹ **Milliyet**, 13 Mayıs 1967.

⁷⁰ Mümtaz Soysal, partinin seçimler öncesinde yeni söylemine vurgu yapmamasını bir hata olarak değerlendirmiştir; "*Gerçek değeri ne olursa olsun, bir görüntü, zihinlerde yaratılan bir imge, hele bunu gerçekleştirme sorumluluğunu üstüne alan bir insanın kişiliğiyle de pekiştirilince, oy kaymalarında ağır basan gerçek bir güç, neredeyse somut bir etken olabiliyor*" **Milliyet**, 6 Kasım 1968.

⁷¹ M.Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart : İhtilalin Peңesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.163.

işgal edilmiş ve Rektör Kurdaş görevinden ayrılmaya zorlanmış, Mayıs'da Yargıtay Başkanı'nın cenaze töreninde olaylar çıkmış, Haziran'da İstanbul Üniversitesinde sol görüşlü öğrencilerle polis arasında çıkan çatışmalarda 114 kişi yaralanmış, Temmuz'da Kayseri'de Türkiye Öğretmenler Sendikası kalabalık gruplarca basılmış, Ağustos'da Türk Demir Döküm tesisleri işçilerce işgal edilmiş ve polisin işçilere müdahalesi sonucu ölenler olmuş, Eylül'de Ereğli Demir Çelik işletmelerinde işçiler greve gitmiş ve seçim ayı olan Ekim'de de O.D.T.Ü.'de öğrenciler ile jandarma arasında silahlı çatışma çıkmıştır. Başbakan Süleyman Demirel'e göre, bu olaylar masum istekleri aşmış, siyasal bir sonuç çıkarmaya yönelen hatta bir ordu müdahalesini kışkırtan davranışlara dönüşmüştü.⁷²

2. II. Süleyman Demirel Hükümeti Dönemi (12 Kasım 1969 - 14 Mart 1970)

T.B.M.M., 22 Ekim 1969 Çarşamba günü toplanarak yeni yasama dönemini başlatmış, geçici başkan sıfatıyla en yaşlı üye olan İsmet İnönü açılış konuşmasında “3. Dönem 1. Toplantı yılı çalışmalarına başlıyoruz. Çoğunluğumuz vardır, birleşimi açıyorum. Demokratik rejim içinde yapılan seçimle milletvekili seçildik. Milletvekilliğimizde anayasayı ve onun hükümlerinden olan demokratik rejimi korumak ve savunmak için titizlikle, fedakarlıkla, kesin kararlar çalışacağız. Büyük milletimizin hizmetinde Millet Meclisinin sayın üyelerine başarılar dilerim” demiştir. Bu arada, geçici katipliklere Denizli milletvekili Hasan Korkmazcan, Kırklareli milletvekili Beyti Arda, Burdur milletvekili Ahmet Çiloğlu ve Atilla İmamoğlu seçilmişlerdir.⁷³

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 22 Ekim 1969'da Süleyman Demirel'i Başbakan olarak tayin ettiğini “Millet Meclisi Başkanlığı'nın 22 Ekim 1969 gün ve 4-961 sayılı yazısı ile istifasını bildirmiş olan Bakanlar Kurulunun yeniden tespiti için, Türkiye Cumhuriyeti anayasasınının 102. maddesi gereğince; Adalet Partisi Genel

⁷² Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s.238., A.B.D. Büyükelçisi Commer'in yakılan Cadillac marka arabası Türkiye'deki A.B.D. aleyhtarlığının sembolü olmuştu. Türk hükümeti yanan arabanın tazminatını ödemiş, O.D.T.Ü. rektörlükçe kapatılmıştır. Birand, **a.g.e.**, s.170.

⁷³ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 22.10.1969, C:1, S:2.

Başkanı ve Isparta milletvekili Süleyman Demirel'i Başbakan olarak tayin ettim" şeklindeki beyanatıyla ilan etmiştir.⁷⁴

Aynı gün, bir önceki dönemde bu görevi üstlenmiş olan Ferruh Bozbeyli yeniden meclis başkanlığına seçilmiştir. A.P. Konya milletvekili İbrahim Etem Kılıçoğlu ve C.H.P. Adana milletvekili Kemal Satır'ın ortak önermeleriyle İstanbul milletvekili Ferruh Bozbeyli meclis başkanlığına aday gösterilmiştir. Başka aday teklifinin olmadığı seçimlerde, Ferruh Bozbeyli seçime iştirak eden 401 milletvekilinden 340'ının oylarını alarak meclis başkanlığına seçilmiştir. Oyların dağılımı şu şekilde olmuştur: Ferruh Bozbeyli (340 oy), İsmet İnönü (3 oy), Naime Tokgöz (1 oy), Sadettin Bilgiç (1 oy), Cihat Bilgehan (1 oy), Osman Bölükbaşı (1 oy), Hüsamettin Başer (1 oy), çekimser ifadeli (1 oy), muteber sayılmayan (1 oy), boş zarf (4 adet), isimsiz (46 adet) olmak üzere toplam 401 adet oy kullanılmıştır.⁷⁵

Ferruh Bozbeyli meclis başkanı seçilmesi üzerine söz alarak kürsüye gelmiş ve *"Muhterem arkadaşlarım, emanet ettiğiniz bu ulvi vazifenin ifası sırasında takip edeceğim yol anayasa yolu olacaktır. Bundan evvelki 4 yıllık süre zarfında olduğu gibi, önümüzdeki yıllarda da anayasamızı, kanunlarımızı, iç tüzüğümüzü ve meclisimizin teamüllerini daima titizlikle takip edeceğim ve koruyacağım"* diyerek meclise teşekkürlerini bildirmiştir.⁷⁶

Millet Meclisi başkanvekillikleri için yapılan seçime 328 milletvekili katılmış, Nurettin Ok, Fikret Turhangil ve İsmail Arar sırasıyla 296, 259 ve 316 oy alarak seçilmişlerdir. Çankırı milletvekili Nurettin Ok, kendisi ve başkanvekili seçilen diğer arkadaşları adına söz almış ve *"Bize itimat ve teveccühü ifade etmiş*

⁷⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 22.10.1969, C:1, S:6.

⁷⁵ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 22.10.1969, C:1, S:7., Sadettin Bilgiç (1920-....) 1920'de Isparta'da doğdu. 1947'de İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1961'de AP'den milletvekili oldu. 1970'de AP'den ayrılarak Demokratik Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. 1976'da yeniden AP'ye döndü. Milletvekilliği ve Bakanlık yapan Bilgiç, 1992'de politikadan ayrıldı.

Ana Britanica Ansiklopedisi, c.4., s.150.

⁷⁶ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 22.10.1969, C:1, S:8.

*bulunan arkadaşlarımıza objektif, birtaraf, dürüst ve adilane hizmet etmekten şeref duyacağız” demiştir.*⁷⁷

Başkanvekillikleri seçim işlemini, idareci üyelik ve riyaset divanı katiplikleri seçimi takip etmiştir. İdareci üyeliklere İzzet Oktay, Salih Yıldız ve Nurettin Özdemir, Riyaset Divanı üyeliklerine Kenan Aral, Şevket Doğan, Zeki Çeliker, Naci Gacıroğlu, Kemal Atama ve Memduh Ekşi seçilmiştir.⁷⁸

Süleyman Demirel, 7 Kasım 1969’da meclis kürsüsünde kendisi tarafından takdim edilen hükümet programında, Türkiye ile birlikte sorunlarının da büyümekte olduğuna dikkat çekmiş ve yüklendikleri sorumluluğun bilincinde olduklarını ifade etmiştir.⁷⁹ Süleyman Demirel’in ardından söz alan muhalefet partilerinin temsilcileri, hükümet programı hakkındaki görüşlerini ve güvenoylamasındaki tavırlarını açıklamışlardır. G.P. grubu adına söz alan Kayseri milletvekili Turhan Feyzioğlu “Güvenoyu vermeye imkan görmediğimiz hükümetin memleketçi istikamette alacağı her faydalı tedbiri aynı ruhla desteklemeye ve millet hayrına gördüğümüz her işte yardımcı olmaya kararlı bulunduğumuzu yüce meclise saygılarla ifade etmek isterim” diyerek G.P.’nin hükümete güvenoyu vermeyeceğini bildirmiştir.⁸⁰

C.H.P. grubu adına Adana milletvekili Kemal Satır söz almış ve “*Halk partisi olarak hükümeti, her iyi teşebbüsünde ve memleket yararına getireceği her kanunda destekleyeceğimizi belirtmek isterim. Hükümet programına, konuşmamızda belirttiğimiz ve üzerinde hassasiyetle durduğumuz temel meselelerdeki görüş farklılığımız dolayısıyla kırmızı oy vereceğiz.*” diyerek C.H.P.’nin de hükümete güvenoyu vermeyeceğini belirtmiştir.⁸¹

A.P. grubu adına söz alan İçel milletvekili Cavit Okyavuz “*Bu program hukuki ve gerçek hüviyeti ile memleket hizmetinde bir hedefler manzumesidir. Biz*

⁷⁷ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 1.11.1969, C:1, S:38.

⁷⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 1.11.1969, C:1, S:39.

⁷⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 7.11.1969, C:1, S:42-43.

⁸⁰ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 10.11.1969, C:1, S:74-102.

⁸¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 10.11.1969, C:1, S:103-115.

Adalet Partisi grubu olarak samimi olarak inanıyoruzki, bu devre sonunda bu hedefler manzumesi bir zaferler manzumesi olacaktır” diyerek hükümet programını savunmuştur.⁸²

Hükümet programına yöneltilen eleştirilerden özellikle ekonomi alanındakileri yanıtlamak üzere kürsüye gelen Süleyman Demirel *“Biz devletçi bir felsefenin insanları değiliz, biz karma ekonomi felsefesini benimsemişiz. Devletin imkanları da vatandaşın imkanları da, dış kaynaklar da, memleketin tabii kaynakları da hepsi beraberce harekete geçirilebilirse ve maksimum, azami neticeyi alacak şekilde harekete geçirilebilirse, o zaman biran evvel kalkınma mümkün olur. Bunu reddetmenin imkanı yoktur, gayet aksiyomatik bir neticedir”* demiştir.⁸³

Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Süleyman Demirel’in tespit etmiş olduğu kabine, 12 Kasım 1969’da güvenoyu alarak çalışmalarına başlamıştır. Meclis Başkanı Bozbeyli, güvenoylaması sonucunu şu şekilde açıklamıştır; *“Oylamaya 428 arkadaşımız iştirak etmiş, 263 kabul ve 165 red oyu çıkmıştır”*. Güvenoylaması sonrasında söz isteyen Başbakan Demirel *“Hükümetimiz yüce meclisin güvenine mazhar olmaktan şeref duymaktadır. Bunun manasının ve yüklediği sorumluluğun tüm şuuru içindeyiz. İtimat ve teveccühünüze layık olmaya bütün gücümüzle çalışacağız ”* diyerek meclise şükranlarını sunmuştur.

84

Seçimler ertesinde kısa bir süre için durulmuş gibi gözükten olaylar Kasım ayında Polis enstitüsünde öğrencilerin boykota girişmesiyle tekrar başlamış, Aralık ayında Memurlar Sendikası 15.000 kişinin katılımıyla İstanbul’da bir yürüyüş düzenlemiş, Devlet Opera ve Bale çalışanları ücret yetersizliğinden yakılarak boykota gitmiş ve Gamak Elektrik Motorları fabrikası işçileriyle polis arasında çıkan çatışmada bir işçi ölmüştür.⁸⁵

⁸² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 10.11.1969, C:1, S:125.

⁸³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 10.11.1969, C:1, S:152.

⁸⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 12.11.1969, C:1, S:169.

⁸⁵ Arcayürek, a.g.e., s.265.

Demirel, yeni kabinesinde geçen dört yıl boyunca birlikte çalıştığı kimi bakanlara yer vermemiş, 1969'dan sonraki ekonomik ve sosyal konulardaki amaçlarına uygun değişik bir kabine oluşturmak istemiştir. A.P.'nin seçim başarısında önemli bir payın kendilerine ait olduğunu düşünen parti içi muhalifler ise yeni hükümetin parti içi güçlerin bir koalisyonu olması hususunda direnmişlerdir.⁸⁶

A.P. Meclis ve Senato gruplarının hükümet programını görüşmek üzere toplanmasıyla birlikte parti içerisindeki huzursuzluklar da su yüzüne çıkmış, toplam 146 üye toplantıya iştirak etmeyerek yeni kabineye duydukları hoşnutsuzluğu belli etmişlerdir. Parti içi muhalifler çalışmalarında görev bölümüne giderek daha etkin olmayı hedeflemişler ve bu maksatla, İstanbul milletvekili ve A.P. Genel Yönetim Kurulu üyesi Sadettin Bilgiç, A.P. Genel Başkan Yardımcısı Samsun milletvekili Talat Asal, A.P. Genel Yönetim Kurulu üyesi Aydın milletvekili Yüksel Menderes, A.P. Genel Yönetim Kurulu üyesi Konya milletvekili Faruk Sükan ve A.P. Genel Yönetim Kurulu üyesi Erzurum milletvekili Cevat Önder 31 Aralık 1969'da biraraya gelerek parti içi muhalefetin nasıl yürütüleceğini kararlaştırmışlardır. 7 Ocak 1970'de yapılan A.P. Genel İdare Kurulu toplantısında parti içi muhalifler sert tepki vermişler ve partiden ihraç edilmesi istenen muhalif milletvekili Cevat Önder hakkında karar verilirken toplantıyı terk etmişlerdir.⁸⁷

Muhalefetin önde gelen üyelerinden Ethem Kılıçoğlu, 9 Ocak 1970'de verdiği beyanatta "*Kesin olarak söyleyelim. Bizim arkadaşlardan bir tek kişiyi ihraç ederlerse bu iş biter, nerede olduklarını görürler, kaç kişi olduğumuz o zaman meydana çıkar*" demiş ve Demirel'i tek adam olmayı istemekle suçlamıştır.⁸⁸

Başbakan Demirel, partiden ihraç edilmesi istenen kişilerle ilgili olarak kesin tavır almış ve "*tüzüğe uymayana ne yapılacaksa tüzükte vardır*" demiştir. 1970 yılı Ocak ayının ortalarına doğru, A.P. içerisinde Süleyman Demirel ile parti içi muhalefetin önderliğini üstlenmiş olan Sadettin Bilgiç arasındaki sürtüşme iyice

⁸⁶ a.g.e., s.263.

⁸⁷ Cumhuriyet, 08 Ocak 1970.

⁸⁸ Tercüman, 10 Ocak 1970.

hızlanmış ve Süleyman Demirel'in, parti içi muhalefeti aşırı görüşleri savunmakla suçlaması üzerine 72 A.P. milletvekili Demirel'e bir uyarı muhtırası vermiştir. Sadettin Bilgiç, daha sonra kendisi ile yapılan bir söyleşide bu muhtıra hakkında şunları söylemiştir: *“Bu metin öyle kırıcı filan değildi. Yapılan yanlışların tashihini ve partide organların çalıştırılmasını istiyordu. Sayın Demirel ise buna tepki gösterdi ve “muhtıracılarla görüşmem” dedi*”⁸⁹

Parti içi muhalefet tarafından sıkıştırılan Başbakan, *“Memlekette yaratılmak istenen hava ne olursa olsun, hergün ne kadar şevk kırıcı hadiselerle karşı karşıya kalırsak kalalım, kervan yürümektedir. Memleketin işleri görülmektedir. Daha iyi görülmesi için ısrarlı ve devamlı gayretler sarf edilmektedir. Aksayan işlerimizi düzeltmenin çare ve imkanları aranmaktadır. Memleketin her meselesine sahibiz ”* demiştir.⁹⁰

25 Ocak 1970 günü toplanan Milli Güvenlik Kurulunda, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıları özetlemiş ve *“Hiçbir hükümet bu millete fenalık etmek için işbaşına gelmez. Hiçbir hükümetin elinde de yüzyılların sorunlarını bir anda çözecek sihirli bir değnek yoktur. Ancak, var olan sorunları yok saymak veya küçümsemek doğru değildir. Artık kimi sorunlara ciddiyetle eğilmek, kimi reformlara girişmek ve sonu oy yitirmesine varsa da neden ve amacı millete açıklamak ve milleti, ülkeyi kurtaracak amaçlar üzerinde birleştirmek gerekir”* diyerek hükümeti eleştiren bir konuşma yapmıştır.⁹¹

A.P. genel idare kurulu da parti içi çalkantılardan etkilenmiş ve daha önce Demirel'e verilmiş olan muhtıraya imza atmış olan 6 milletvekilinin istifa etmesi üzerine, kurulun yeniden oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.⁹²

10 Şubat 1970 günü Sadettin Bilgiç önderliğinde toplanan A.P.'li 41 milletvekili, Başbakan Süleyman Demirel'in kendilerini partiden uzaklaştıracağı

⁸⁹ Birand, a.g.e., s.186.

⁹⁰ **Hürriyet**, 25 Ocak 1970.

⁹¹ Arcayürek, a.g.e., s.267.

⁹² **Tercüman**, 5 Şubat 1970.

savıyla karşı harekete geçmiş ve ertesi gün yapılacak bütçe oylamasında “kırmızı oy” kullanmaya karar vermişlerdir.⁹³ Parti içi muhalefetin ne kadar kuvvetli olduğu, 11 Şubat 1970 tarihinde bütçe tasarısı T.B.M.M.’de görüşülürken anlaşılmıştır. Hükümetin kabul edilmesini istediği bütçe tasarısı parti içi muhalefetin oylarıyla reddedilmiş, 41 A.P. milletvekili tasarı aleyhinde oy kullanmıştır. Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli kendisi ile yapılan bir söyleşide bu oylama anını şu şekilde anlatmıştır: “İlk kişiye soruyu soruyorum ben oyunuz nedir diye ? “Red” dedi. Bütün Adalet Partili milletvekilleri onu dövmek için üstüne yüklediler. O sırada ben, birazda sert bir hareketle “hiç kimse verdiği oydan dolayı suçlanamaz. Yassıada mahkemeleri dün de kaldı. Lütfen kimse kimsenin oyuna müdahale etmesin” dedim.”

94

A.P. Meclis Grubu Yönetim Kurulu, 12 Şubat 1970’de toplanarak 1970 bütçesine red oyu veren 41 milletvekilinin hepsinin müşterek haysiyet divanına tevbirli olarak sevklerine karar vermiştir.⁹⁵ Bu yenilgi üzerine Demirel’in başkanlığında toplanan A.P. Genel İdare Kurulu hükümetin istifasını ittifakla kararlaştırmış ve Süleyman Demirel hükümeti 13 Şubat 1970’de istifa etmiştir.⁹⁶

Süleyman Demirel bütçeye kırmızı oy veren milletvekilleri hakkındaki hayal kırıklığını şu şekilde ifade etmiştir : “Hükümetin kurulmasından sonra hükümete giremeyen bir kısım milletvekilleri 100 gün sonra bütçeye kırmızı oy verdiler. Oysa, bütçe birlikte hazırladığımız bir programa, seçim bildirisine dayalı idi. Neden kırmızı oy verdiklerini de açıklamadılar”⁹⁷

4. III. Süleyman Demirel Hükümeti Dönemi

Cumhurbaşkanı Sunay yeni kabine kurma görevini tekrar Süleyman Demirel’e vermiştir. Demirel, Cumhurbaşkanı ile yaptığı toplantı sonrasında basın

⁹³ Arcayürek, a.g.e., s.322.

⁹⁴ Birand, a.g.e., s.187.

⁹⁵ Tercüman, 13 Şubat 1970.

⁹⁶ Cumhuriyet, 14 Şubat 1970.

⁹⁷ Arcayürek, a.g.e., s.329.

mensuplarına verdiği demeçte “*rejim istikrarsızlığı yoktur, bu iç bünyemizden doğan bir buhrandır*” demiştir.⁹⁸

İstanbul Boğazının iki yakasını birleştirecek olan Boğaz köprüsünün temellerini atmak için İstanbul’a giden Demirel, kuracağı kabine ile ilgili olarak temaslarına da burada başlamıştır.⁹⁹ Hükümetin kurulma çalışmalarının uzaması üzerine İnönü “*Hükümet teşkili itibar edilmesi mümkün olmayan usullerle uzatılıyor. Vaziyet lüzumsuz yere bunalım sınırları da aşılarak vahamet yoluna sevk edilmektedir. Bu kadar anlaşılmaz ısrara düşmüş olanların elinde seçim her türlü güven şartlarından yoksundur*” demiştir. İnönü, Demirel ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil’in görev almayacağı bir hükümetin daha uygun olacağını düşünmüştür. İnönü’nün bu açıklamalarına yanıt veren Demirel “*Memleketi çıkmazlara götürme gayretinde olanlar tarihi bir vebalden kurtulamaz*” demiştir.¹⁰⁰

Hükümet kurma çalışmaları devam ederken, 27 Şubat 1970’de C.H.P. Nevşehir Milletvekili Selahattin Hakkı Esatoğlu ve C.H.P. Çorum Milletvekili Cahit Angın Başbakan Süleyman Demirel hakkında T.B.M.M.’ne bir soruşturma önergesi vermişlerdir. Önergede “*Başbakanın makam ve memuriyet mevkii ile ilgili işlemlerde, memuriyet mevkii ve nüfuzunu suiistimal ettiği*” iddia edilmiştir.¹⁰¹

Mart 1970’de, Türkiye’deki öğrenci hareketlerinin yakın bir zaman içerisinde farklılaşarak silahlı eylemlere dönüşeceğini gösteren bir gelişme yaşanmış, Filistin Kurtuluş Örgütü (F.K.Ö.)’nün bir kolu olan El-Fetih tarafından eğitilmiş ve silahla donatılmış altı Türk genci gizlice Suriye’den Türkiye’ye girmeye çalışırken yakalanmıştır.¹⁰²

Demirel en az 7-8 bakanın değişmesi beklenen eski kabineyi hiç değiştirmeden Cumhurbaşkanına sunmuştur. Demirel’in kurduğu yeni hükümet, 15

⁹⁸ Cumhuriyet, 15 Şubat 1970.

⁹⁹ Hürriyet, 21 Şubat 1970.

¹⁰⁰ Hürriyet, 27 Şubat 1970.

¹⁰¹ Arcayürek, a.g.e., s.325.

¹⁰² a.g.e., s.259.

Mart 1970 tarihinde 172 red oyuna karşılık 232 oyla T.B.M.M.'den güvenoyu alarak görevine başlamıştır.¹⁰³

Oylamaya katılmaya karar veren 41 parti içi muhalif milletvekilinden 4 tanesi hükümete kabul oyu vermiş, muhalefet ise hayır oyu kullanmıştır. Demirel oylama sonrasında “*Bu tecrübenin içinden memleketi uzun süre hükümete bırakacak bir buhrana gitmeden çıkılabilmış olması hem demokrasi hem memleketimiz için hayırlıdır*” demiştir.¹⁰⁴

1969 seçimlerinde alınan başarısız sonuç, C.H.P. genel sekreteri Bülent Ecevit'i¹⁰⁵, parti içerisinde gerçekleştirmek istediği reformların gerekliliğine iyice inandırmıştır. 12 Nisan 1970'de yapılan C.H.P. İzmir İl Kongresinde Ecevit “*Yoksulluğa ve sömürü düzenine karşı savaşı güçleştiren en büyük etken sömürülen halkın içindeki ve devrimciler arasındaki bölünmelerdir.*” demiş ve C.H.P. üst yönetiminde bir huzursuzluk ve bölünme olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁶

Hükümetin güvenoyu almasının ardından, parti içi muhalifler de, Demirel'in konumunu zayıflatmak ve Ekim ayında gerçekleştirilecek beşinci A.P. kongresinde kendisini değiştirmek üzere çalışmalara başlamışlardır. Bu kapsamda, Demirel hakkında ileri sürülen iddialar Meclise taşınmış ancak 29 Nisan 1970'deki Meclis toplantısında 3 A.P.'li milletvekili tarafından verilen önerge üzerine Başbakan hakkında yakınlarına menfaat temin ettiği iddiasıyla kurulan soruşturma hazırlık komisyonunun çalışmaları Başbakan tarafından açılan karşı davaların sonuna kadar durdurulmuştur.¹⁰⁷

¹⁰³ **Tercüman**, 16 Mart 1970.

¹⁰⁴ **Hürriyet**, 16 Mart 1970.

¹⁰⁵ Bülent Ecevit (1925-...) 1925'de İstanbul'da doğdu. 1944'de Robert Lisesi'ni bitirdi. Bir süre gazetecilik yaptıktan sonra 1957'de CHP'den politikaya atıldı ve Ankara milletvekili seçildi. 1961-1965 yılları arasında Çalışma Bakanlığı yaptı. 1966'da CHP Genel Sekreterliği görevini üstlendi. 1972'de CHP Genel Başkanı, 1974 ve 1977'de de Başbakan oldu. 1991'de Demokratik Sol Parti Genel Başkanı oldu. 1999'da yeniden Başbakanlık görevini üstlendi. **Ana Britannica Ansiklopedisi**, c.7., s.616.

¹⁰⁶ Cumhuriyet, 13 Nisan 1970.

¹⁰⁷ **Hürriyet**, 30 Nisan 1970.

Üniversitelerde baş gösteren ve halkın gözünü korkutan şiddet olaylarını meclis gündemine getiren G.P. Kayseri milletvekili Turhan Feyzioğlu “*Sağduyu sahibi her Türk vatandaşı, bugün Türkiye'nin başlıca ihtiyacının huzur ve güven ihtiyacı olduğunu, yarına emniyetle bakmak ihtiyacı olduğunu söylemektedir. Olaylara katılan öğrenciler daimi tard cezasıyla, üniversite ve yüksek okul camiasından kovulmalıdır ve askerlik tecilleri kaldırılmak suretiyle silahlı kuvvetlerde bir terbiye döneminden geçmelidirler*”¹⁰⁸

Öğrencilerin istekleri ise dağıtılan bildirimlerde şu şekilde ifade edilmekteydi: “*Öğrenimde herkese eşitlik tanınmalı. Aramızda hemen hemen hiç görülmeyen işçi ve köylü çocukları da üniversiteye girme şansına sahip olmalı. Halka dönük, yaşadığımız hayatla ilişkisi olan bilimsel bir eğitim sistemi uygulanmalı ve kültür emperyalizminin bir aracı haline gelen bozuk eğitim düzeni değiştirilmelidir.*”¹⁰⁹

Meclis içerisindeki görüşmeler devam ederken, Mayıs 1970’de özellikle Ankara’daki üniversitelerde olaylar birbirini takip etmiş ve 15 Mayıs 1970 günü toplum polisinin Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ile Ortadoğu Teknik Üniversitesi (O.D.T.Ü.) yerleşkesindeki yurtlara silah kontrolü maksadıyla girmesi üzerine çıkan çatışmalarda pek çok kişi yaralanmıştır.¹¹⁰

Başbakan Süleyman Demirel, öğrenciler tarafından gerçekleştirilen gösterilerin İnsan Hakları Beyannamesi’nin sıraladığı haklardan birisi olduğunu düşünmekte ancak bu konuda bazı endişeleri bulunmaktaydı: “*Ülkemizde gerek Cumhuriyet öncesinde, gerekse 1950 sonrasında, öğrenci hareketleri, sokak hareketleri hep siyasi odaklara dayanmış ve sonunda iktidarlar, rejimler sıkıntıya düşmüştür. Onun için, gösteri hakkının kullanılması daima mazi ile ilişki kurulmasına ve gelecek için kaygılanmaya sebep olmuştur.*” Gösteri hakkını kötüye kullananlara nasıl davranılması gerektiğini ise şu şekilde ifade etmekteydi: “*Haklar, suiistimal edilmiş veya yanlış kullanılmışsa, onlardan vazgeçmek yerine, onları*

¹⁰⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 14.04.1970, C:4, S:284-286.

¹⁰⁹ Arcayürek, a.g.e., s.246.

¹¹⁰ Hürriyet, 16 Mayıs 1970.

savunmaya devam etmek ama suiistimalin karşısına çıkmak, suiistimal edenlerin kanun çerçevesinde yakasına yapışmak, hukuk devletinin gereğidir.”¹¹¹

1967 yılındaki kuruluşundan beri hızlı bir şekilde gelişen ve üye sayısını arttıran Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (D.İ.S.K.)’nundan rahatsız olan hükümet, Mayıs 1970’de 274 ve 275 sayılı sendikalar kanunu ve toplu sözleşme, grev ve lokavt kanunlarını değiştirme yönünde çalışmalara başlamış, bu değişikliklerle D.İ.S.K.’in etkinliğini kırmayı amaçlamıştı. Erzurum’da toplanan Türk-İş kongresinde konuşan Çalışma Bakanı Turgut Toker, yapacakları kanun değişiklikleri ile D.İ.S.K.’i ortadan kaldıracaklarını, D.İ.S.K. varken genel grev hakkı tanınamayacağını söylemişti.¹¹²

Demirel, 3 Haziran 1970’de A.P. Ortak Grup toplantısında anarşiye değinerek şöyle demiştir; *“Anarşiden şikayet ediliyor. 1961 anayasasının özüne dokunmadan anarşi istidadını önlemenin çarelerini hep beraber bulacağız. Kanunların hak saymadığı hareketleri önleyeceğiz. Memleketimiz susan insanların ülkesi değildir ve olmayacaktır.”¹¹³*

Anarşinin toplumun tüm kesimlerinde yarattığı derin hoşnutsuzluk üzerine, Cumhurbaşkanı Sunay parti liderlerini Çankaya’ya çağırarak, devletin bütünlüğüne kastedecek davranışların mevcut olduğunu, çeşitli inançlarla ve örgütlerle yürütülen anarşiye çare aranması gerektiğini, bütün bunlardan ordu komuta zincirinin tedirgin olduğunu ve partilerin parlamento çatısı altında hangi tedbiri alacağına karar vermesi gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁴

Sunay’ın konuşmasının üzerinden daha henüz bir hafta geçmeden, D.İ.S.K.’in 274 ve 275 sayılı sendikalar kanunu ile toplu sözleşme, grev ve lokavt kanunu değişikliklerine tepkisinden dolayı D.İ.S.K. önderliğinde İstanbul ve Kocaeli’de geniş çaplı işçi gösterileri yapılmış, gösteriler esnasında Kadıköy’de kaymakamlık

¹¹¹ Arcayürek, a.g.e., s.250.

¹¹² Kemal Sülker, *Türkiye’yi Sarsan 2 Uzun Gün*, V Yayınları, Ankara, 1987, s.29.

¹¹³ *Tercüman*, 3 Haziran 1970.

¹¹⁴ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1970.

binasının ateşe verilmesi gibi bazı şiddet olayları da görülmüştür.¹¹⁵ Olayları kontrol etmekte güçlük çeken güvenlik güçlerinin yetersiz kalması üzerine 2 ilde sıkıyönetim uygulanmasına karar verilmiştir. İstanbul ili, Kocaeli Merkez ve Gebze ilçelerinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edildiğine ilişkin Bakanlar Kurulu kararı resmi gazetede duyurulmuştur.¹¹⁶

Sıkıyönetimi ilan eden hükümet, 17 Haziran 1970’de kararını Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu’nun ortak oturumunda T.B.M.M.’nin bilgisine sunmuştur. Yaklaşık beş saat süren görüşmeler esnasında, sıkıyönetim kararının gerekçelerini açıklamak üzere söz alan İçişleri Bakanı Haldun Menteşoğlu “*Olayların tarzı cereyanı, taşıdığı mahiyet ve bünye göstermiştir ki, gerçek ve hakiki sebep; gayrimeşru bir platformun içinde demokratik hukuk devletini yıkmak, milli birlik ve beraberliğimizi bozmak, sınıflaşma şuurunu yaratarak vatanımızı bölmek, ülkemizi parçalamak hedefini taşıyan gerçek bir sebebe dayanmaktadır*” demiş ve hükümetin aldığı kararı savunmuştur.¹¹⁷

G.P meclis grubu adına söz alan Turhan Feyzioğlu, sıkıyönetim kararını destekleyen konuşmasında özellikle D.İ.S.K.’i hedef almış ve şunları söylemiştir; “*Sıkıyönetim ilanına neden olan olayları anlayabilmek için D.İ.S.K. adlı kuruluşun gerçek mahiyetini, amaçlarını, metodlarını iyice bilmek şarttır. D.İ.S.K., Marksçı, Leninci, komünist bir örgüttür.*”¹¹⁸

C.H.P. grubu adına konuşan İsmet İnönü, sıkıyönetim ilanına karşı çıkmamakla birlikte bir aylık sürenin uzun olduğunu ve işçilerin neden bu tarz olaylara giriştiğinin araştırılması gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir: “*Bir nokta*

¹¹⁵ Birand, a.g.e., s.189.

¹¹⁶ “*Sendikalar Kanunu’nun tadil tasarısı vesile ittihaz edilerek bugün İstanbul ve Kocaeli illerinde önceden yapılan tahrik ve alınan tertipler sonucunda vukubulan hadiselerin yatıştırılması sırasında Devlet kuvvetlerine karşı mukavemet ve amme tesislerini tahrip şeklinde tezahür eden hareketler bir ayaklanma mahiyetini almış bulunduğundan Türkiye Cumhuriyeti Anayasa’sının 124 üncü maddesi gereğince İstanbul ili ile Kocaeli Merkez ve Gebze ilçelerinde 16.6.1970 günü saat 21’den itibaren bir ay süreyle sıkıyönetim ilanı Bakanlar Kurulunca 16.6.1970 tarihinde kararlaştırılmıştır.*” **Resmi Gazete**, 17 Haziran 1970, s.13521.

¹¹⁷ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 17.06.1970, C:9, S:208-212.

¹¹⁸ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 17.06.1970, C:9, S:213-222.

*önemlidir. İşçilerin aslında vatan severdir. Bu adamların bu kadar çok toplanıp harekete geçirilmelerinde hiç haklı taraf yok mudur? Hiç haklı taraf yoktur gibi sabit bir fikir ve peşin hükümle adalet aranmaz ve bulunamaz.”*¹¹⁹

Hükümetin kararına karşıt bir görüş tabii senatörler adına söz alan Ahmet Yıldız’dan gelmiştir. Yıldız, hükümeti eleştiren ve kısmen D.İ.S.K.’i savunan konuşmasında şunları söylemiştir : “*D.İ.S.K. komünist imiş. Kim diyor bunu? İçişleri Bakanı diyor. Kimsin sen? Türkiye Cumhuriyeti’nin İçişleri Bakanı. Komünizm yasak, peki neden durdunuz şimdiye kadar? Nasıl devlettir bu?*”¹²⁰

Söz alan Başbakan Süleyman Demirel de İçişleri Bakanı Haldun Menteşoğlu gibi hükümetin sıkıyönetim kararı almasının haklı gerekçelere dayandığını şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Bu düpedüz bir ayaklanmadır. Devlet kuvvetlerine silah atılmıştır. Yurdun bu köşesini huzur ve sükuna kavuşturmada en son çaremiz, başvurabileceğimiz en çabuk netice alabileceğimiz çaremiz de sıkıyönetimdir.*”¹²¹

Sıkıyönetim görüşmeleri esnasında A.P. ve G.P. grubu karşıt görüşleri seslendirecek milletvekillerini mümkün olduğunca engellemeye çalışmışlar, verdikleri yeterlilik önerileri ile grup sözcüleri dışında kişisel olarak söz almak isteyen milletvekillerine konuşma fırsatı tanımamışlardır. Sıkıyönetim kararına muhalif görüşleri olan T.İ.P.’li Mehmet Ali Aybar gibi milletvekilleri bu yüzden fikirlerini açıklama şansı bulamamışlardır.¹²²

Görüşmelerin tamamlanmasından sonra, 16 Haziran 1970’de Bakanlar Kurulunca alınan sıkıyönetim kararı T.B.M.M. tarafından onaylanmış ve 20 Haziran 1970’de resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹²³

¹¹⁹ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 17.06.1970, C:9, S:223-226.

¹²⁰ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 17.06.1970, C:9, S:227-229.

¹²¹ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 17.06.1970, C:9, S:240-246.

¹²² Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları**, AFA Yayınları, İstanbul, 1989, s.121.

¹²³ **Resmi Gazete**, 20 Haziran 1970, s.13524.

Başbakan Süleyman Demirel, ordunun bir müdahalede bulunma ihtimali olduğuna ilişkin görüşlere şu şekilde yanıt vermiştir: “*Türk Silahlı Kuvvetleri, Cumhuriyete, rejime ve yüce milletine sonsuz bir bağlılıkla bağlıdır. Türk milletinin elinde olan kayıtsız şartsız egemenliği hiç kimse elinden alamaz. Maceralara atılarak bu hedefi yıkmaya kalkacakların karşısına millet, Silahlı Kuvvetleriyle birlikte çıkacaktır.*”¹²⁴

Ülkedeki anarşi ortamının yarattığı gerginlik parti içi tartışmalara da yansımış ve T.B.M.M.’nin 24 Haziran’daki toplantısında A.P.li milletvekili Sabri Keskin’in A.P. içerisindeki muhalifleri kastederek “...41’ler denilen hainlerin muhalefetle yaptığı işbirliği....” cümlesi A.P. sıralarını karıştırmış ve iki grup milletvekillerinin kavga etmesine sebep olmuştur. Bu olaydan sonra A.P. yüksek haysiyet divanının oybirliği ile aldığı kararlar muhalif gruba mensup 26 milletvekili A.P.’den ihraç edilmiştir.¹²⁵

Parti içerisindeki muhafazakar kanadı temsil eden Nihat Erim’in 26-27 Mart 1970’de parti divanına seçilememesi ve 3 Temmuz 1970’de toplanan 20. C.H.P. kongresinin sonuçları, Bülent Ecevit’in, parti içindeki konumunu ve kontrolünü güçlendirmiştir.¹²⁶

Bir aylık sürenin sonunda sıkıyönetim tekrar T.B.M.M.’nin gündemine gelmiş, hükümet sıkıyönetimi iki ay süreyle uzatmak istemiştir. Hükümetin görüşlerini aktarmak üzere söz alan İçişleri Bakanı Haldun Menteşoğlu, 15/16 Haziran 1970’de gerçekleşen olayların bir ayaklanma olduğunu ve sorumlularının T.İ.P. ile D.İ.S.K. olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “*15/16 Haziran’da İstanbul ve Kocaeli illerinde cereyan eden müessif olaylar silsilesi, mahiyeti, tarzı cereyanı ve hedefi itibarıyla bir ayaklanma idi. Tertipçisi Türkiye İşçi Partisi’nin yan kuruluşu*

¹²⁴ Arcayürek, a.g.e., s.286.

¹²⁵ Cumhuriyet, 25 Haziran 1970.

¹²⁶ Hürriyet, 2-7 Temmuz 1970.

*olan devirmeyi ve milletimizi ebedi bir sessizliğe ve zulme mahkum etmeyi gaye edinen D.İ.S.K.'ti."*¹²⁷

Haziran ayında sıkıyönetimin onaylanması yönünde oy kullanan C.H.P., sıkıyönetimin uzatılmasına karşı çıkmış, hükümete destek veren G.P. ise sıkıyönetimin uzatılması yönünde oy kullanmıştır. Böylece İstanbul ve Kocaeli'de 16 Haziran 1970 günü saat 21:00'de bir ay süreyle yürürlüğe giren sıkıyönetim, 17 Temmuz 1970 tarihinden itibaren iki ay süreyle uzatılmıştır. T.B.M.M.'nin 15 Temmuz 1970'de aldığı sıkıyönetimi uzatma kararı 20 Temmuz 1970'de resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹²⁸

Başbakan Demirel hakkında Nisan 1970'de verilen önerenin bir benzeri 2 eski A.P.'li, Trabzon bağımsız senatörü Ömer Lütfü Hocaoğlu ve Konya bağımsız milletvekili Özer Ölçmen, tarafından yeniden meclise sunulmuştur. Önergede, Başbakan'ın kardeşleriyle birlikte haksız menfaat sağladığı iddia edilmiş ve hakkında soruşturma açılması istenmiştir.¹²⁹

A.P. içerisindeki muhalif harekete yakın olan Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli, A.P.'nin beşinci büyük kongresinden çıkacak sonucu beklemeden, "Siyasi görüşlerini her kademedede serbestçe söyleyebilmek maksadıyla" istifa etmiştir.¹³⁰ A.P.'nin 21 Ekim 1970'de sona eren beşinci büyük kongresinde muhalif grup etkili olamamıştır. Demirel, kongre esnasında bir konuşma yaparak parti delegelerini istikrarsızlıktan kaçınmak konusunda uyarılmış ve "*buhran olursa seçime gideriz*" demiştir.¹³¹

İnönü de düzenlediği basın toplantısında iktidarı şikayet etmiş ve Başbakanın değişmesi gereğine işaret ederek "*İdare yetkisinde olan zatın kuşku içinde olması*

¹²⁷ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 15.07.1970, C:9, S:292-296.

¹²⁸ Resmi Gazete, 20 Temmuz 1970, s.13554.

¹²⁹ Tercüman, 4 Ağustos 1970.

¹³⁰ Cumhuriyet, 20 Ekim 1970.

¹³¹ Hürriyet, 22 Ekim 1970.

*memleket için talihsizliktir. Başbakan ayrılırsa memlekete bir şey olmaz. Hatta hem kendisi hem memleket için hayırlı olur” demiştir.*¹³²

Başbakan hakkında, vazifesini kötüye kullanmaktan dolayı meclis soruşturması açılmasına dair tahkikat komisyonu raporunun basının eline geçmesi ve yayımlanmasından sonra bu konuyla ilgili tartışmalar kamuoyu gündemini işgal etmiştir.¹³³

Ferruh Bozbeyli, meclis başkanlığından ayrıldıktan sonra 24 Kasım 1970’de düzenlediği ilk basın toplantısında, A.P.’den ayrılanların kuracağı parti içerisinde yer almaya karar verdiğini açıklamıştır. Bozbeyli’den boşalan T.B.M.M. başkanlığı için yapılan 34. tur oylamaları esnasında A.P. İstanbul milletvekili Osman Özer’in mükerrer oy kullandığının C.H.P. milletvekilleri tarafından tespit edilmesi sonucunda meclis içerisinde tartışmalar yaşanmış ve 34. tur oylamaları iptal edilmiştir.¹³⁴

Devam etmekte olan gençlik olayları hakkında bir açıklama yapan İnönü, gençlik olaylarını ağır bir dille eleştirmiş ve bütün dertleri halledecek müeyyidelerin bulunduğunu ancak hükümetin bunları uygulamakta yetersiz kaldığını söylemiştir.¹³⁵

16 Aralık 1970’de, Başbakan hakkındaki iddiaların soruşturulması konusunda verilen önerge 276’ya karşı 309 oyla reddedilmiştir. Önerge hakkında mecliste yapılan görüşmeler esnasında, soruşturma hazırlık komisyonu başkanı Naci Çerezci’nin aleyhindeki açıklamalardan rahatsız olan Başbakan, meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada, soruşturma açılması yönünde talepte bulunmuştur.¹³⁶

Kongreler yoluyla parti içerisinde, muhalefet partisi ile işbirliği yaparak T.B.M.M. bünyesinde, Süleyman Demirel’e karşı yürütülen faaliyetlerinin başarısız olması üzerine, parti içi muhalefet 16 Aralık 1970’de T.B.M.M.’de yapılan

¹³² **Tercüman**, 12 Kasım 1970.

¹³³ **Hürriyet**, 22 Kasım 1970.

¹³⁴ **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1970.

¹³⁵ **Hürriyet**, 16 Aralık 1970.

¹³⁶ **Tercüman**, 17 Aralık 1970.

oylamanın ertesinde A.P.'den ayrılarak yeni bir parti çatısı altında toplanmaya karar vermişlerdir. 18 Aralık 1970'de, "Demokratik Parti" kurulmuş ve başkanlığına da Ferruh Bozbeyli geçmiştir.¹³⁷

28 Aralık 1970 günü toplanan Milli Güvenlik Kurulunda, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, sorunlara "milli çare" bulunması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir: "*Biz buhranların ekonomik-sosyal nedenlerden ileri geldiğini ve hızla çözüm, önlem alınmasını söylüyoruz. Marksist değiliz. Türkiye'de bu düzen ayakta kalabilir mi ? Memur ödün vermiyor, siyasal partiler ödün vermiyor. Toplumda ilerleme son derece zayıf. Durumdan herkes yakınıcıdır. Bunlara çare bulunacağı söylenmektedir. Bundan memnun oluruz. Çare bulunmazsa, buna bir milli çare bulunmasını ifade ediyoruz.*"¹³⁸

Demokratik Parti'nin kurulması ile birlikte, bazı A.P.'li milletvekillerinin bu partiye geçmesi, A.P.'nin meclis çoğunluğunu ortadan kaldırmıştır. 12 Mart muhtırasına giden süreçte, Başbakan gerek partisi gerekse yönetim üzerindeki kontrolünü yitirmeye başlamıştır. Bir grup muhalif milletvekilinin Demokratik Partiye geçmesine rağmen, halen Aydın Yalçın önderliğinde başka bir grup da parti içerisinde muhalefete devam etmiştir.

1971 yılına girilirken, T.S.K.'nin ülke içerisindeki gelişmelerden duyduğu kaygı, Genelkurmay Başkanı'nın yeni yıl mesajına da yansımıştır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, ordunun demokratik rejime ve anayasaya bağlı olduğunu, silahlı kuvvetlerin anarşik toplum hareketlerini esefle izlediğini ve Türk ordusunun milli varlığımızın yüksek menfaatleri gerektirdiği an yurda uzanan elleri kıracağından kimsenin şüphesi olmaması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁹

¹³⁷ **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1970.

¹³⁸ Muhsin Batur anılarında sıkıyönetim ilanına ve sonrasında ordu – hükümet ilişkileri ile ilgili olarak toplantıda geçen diyalogu şu şekilde aktarmaktadır: "*Toplantıda asker kesiminden memleket batıyor feryatları yükseldi. Cumhurbaşkanı Sunay da bu tablo üzerine sıkıyönetim önerecek oldu ama Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler karşı çıktı "Sıkıyönetim orduyu iktidarın emrinde gibi gösterir" dedi. İşte bu cümle Başbakan'ı çileden çıkardı. Demirel söz alıp "Bu ne demektir ? Ordu iktidarın emrinde değil mi ?" diye sordu. Salondan ses çıkmadı.* Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s.209.

¹³⁹ **Tercüman**, 1 Ocak 1971.

C.H.P. lideri İsmet İnönü, yılbaşı nedeniyle yayımladığı mesajda öğrenci olaylarına değinerek şunları söylemiştir: “*Bugün demokratik parlamenter rejim içinde görevini idrak eden ve vatandaşın güvenine, inanına sahip bir siyasi iktidar kurulsa öğrenci meseleleri ve üniversite yaşamı üç ay içinde intizam bulur.*”¹⁴⁰

Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu 12 Ocak 1971’de düzenlenen ortak grup toplantısında, Demirel’i özgürlükleri yok etmek ve olaylara doğru teşhis koyamamakla suçlamış, “*İnsanları hürriyetlerinden mahrum ederek mutlu kılmak kabil değildir. Çözüm yolu ilhamını nereden alırsa alsın bir dikta idaresinde aranamaz*” demiştir.¹⁴¹

Cumhurbaşkanı Sunay, 16 Ocak 1971’de A.P.’nin muhalif kanadının önde gelenlerinden Aydın Yalçın’ı Çankaya’ya Cumhurbaşkanlığı köşküne davet etmiş ve yaklaşık iki saat süren görüşmelerinde, Süleyman Demirel’in yıprandığını, çekilmesinin ülkeye ferahlık getireceğini ancak bunun A.P.’nin ve Başbakan’ın kendi verecekleri bir karar olduğunu söylemiştir.¹⁴²

Başbakan Demirel, 19 Ocak 1971’de gazetecilere verdiği beyanatta, eğer T.B.M.M.’den güvensizlik oyu alırlarsa hükümetin görevi devredeceğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Meclis’te 226 çoğunluğunu bulup hükümeti düşürsünler, koltuğa yapışık değiliz. Meclis’te hükümeti ayakta tutan sayı gücünü yitirirse, erken seçim bir zorunluluk haline gelir.*”¹⁴³

Üniversitelerde devam eden şiddet olayları Ocak 1971’den sonra farklı bir boyut kazanmıştır. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının 12 Ocak 1971’de gerçekleştirdiği banka soygunu ardından O.D.T.Ü.’de çıkan olaylar bu üniversitenin süresiz olarak

¹⁴⁰ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1971.

¹⁴¹ **Hürriyet**, 13 Ocak 1971.

¹⁴² **Milliyet**, 17 Ocak 1971

¹⁴³ **Tercüman**, 20 Ocak 1971

kapatılmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁴⁴ O.D.T.Ü'deki gerginliğin üzerinden henüz bir hafta geçmeden, bu sefer de Ankara Üniversitesinde olaylar patlak vermiş, Siyasal Bilgiler fakültesi öğrenci yurdunda arama yapmak isteyen toplum polisi ile öğrenciler arasında çıkan çatışmalarda 24 kişi ağır yaralanmıştır.¹⁴⁵

Dönemin gençlik olaylarını ve bunların şiddetle ilişkisini inceleyen İsmail Cem şu sonuçlara varmıştır: *“Türkiye'nin gençliği Batı Avrupa'daki gençlik hareketlerinin etkisi altında kalmıştır. Ancak, Batı Avrupa'daki gençlik hareketlerinin aksine, Türkiye'nin şartları gençleri halk tabanından kopmaya, sosyal sınıflarla ilişki kurmamaya, siyasal örgütlerden tamamen uzaklaşmaya, kendi başına buyruk ve anarşik özellikler almaya zorlamamıştır. Fakat, Batı örneğinin etkisinde olunması, hareketlerin kısa sürede anarşik nitelik kazanmasına yol açmıştır.”*¹⁴⁶

Banka soygunları, Ankara Üniversitesi ve O.D.T.Ü.'de çıkan olaylar Milli Güvenlik Konseyi'nin 25 Ocak 1971'de gerçekleştirdiği toplantının ana gündem maddelerini oluşturmuş ve açıklanan bildiriye “demokratik rejimi hedef alan, yurt bütünlüğünü bozmaya yönelik, kamu düzenine zararlı ve anarşik hareketlerin önlenmesi için kanuni tedbirlerin hükümet tarafından derhal ele alınması gerektiğine” dikkat çekilmiştir.¹⁴⁷

Milli Güvenlik Konseyi'nin aldığı tavsiye kararları doğrultusunda çalışmalarına başlayan hükümet, Bakanlar Kurulu'nun 10 saat süren toplantısı sonrasında anarşik hareketleri önleyici dört kanun tasarısını ele almış ve T.B.M.M.'ye sevk edilmelerine karar vermiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Tağmaç yılbaşı mesajından sonra bu sefer de bayram nedeniyle yayımladığı mesajda *“Ordunun sabrı taşıyor. Komutanlara hayasızca dil uzatılıyor. Silahlı kuvvetler,*

¹⁴⁴ Polis ve Jandarma, Deniz Gezmiş'in O.D.T.Ü.'de saklandığını düşünerek arama yapmak istemiş, bu sırada öğrencilerle güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmalar okulun süresiz kapanmasına sebep olmuştur. O.D.T.Ü. Rektörü Erdal İnönü, üniversitede arama yapılmasını kınamıştır. **Hürriyet**, 21 Ocak 1971.

¹⁴⁵ **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1971.

¹⁴⁶ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.44.

¹⁴⁷ **Hürriyet**, 26 Ocak 1971.

yurdu felakete sürükleyecek bütün hareketlerin karşısında olacaktır.” demiş ve ordunun harekete geçebileceği konusunda kuvvetli bir sinyal göndermiştir.¹⁴⁸

Ankara’da 21 Ocak 1971’de soyulan bankanın failleri henüz bulunamamışken, yeni bir banka soygunu daha yapılması üzerine gazetecilerin sorularını yanıtlayan Başbakan “*Bu bir taktik, bir tedirginlik çıkarma metodudur. Bu merhale aşılabacaktır. Türkiye’de hiçbir suç cezasız kalmayacaktır. Suçlular en kısa zamanda adalete teslim edilecektir*” demiştir. Başbakan durumun kontrol altında olduğunu ifade eden bu açıklamaları yaparken, Kuvvet Komutanları ve Cumhurbaşkanı Eskişehir Hava Üssünde muhtıra ile ilgili son hazırlıkları görüşmek üzere biraraya gelmişlerdi.¹⁴⁹

22 Şubat 1971 günü toplanan Milli Güvenlik Kurulunda, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ülke güvenliği ile ilgili endişelerini şu şekilde ifade etmiştir: “*Orduyu otorite içinde tutmamız gerek. Bunun içinde evvela anarşinin ortadan kalkması gerekir. Çok kesin önlemlerle anarşi kesilsin. Bunların rayına oturması için önlem lazım. Bu bizim işimiz değil. Biz sadece gördüğümüzü söylüyoruz. Biz durumu vahim görüyoruz.*”¹⁵⁰

Federal Alman Haber Ajansı muhabirinin yaptığı özel mülakatta Genelkurmay Başkanı’nın bayram nedeniyle yayımladığı mesajda “*Ordunun sabrı taşıyor*” ifadesini kullanmasını nasıl yorumladığını sorması üzerine Başbakan “*Türk Silahlı Kuvvetleri Cumhuriyete, demokrasiye ve rejime kayıtsız şartsız bir sadakat içerisinde.*” demiştir.¹⁵¹

Başbakan Demirel, Alman gazeteciye yaptığı açıklamanın bir benzerini Türk gazetecilere de yapmış ve “*Açıkça söyleyeyim. Ordu kışlasında ve hiçbir şey yok.*

¹⁴⁸ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1971.

¹⁴⁹ Birand, **a.g.e.**, s.210.

¹⁵⁰ Arcayürek, **a.g.e.**, s.288.

¹⁵¹ **Hürriyet**, 25 Şubat 1971.

Yalnız içlerinde olumsuz düşünce sahibi olanlar bulunabilir. Dün de vardı, bugün de ” demiştir.¹⁵²

Kahramanmaraş milletvekili İbrahim Öztürk, meydana gelen üniversite olaylarında kullanılan patlayıcı maddelerin temin edilmişinde iç ve dış örgütlerin etkili olup olmadığının tespit edilmesi maksadıyla anayasanın 88. maddesi uyarınca bir meclis araştırması açılması için önerge vermiş, önergesinde “*Son günlerde hemen her gün büyük şehirlerde dinamitler ve bombalar atılmakta, vatandaşlar bundan derin bir huzursuzluk duymaktadırlar. Bu kadar silah ve aracı gençlerin eline getiren iç ve dış örgütler var mıdır? Silah, bomba ve dinamit teminini önleyecek tedbirler nelerdir?*” sorularına yanıt bulunmasını istemiştir.¹⁵³

Başbakan’ın, Alman gazeteciye bu açıklamayı yapmasından birkaç gün sonra, Genelkurmay Başkanı Ankara’da görevli üst düzey subaylara Hava Kuvvetleri Komutanlığı’nın konferans salonunda yaptığı konuşmada, “gerekenin gerektiği zaman yapılacağını” söylemiştir.¹⁵⁴

Genelkurmay Başkanı’nın açıklamasının ertesi günü Türkiye’de bir ilk gerçekleşmiş ve 4 adet A.B.D.’li asker Ankara Balgat’taki Tus-Log Det-18 tesisinden çıkar çıkmaz yasadışı Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu tarafından kaçırılmışlardır. Askerlerin serbest bırakılması için altı milyon T.L. fidye istenmiştir.¹⁵⁵ Amerikalıların kaçırılması ile ilgili olarak Meclise bilgi veren Devlet Bakanı Hasan Dinçer “*Amerikalıları kaçırmak için pusu kuran ve bu işi tertipleyen 5 kişinin şunlar olduğu anlaşılmaktadır; Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan, Hüseyin İnan, Mete Ertekin ve ismi tespit edilemeyen 5. bir şahıs. Yakalanan Mete Ertekin’in ifadesine göre kendilerinin O.D.T.Ü.’ni karargah olarak kullandıkları tespit edilmiştir*” açıklamasını yapmıştır.¹⁵⁶

¹⁵² Cüneyt Arcayürek, **Çankaya’ya Giden Yol 1971-1973**, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.41.

¹⁵³ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 01.03.1971, C:12, S:6.

¹⁵⁴ **Cumhuriyet**, 4 Mart 1971.

¹⁵⁵ **Tercüman**, 5 Mart 1971.

¹⁵⁶ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 05.03.1971, C:12, S:53.

Güvenlik güçleri rehinelere yerini tespit etmek için derhal çalışmalara başlamış, O.D.T.Ü.'de yapılan aramalar esnasında öğrencilerle jandarma arasında çıkan çatışmalarda 1 öğrenci ve 1 asker hayatını kaybetmiştir. Aynı gün bir açıklama yapan Başbakan Süleyman Demirel “*Olaylar kontrol altındadır, sıkıyönetim söz konusu değildir*” demiştir.¹⁵⁷

Ülkedeki karışık ortam hakkında C.H.P. küçük kurultayında konuşan İnönü, Amerikalıların kaçırılışının memleketin temel varlığına ve itibarına saldırı olduğunu bildirmiş, 4 Amerikalıyı kaçırılardan bahisle “*Saldırganlar akıllarını başlarına alsınlar, ellerini kana boyamasınlar, her kusur, her yanlışlık nihayet tamir olunabilir ama kan kaybı, kan kusuru, kanla biten netice tamir olunamaz.*” demiştir.¹⁵⁸

Askeri muhtıradan önce meclise son uyarılar yine meclis içerisinden gelmiştir. Ankara milletvekili Suna Tural ve Sinop milletvekili Hilmi İşgüzar, anayasanın 88. maddesi gereğince anarşi olayları hakkında genel görüşme açılmasına dair önerge vermişlerdir.¹⁵⁹

4. 12 Mart Muhtırası Dönemi

Ülkede süregelen kargaşa ortamı 12 Mart 1971’de T.S.K.’nın hükümete muhtıra vermesiyle sonuçlanmış, üç maddeden meydana gelen muhtıra Türkiye radyolarının 13:00 haber bültenlerinde okunarak kamuoyuna duyurulmuştur.¹⁶⁰

Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur muhtıranın hazırlanışı ve 11 Mart 1971 günü yaşananları daha sonra kendisi ile yapılan bir söyleşide şu şekilde aktarmıştır: “*Korgeneral Kemal Taran’ın hazırlamış olduğu 2 sayfalık muhtıra metnini biz çok uzun bulduk. İyi niyetle hazırlanmıştı ancak maksadı ifade etmiyordu. Onun üzerine bu metni kısaltığ değiştirmeye karar verdik. Bittikten*

¹⁵⁷ Cumhuriyet, 6 Mart 1971.

¹⁵⁸ Hürriyet, 10 Mart 1971.

¹⁵⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 11.03.1971, C:12, S:189-190.

¹⁶⁰ Arcayürek, Çankaya’ya Giden Yol 1971-1973, s.52.

sonra bir saat bekledik imzalamak için. Çünkü ağır bir karardı. Kendi işimizi yapmakla meşgul olmamız lazım gelirken istemeyerek başka alanlara çekildik”¹⁶¹

12 Mart 1971’deki meclis birleşiminde Meclis Başkanı “Sunuşlar meyanında bugün saat 12:55’de Meclis Başkanlığına tevdi edilmiş bulunan Genelkurmay Başkanı ve Milli Güvenlik Kurulu (M.G.K.) üyesi Sayın Memduh Tağmaç, K.K.K. Komutanı ve M.G.K. üyesi Sayın Faruk Gürler, Dz.K.K. Komutanı ve M.G.K. üyesi Sayın Celal Eyiceoğlu, Hv.K.K. Komutanı ve M.G.K. üyesi Sayın Mihsin Batur tarafından imzalanmış ve Millet Meclisi başkanlığına hitaben yazılmış ve 13:00 ajansında da Türkiye radyolarında yayımlanmış bulunan bir yazı vardır, okutuyorum” diyerek muhtırayı meclise duyurmuştur. Denizli milletvekili Hasan Korkmazcan “Sayın Başkan, Meclis böyle bir yazıya muhatap değildir”, Aydın milletvekili Yüksel Menderes de “Muhatabı başbakandır ” diyerek muhtıranın mecliste okunmasına karşı çıkmışlardır.¹⁶²

Genelkurmay Başkanı General Memduğ Tağmaç, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları General Faruk Gürler, Amiral Celal Eyiceoğlu ve General Muhsin Batur’un imzalamış olduğu muhtıranın tam metni şu şekildedir;

“(1) Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa’nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

(2) Türk milletinin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çareler partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alınacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

¹⁶¹ Birand, a.g.e., s.230.

¹⁶² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 12.03.1971, C:12, S:235.

(3) *Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya almağa kararlıdır Bilgilerinize...”*¹⁶³

1971 yılının başında, Demokratik Parti'nin kurulması ile partisinde başlayan kopmalar, Demirel'in A.P. hükümetinin T.B.M.M.'de zayıflamasına sebep olmuştur. Aynı dönemde hızlanan ve nitelik değiştiren gençlik hareketleri de hükümeti zor durumda bırakmıştır. Müteakip defalar başbakanlıktan çekilmesi yolunda yapılan telkinleri reddeden ve ancak meclisten bir güvensizlik oyu aldığı takdirde görevini bırakacağını belirten Süleyman Demirel, 12 Mart muhtırasının ortaya çıkardığı yeni durum karşısında Başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁴

Demirel kabinesi, istifa kararını 3.5 saat süren olağanüstü bir toplantı sonrasında vermiş ve hükümetin istifasını Devlet Bakanı Turhan Bilgin kamuoyuna açıklamıştır. İstifa mektubunda, hükümetin Türkiye radyolarından duyurulan muhtırayı anayasa ve hukuk devleti anlayışı ile bağdaştırmayı olanaksız gördüğünden istifa kararı aldığı belirtilmiştir.¹⁶⁵

Muhtıra sonrasında ilk tepkiler de gelmeye başlamıştır. Senato, Silahlı Kuvvetlerin muhtırasına ve hükümetin istifasına dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresini dinlemek için olağanüstü bir toplantı yapmış, toplantıya başkanlık eden Senato Başkanı Tekin Arıburun, muhtırayı okuttuktan sonra başkanlık divanının sunuşu olarak Cumhuriyet Senatosu'nun muhtırada bahse konu ithamlara bir ilgisi olmadığını söylemiştir.¹⁶⁶

¹⁶³ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 12.03.1971, C:12, S:237., Sadi Koçaş, **12 Mart Anıları**, Cem-May Yayınevi, İstanbul, 1978, s.27.

¹⁶⁴ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s.1159.

¹⁶⁵ **Tercüman**, 13 Mart 1971.

¹⁶⁶ Tekin Arıburun'un muhtıra hakkındaki görüşleri şu şekildedir: *“Muhtırada tutum, görüş ve icraatıyla parlamentonun, yani dolayısıyla, Cumhuriyet Senatosu'nun da yurt içinde anarşi ve kardeş kavgasına sebebiyet vermiş ve kamu umudunu yitirmiş olduğu ithamı atfedilmektedir. Senatonun tutum ve icraatı anayasaya uygun olarak hazırlanmış bulunan Senato iç tüzüğümüzün ahkamına göre yürütülmektedir. Bu hepimizin malumudur. Anayasa esaslarına göre ve demokratik rejimin en geniş manasıyla tatbik olduğu kesinlikle belli olan parlamentomuzda ve bilhassa Senatomuzda başka rejim*

C.H.P. Genel Sekreteri Bülent Ecevit, muhtıra sonrasında yayımladığı genelgede demokratik rejimin dar bir geçitte bulunduğunu, olaylarla ilgili resmi bir parti görüşünün zamanında açıklanacağını, partililerin müspet veya menfi hiçbir tezahürata katılmamalarını istemiştir.¹⁶⁷ C.H.P. meclis grubunda muhtıra ile ilgili değerlendirmelerde bulunan İsmet İnönü, yüksek ordu heyetinin hükümetlerin kısa ve uzun süreli işleri ile ilgili olarak müdahalelerde bulunmaları durumunda parlamento yaşamının işlediğinin öne sürülemeyeceğini belirtmiştir.¹⁶⁸

Cumhurbaşkanı Sunay, muhtıra sonrasında Demirel'in katılmadığı bir liderler toplantısı düzenlemiş ve toplantının ertesinde basın mensuplarına okuduğu bildiriye, kabinenin derhal kurulması gerektiğine işaret etmiştir.¹⁶⁹ Cumhurbaşkanı Sunay'ın bildirisini okuduğu sırada, Başbakan Demirel de A.P. meclis grubunda milletvekillerine “durum ve koşullar ne olursa olsun, özgürlükçü demokrasiye olan inançlarının hiçbir zaman yitirilmemesi gerektiğini” söylemekteydi.¹⁷⁰

Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur 12 Mart muhtırasının farklı kesimlerce nasıl algılandığını anılarında şöyle anlatmıştır: *“Muhtıra değişik kesimlerde olumlu-olumsuz çeşitli tepkiler yarattı. İstifa eden Başbakan'dan sonra C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü de muhtıranın karşısında cephe aldı. Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı General Fuat Doğu'nun kendisi ile görüşmesinden sonra fikir değiştirdi. Sol kesim ümitli, fakat ihtiyatlı bir yaklaşım içindeydi. Bir bölüm ilerici ise muhtırayı yetersiz bulmuştu. Silahlı Kuvvetler'de genel bir memnuniyet ve bekleyiş havası vardı ”*¹⁷¹

ve birliklere benzer bir usul ile sevk ve idare edilemeyeceği de açık bulunmaktadır. Hakiki kamuoyunun da ancak bir referandum neticesinden meydana çıkacağı tabii olduğundan yüce Senatamızın işbu ithamlarla bir ilgisi olmadığı kesin inancını arz eder, sayın üyeleri saygı ile selamlarım” **Hürriyet**, 14 Mart 1971.

¹⁶⁷ **Cumhuriyet**, 14 Mart 1971.

¹⁶⁸ Arcayürek, **Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973**, s.73.

¹⁶⁹ **Tercüman**, 15 Mart 1971.

¹⁷⁰ Arcayürek, **Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973**, s.71.

¹⁷¹ Batur, **a.g.e.**, s.302.

15 Mart 1971’de, Bakanlar Kurulunun istifasının kabul edildiğine ve yeni bakanlar kurulu teşkil edinceye kadar mevcut bakanlar kurulunun göreve devam edeceğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi meclis’te okunmuştur.¹⁷² 15 Mart 1971 aynı zamanda anarşik olayların da yoğun yaşandığı bir gün olmuştur. İstanbul’da Türk Ticaret Bankası soyulmuş, Dr. Rahmi Duman’ın oğlu ve işadamı Mete Has fidiye amacıyla kaçırılmışlardır. Ertesi gün ise, uzun süredir aranmakta olan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu liderlerinden Deniz Gezmiş Sivas’ın Şarkışla ilçesinde yakalanmıştır.¹⁷³

İsmet İnönü, 12 Mart’ı takip eden ilk günlerde muhtıraya karşı bir tavır sergilediyse de, zaman içinde bu görüşünü değiştirmiş ve daha ılımlı ve uzlaşmacı bir politika izlemeye başlamıştır. C.H.P. Genel Sekreteri Bülent Ecevit, parti genel başkanı İsmet İnönü’nün muhtırayı onaylayan bu yeni tutumuna katılmamıştır. Düşüncesine göre, eğer C.H.P. muhtıraya karşı ilkesel bir karşı duruş sergileyebilirse, halk nezdinde konumunu güçlendirecek ve halk arasındaki, 1960 müdahalesinden kalma, C.H.P’nin ordu ile iktidar ilişkisi konusundaki önyargıları da kırabilecekti.¹⁷⁴

Kahramanmaraş milletvekili İbrahim Öztürk, 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının vermiş olduğu muhtıranın ışığı altında, siyasi partilerin ve parlamentonun nasıl bir tutum ve davranış içine girmesi gerektiği konusunda bilgi edinmek maksadıyla genel görüşme açılmasına dair verdiği önergede muhtırayı savunmuştur.¹⁷⁵

¹⁷² **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 15.03.1971, C:12, S:249.

¹⁷³ Birand, **a.g.e.**, s.244.

¹⁷⁴ İsmet İnönü, parlamenter demokrasinin bu tür müdahalelere uğramasının doğru olmadığı yönündeki kanısını şu sözlerle ifade etmiştir; “*Yüksek ordu kumandanları bir hükümetin değişmesini ve yeni kurulacak hükümetlerin kısa vadeli ve uzun vadeli ne gibi işler yapmaları lazım geldiğini düşünür, takdir eder ve yapılması zaruri bir tedbir olarak teklif ve ısrar ederse, artık parlamento hayatının işlediği tasavvur olunamaz. Parlamento, Anayasa düzenidir. Kendini denetlemesi, hükümetin düşürülmesi, kurulması usullerinin tayin olunduğu yerdir....*” **Ulus**, 16 Mart 1971.

¹⁷⁵ İbrahim Öztürk, Atatürkçülük yolunda birleşmek için muhtıranın bir fırsat yarattığını şu şekilde ifade etmiştir: “*Adı geçen muhtıra, demokratik parlamenter sistemin kaderini tayinde hepimize son ve kesin bir imkan tanımaktadır. Biz, bu meclise doğrudan doğruya halk oylarıyla gelmiş ve zaman zaman uyarılarda bulunmuş gerçek bir bağımsız üye sıfatıyla, tüm siyasal partileri, meclisi teşkil eden grupları Atatürkçü parlamenter rejimin devamı amacıyla birleşmeye ve bunun çarelerini tespit etmeye çağırıyoruz. Anayasa ve hukuk devleti felsefesine bağlı, Atatürkçülüğü tek çıkar yol ve amaç bilen T.S.K., demokratik rejimin yaşamasını sağlamak amacıyla, dünyanın hiçbir ordusunda mevcut*

Süleyman Demirel'in başbakanlık görevinden istifa etmesinin ardından, Cumhurbaşkanı Sunay, mevcut siyasi partilerin üzerinde mutabık kalacağı Başbakan adayını, muhtırada bahse konu partiler üstü bir hükümet kurmak üzere aramaya başlamıştır. Yeni kabinenin partiler üstü bir anlayışla kurulacağını ifade eden Sunay "12 Mart'ta Türkiye tehlikeli bir dönemi geride bırakmıştır" demiştir. Bu gelişmelerin ardından Başbakanlık görevi 19 Mart 1971 günü Nihat Erim'e teklif edilmiştir. Nihat Erim, Çankaya Köşküne giderek Cumhurbaşkanı ile görüşmüş ve oradan ayrılırken verdiği demeçte "*Türkiye'de bugün olağanüstü bir durum var. Olağanüstü durumun gerektirdiği koşullara göre, kuracağım hükümet "milli hükümet" olacaktır. En kısa sürede hükümeti kuracağım. Bu hükümet reformcu bir hükümet olacaktır ve reformlara hemen başlayacaktır. Seçim yasasında gerekli değişiklik yapıldıktan sonra da hemen seçime gidilecektir.*" demiştir.¹⁷⁶

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alban tarafından Erim'e gönderilen hükümeti kurma konusundaki teklif mektubunda, Erim'in bu görevi yerine getirmesi için bir önkoşul olarak C.H.P.'den istifa etmesi talep edilmiştir çünkü, bu hükümetin partiler üstü bir yapısı ve görüntüsü olsun istenmiştir.¹⁷⁷ C.H.P. Merkez Yönetim Kurulu, Nihat Erim'in kabinede görev almamasına, bununla birlikte, milletvekillerinin hükümete güven oylamasında serbest bırakılmasına karar vermiştir.¹⁷⁸

12 Mart 1971 muhtırasından sonra, Bülent Ecevit'in parti içerisindeki muhalifi Nihat Erim'in, partiler üstü başbakan olarak kurulan teknokratlar

olmayan bir hasletle ve çok asil bir hareketle parlamentoyu ikaz etmiş ve bir fırsat vermiştir"
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 18.03.1971, C:12, S:301-302.

¹⁷⁶ **Tercüman**, 20 Mart 1971.

¹⁷⁷ Nihat Erim'e gönderilen mektubun tam metni şu şekildeydi: "*Sayın Cumhurbaşkanı, içinde bulunduğumuz anarşik durumu giderecek ve Anayasanın kapsadığı reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve devrim kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir bakanlar kurulunun Anayasanın 102. maddesine göre teşkili için sizi Başbakan olarak görevlendirmeyi istemekte ve partilerüstü bir anlayış ve tutumla çalışmanızı kolaylaştırmak ve sağlamak üzere de C.H.P.'den istifa etmenizi gerekli görmektedir. Bu tercih ve şartları kabul buyurduğunuz takdirde, gereğini ivedilikle yerine getirip bildirmenizi rica eder, saygılarımı sunarım. En iyi temennilerimle.*" İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s.1161.

¹⁷⁸ **Cumhuriyet**, 21 Mart 1971.

hükümetinin başına getirilmesi ve İsmet İnönü'nün muhtıra karşısındaki tutumu üzerine, uygulanacak mevcut parti politikasını benimsemediğini ifade etmek için, 21 Mart 1971 günü (İsmet İnönü'nün kurulan hükümete desteğini ilan ettiği gün), Bülent Ecevit C.H.P. Genel Sekreterliğinden istifa etmiş ve partiyi dönüştürmesine izin verecek bir konum için (genel başkanlık) hazırlanmaya başlamıştır. İstifasını açıkladığı basın toplantısında istifasının nedeni ile ilgili olarak şunları söylemiştir: *“Çok önemli bir noktada çok saydığım Genel Başkanım ile ters düşmüş bulunuyorum. O'na rağmen ve O'nunla karşı karşıya gelerek partiyi yönetemem. Onun için Genel Sekreterlikten çekiliyorum.”*¹⁷⁹

12 Mart döneminin yapısı ve ortaya çıkış sebeplerini inceleyen İsmail Cem, çeşitli iç ve dış çıkar gruplarının muhtıraya giden süreci hazırladığı sonucuna varmıştır. İsmail Cem'e göre, Süleyman Demirel hükümetinin Türkiye'deki hakim çevrelerin çıkarlarına aykırı bir ekonomi politikası ve daha önceki dönemlere nazaran daha bağımsız bir dış politika izlemeye başlaması, bu çıkar gruplarının ve A.B.D.'nin Süleyman Demirel hükümetinden kurtulmak istemesine sebep olmuştur.¹⁸⁰

5. I. Nihat Erim Hükümeti Dönemi

Kocaeli milletvekili Nihat Erim'in Başbakan olarak görevlendirildiğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi 22 Mart 1971'de Millet Meclisinde okunmuştur.¹⁸¹

Hükümeti kurma çalışmalarında Nihat Erim'in en yakınındaki kişi Sadi Koçuş olmuştur. Sadi Koçuş'tan başka Sait Naci Ergin, Mehmet İhsan Topaloğlu ve Sezai Orkunt da çalışmalara iştirak etmişlerdir. Nihat Erim kurulacak kabinede Meclisteki partilere verilecek kontenjanları belirlemiştir. Buna göre, kabinede

¹⁷⁹ Bülent Ecevit daha sonra kendisi ile yapılan bir söyleşide istifa kararı ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır *“Bu ortamın solu hareketine bir darbedir, engelleme getirecektir kaygısını duymuştum. Nihat Erim'in Başbakanlığa getirilmek istenmesi, C.H.P.'den de Bakan istenmesi ve İsmet İnönü'nün de buna razı olması beni çok kaygılandırdı. Onun için kesin tavır almamız gerekir dedim ve istifa etmeye karar verdim.”* Birand, a.g.e., s.247.

¹⁸⁰ Cem, a.g.e., s.49.

¹⁸¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 22.03.1971, C:12, S:346.

A.P.'den 5, C.H.P.'den 3 ve M.G.P.'den 1 bakan olacaktı. C.H.P. lideri İsmet İnönü Nihat Erim'e, iki grup başkanvekili (Necdet Uğur ve Kemal Demir) hariç partisinden kimi isterse alabileceğini söylemiş, M.G.P. lideri Turhan Feyzioğlu ise partisinden Ferit Melen'i önermiştir. A.P. lideri Süleyman Demirel isim vermemiş, Nihat Erim'in partisinden istediği kişileri belirlemesini ancak kendisinin onayını almasını istemiştir.¹⁸²

Süleyman Demirel, Nihat Erim tarafından A.P.'den belirlenen 5 isimden üç tanesini (Doğan Kitaplı, Haydar Özalp ve Erol Yılmaz Akçal) kabul etmiş, 2 tanesini (Nurettin Ok ve Celalettin Çoşkun) ise reddetmiştir. Bunun üzerine bir orta yol bulunmuş ve her iki tarafın da kabul edilebileceği iki farklı kişi (Cahit Karakaş ve Sezai Ergun) üzerinde anlaşılmıştır.¹⁸³

Kamuoyunda, Nihat Erim'in eski bir C.H.P.'li olmasından dolayı, kabinede C.H.P.'li üyelerin çoğunlukta olacağı yönünde bir düşünce bulunmaktaydı. Ancak, kurulan hükümetin üyelerinin büyük çoğunluğu parti dışı isimlerden seçilmiştir. Bundan dolayı, bu hükümete "Teknokratlar Hükümeti" adı verilmiştir. Muhtıradan bahsedilen "partiler üstü" bu hükümetten ülkedeki kargaşaya son vermesi ve anayasal reformları gerçekleştirmesi beklenmiştir.¹⁸⁴

Nihat Erim'in, hükümetin kurulması süreci esnasında, Cumhurbaşkanı ile ilişkilerinde her iki tarafça da güvenilen bir kişi olan Sadi Koçaş'ın rolü önemli olmuştur. Sadi Koçaş, bazı günler üç defa Cumhurbaşkanlığı'na giderek gelişmeleri Cumhurbaşkanı'na aktarmış, Cumhurbaşkanı'nın gelişmelere ilişkin görüşlerini de Nihat Erim'e iletmiştir.¹⁸⁵

Hükümet kurma çalışmaları devam ederken, eski Başbakan Demirel bir açıklama yaparak muhtırayı değerlendirmiş ve "*Bu buhran büyük bir rejim ve*

¹⁸² Kutlu Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, 7 Gün Yayıncılık, Ankara, 1973, s.6.

¹⁸³ a.g.e., s.27.

¹⁸⁴ a.g.e., s.8.

¹⁸⁵ a.g.e., s.25

*anayasa buhranıdır. Daha vahim bir istikamet almaması için çalışmışızdır” demiştir.*¹⁸⁶

Nihat Erim, bir hafta içerisinde kabinesini açıklamıştır. Kabinede A.P., C.H.P. ve Milli Güven Partisi (M.G.P.)’den toplam 9 bakan bulunmaktaydı. Diğer bakanlar, partilerin dışından seçilmişti. Bu kabine aynı zamanda T.C.’nin ilk kadın bakanı olan Türkan Akyol’u da içermiştir.¹⁸⁷

Anayasanın 102. maddesi gereğince, hazırlanan Bakanlar Kurulu listesinde gösterilen bakanlıklara seçilen zevatın atandıklarına dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi Millet Meclisinde okunmuştur.¹⁸⁸Nihat Erim, T.B.M.M.’de görüşülmeden önce hükümet programı hakkında bilgi vermek ve fikirlerini öğrenmek üzere 30 Mart 1971’de İsmet İnönü ile, 31 Mart 1971’de de Süleyman Demirel ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmelerde konuşulanların detayları hakkında basın mensuplarına bilgi verilmemiştir.¹⁸⁹

Nihat Erim, hükümet programını hazırlayarak 02 Nisan 1971’de T.B.M.M.’ye sunmuştur. Programda temel olarak, reformların gerçekleştirilmesi ve bunun içinde öncelikle kargaşa ortamının sona erdirilmesi konuları öne çıkmıştır.¹⁹⁰

Bülent Ecevit, C.H.P.’nin 3 Nisan 1971’de ki grup toplantısında Erim hükümetine güvenoyu verilmemesini istemiş, kurulacak Erim hükümetinin sadece egemen çevreleri ve sermaye sınıfını memnun edebileceğini belirtmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁶ **Hürriyet**, 23 Mart 1971.

¹⁸⁷ Nihat Erim’e, tıp fakültesinde görevli bir profesör olan Dr. Türkan Akyol’un da kabineye dahil edilmesini Sadi Koçuş önermiştir. Altuğ, **a.g.e.**, s.29.

¹⁸⁸ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 26.03.1971, C:12, S:382-383.

¹⁸⁹ **Tercüman**, 31 Mart – 1 Nisan 1971.

¹⁹⁰ Başbakan Erim, hükümet programını meclise takdim ederken “1960 devriminin Türkiye’ye kazandırdığı 1961 Anayasası Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını sağlayacak dengeli bir gelişmenin çerçevesi olarak ortaya çıkmıştır. Anayasanın getirdiği düzen içinde dinamik bir yapıya sahip olan toplumumuz hızlı bir toplumsal ve siyasal değişme sürecine girmiştir. Bu oluşun sağlam bir gelişmeye dönüşmesi için temel yapısal ve kurumsal çözümlerin getirilmesi ve sorunların cesaretle adımlarla ele alınması gerekirdi. Gerçekleştirilmesi zorunlu yapısal ve kurumsal değişikliklere türlü nedenlerle girişilememiş ve sorunları çözümede olayların arkasında kalınmıştır. Bu muhtıra ile tutulan yol yurt sorunları karşısında çok hassas olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin demokratik rejime ve anayasa düzenine bağlılığının en açık delilidir.” demiştir. **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 02.04.1971, C:12, S:393.

Hükümet programı hakkındaki görüşlerini sunmak üzere söz alan İsmet İnönü, güvenoyu isteyen bu hükümetin özel bir dönemin ürünü olduğunu, C.H.P.’den üye almış dahi olsa, C.H.P.’nin bu hükümetin koalisyon ortağı olmadığını ve hükümetin icraatlarından tek başına sorumlu olacağını belirtmiştir.¹⁹²

Sivas milletvekili Enver Akova da benzer şekilde kurulan hükümetin halkın iradesine dayanmadığını şu şekilde belirtmiştir; *“Anayasada hükümetlerin nasıl kurulacağı ve nasıl seçileceği açıkça beyan edilmiş olmasına rağmen, içinde bulunduğumuz bu zor ve zorlayıcı şartlar tehaddüs etmiştir. Olaya bu açıdan baktığımızda, Sayın Nihat Erim tarafından kurulmuş bulunan hükümetin anayasaya uygun bir prosedür dahilinde kurulmuş olduğu inancında değilim”*¹⁹³

Muhalefette iken öğrenci hareketlerinden yumuşak ifadelerle bahseden ve gençlerin kışkırtıldığını, siyasal isteklere araç edildiğini söyleyen Nihat Erim, 5 Nisan 1971’de T.B.M.M.’de hükümet programı tartışılırken yaptığı konuşmada öğrenci olaylarının şiddetle bastırılması gerektiğini belirtmiş ve *“Birinci görevimizin ülkede huzuru ve sükunu sağlamak olduğunu gayet iyi biliyoruz. Böyle devlet olmaz. Ben devrim, ihtilal yapacağım diyene ben devletin boynunu uzattırmam. Seni öldüreceğim diyeni, ben daha önce öldürürüm. Bunun hiç şakası yoktur”* demiştir.¹⁹⁴

Nihat Erim, hükümet programına yapılan eleştirileri yanıtlarken önemli bir krizin çıkmasına sebep olacak şu sözleri de sarfetmiştir *“Bu programı sizlerle, parti liderleri ile birlikte gerçekleştireceğiz. Sık sık karşılaşacağız. Sayın Demirel’i rica edeceğim. O gelmezse ben gideceğim. O bana bir defa gelirse, ben onun ayağına*

¹⁹¹ Arcayürek, **Çankaya’ya Giden Yol 1971-1973**, s.100.

¹⁹² İsmet İnönü, *“1960’dan sonra 12 Mart 1971’de gene bir askeri müdahale ile hükümet değişikliği olmuştur. Teşekkül eden hükümet, programı ile karşımızdadır. Bu hükümet bir koalisyon hükümeti değildir. Hiçbir parti, koalisyon ortağı olarak hükümete katılmamıştır. Biz C.H.P. olarak bunun gibi bir koalisyona dahil değiliz, koalisyonda değiliz. Bu hükümet bütün icraatından kendisi mesuldür. Hiçbir parti, buna üye vermiş olan partilerin hiçbirisi sorumluluğuna katılmış değildir”* diyerek özellikle Hükümetin kurulma şeklindeki sorunlara dikkat çekmiştir.**T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 05.04.1971, C:12, S:409.

¹⁹³ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 05.04.1971, C:12, S:449.

¹⁹⁴ Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, s.242.

yirmi defa gideceğim". Nihat Erim'in Süleyman Demirel'e yönelik bu tavizkar sözleri yeni hükümetin özellikle "beyin takımı"nda büyük bir infial yaratmış, Atilla Sav'ın evinde durum değerlendirmesi yapmak üzere bir araya gelen Sadi Koçaş, Atilla Karaosmanoğlu, Mehmet Özgüneş, Hamdi Ömeroğlu, Şinasi Orel, Ayhan Çilingiroğlu, Atilla Sav, Özer Derbil, Mehmet İhsan Topaloğlu ve Selahattin Baburoğlu istifa etmeye karar vermişlerdir. Daha Meclis'ten güvenoyu almamış hükümetin dağılmasına sebep olabilecek bu kriz, Nihat Erim'in istifa edecek Bakanları ikna etmesiyle son bulmuştur.¹⁹⁵

Meclisteki görüşmelerden sonra, 7 Nisan 1971'de, Nihat Erim'in programı T.B.M.M.'den güvenoyu almış, Böylece ortaya değişik ve parlamenter rejimlerde pek rastlanılmayan bir yapı çıkmıştır. Bir yanda seçimle işbaşına gelmiş bir meclis ve onun çoğunluk partisi olan A.P., öte yandan atama ile kurulmuş ve özel bir dönemin ürünü olan Nihat Erim'in başkanlığındaki Teknokratlar hükümeti.¹⁹⁶

Teknokratlar içerisinde iki grup bulunmaktaydı, bunlardan birincisi, T.S.K. desteğine güvenmekte ve reformları gerçekleştirmek için Meclisteki gruplarla bir işbirliğine ihtiyaç bulunmadığına inanmaktaydı. Nihat Erim gibi düşünen diğer grupsa, reformların gerçekleştirilebilmesi için mutlaka meclisin desteğinin gerekli olduğuna inanmaktaydı.¹⁹⁷

Nihat Erim'in Başbakanlığı'nı ilk kutlayan kişilerden biri de 12 Mart muhtırası ile istifa etmek zorunda kalmış olan Süleyman Demirel hükümeti'nin ,rahatsızlığından dolayı Londra'da tedavi görmekte olan, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil olmuştur. Çağlayangil gönderdiği telgrafta "*Başbakanlığa seçilişiniz*

¹⁹⁵ Nihat Erim, Meclis'te yanlış ifadeler kullandığını kabul ederek istifa edecek Bakanlarına istifalarını geri almalarını rica etmiştir. Altuğ, **a.g.e.**, s.39.

¹⁹⁶ **Cumhuriyet**, 08 Nisan 1971.

¹⁹⁷ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.281., Nihat Erim kurduğu kabinenin Türkiye'nin en seçkin insanlarından oluştuğunu düşünüyor ve politikasını şöyle açıklıyordu "*Hiçbir taviz vermeyecek ve reformları yapacağız. Ama bu demek değildir ki, parlamentoya karşı çıkacağız. Bu demek değildir ki, bizi ordu getirdi deyip rest çekeceğiz. Biz mengine politikası uygulayacağız. Her gün mengine bir dışlisini sıkı sıkı yavaş yavaş çözümleyeceğiz*" Altuğ, **a.g.e.**, s.125.

*tercihlerin en iyisidir. Başarı dileklerimin kabulünü rica ederim” demiştir. Nihat Erim bu telgraftan büyük memnuniyet duymuş ve muhafaza edilmesini istemiştir.*¹⁹⁸

Nihat Erim’in bu hassas dönemde Başbakan olması C.H.P.’lilerin büyük çoğunluğunu sevindirmiş, A.P.’lileri ise üzmüştür. Nihat Erim Başbakan olmadan önce her ne kadar şeklen C.H.P.’den istifa etmiş de olsa, uzun yıllar boyunca C.H.P.’nin en ileri gelen simalarından biri olmuştur.¹⁹⁹

Kamuoyunda, 27 Mayıs 1960’dan sonra olduğu gibi, yeni hükümetin hızlı ve kararlı yeni bir başlangıç yapması beklentisi doğmuştur. Bu beklentinin doğmasında, Nihat Erim’in hükümet programında yer verdiği kapsamlı reformların ve kurduğu kabinede yer alan “beyin takımı” nında etkisi olmuştur.²⁰⁰

Hükümet de bu beklentinin farkındaydı. Yeni hükümetten mucizevi ve çok hızlı çözümler beklenilmemesi gerektiğine işaret eden Başbakan İdari ve Siyasi İşler Yardımcısı Sadi Koçaş, Erzurum’da yaptığı konuşmada “*Bu işler iki haftada düzeltilecek işler olsaydı, Türkiye bu hale düşmezdi. Ama temel sorunların halli iki yıl sürmeyecektir*” demiştir.²⁰¹

Başbakan Nihat Erim, 23 Nisan 1971’de ulusal egemenlik ve çocuk bayramı sebebiyle Başbakanlık’ta düzenlediği basın toplantısında, asayişin sağlanması için anayasa değişikliklerinin şart olduğuna değinmiş ve “*alınacak tedbirler anarşistlerin kafalarına balyoz gibi inecektir*” demiştir.²⁰²

Nisan 1971’de, “Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi” adlı yasadışı örgütün faaliyetleri artmaya başlamış, bunun üzerine hükümet kargaşa ve terör ortamına bir son verip sükuneti sağlayabilmek için 26 Nisan 1971’de 11 ilde sıkıyönetim ilan

¹⁹⁸ Altuğ, **a.g.e.**, s.9.

¹⁹⁹ **a.g.e.**, s.1.

²⁰⁰ Beyin takımının tamamı kabine dışı isimlerden oluşmuştu. **a.g.e.**, s.17.

²⁰¹ **Hürriyet**, 23 Nisan 1971.

²⁰² **Tercüman**, 24 Nisan 1971.

etmiştir. Adalet Bakanı İsmail Arar, sıkıyönetim ilanı konusunda askerlerin etkisini öğrenmek isteyen gazetecilere herhangi bir yorumda bulunmamıştır.²⁰³

Kabinede yer alan reformcu ve muhafazakar kanat Bakanlar arasındaki ilk açık sürtüşme sıkıyönetim kararının alındığı bu Bakanlar kurulu toplantısında çıkmıştır. Ferit Melen, Özer Derbil tarafından dolaştırılan “Dış Ticaret Rejimi” kanunu imzalamayacağını belirtince, Özer Derbil de sıkıyönetim kararını içeren kanunu imzalamayacağını söylemiştir. İki grup arasındaki gerilimi fark eden Başbakan Nihat Erim, her iki kararnameye de ilk imzayı atarak bir kriz çıkmasını önlemiştir.²⁰⁴

12 Mart Dönemi'nin özel koşulları altında, partilerüstü Nihat Erim hükümetinin ilan ettiği sıkıyönetim kararı, kapatılmayan ancak iradesi sınırlandırılmış olan T.B.M.M. tarafından 28 Nisan 1970 tarihinde görüşülmüştür.²⁰⁵ Görüşmeler esnasında hükümet adına söz alan İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, sıkıyönetim ilanına neden gerek duyulduğunu şu şekilde açıklamıştır: “*Hükümetimiz, çeşitli eğilimlerdeki vatan düşmanlarının toptan bir ayaklanmanın hazırlıkları içinde oldukları kesin inancı iledirki 11 ilimizde sıkıyönetim ilanı zorunlu görmüştür*”²⁰⁶. Yapılan görüşmeler sonrasında, sıkıyönetim kararı T.İ.P. dışındaki diğer partilerce ittifakla kabul edilmiş, C.H.P. sıkıyönetim kararını onaylarken, adalet içinde uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. T.B.M.M.'nin 11 ilde bir ay süreyle sıkıyönetim ilanına ilişkin kararı 29 Nisan 1971 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁰⁷

²⁰³ Üskül, **a.g.e.**, s.130.

²⁰⁴ Altuğ, **a.g.e.**, s.131., 27 Nisan 1971'de resmi gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu kararında sıkıyönetimin gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir: “*Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ve anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp aslında ideolojik maksatlarla Devlet'in temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyetini aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması*” **Resmi Gazete**, 27 Nisan 1971, s.13820.

²⁰⁵ Üskül, **a.g.e.**, s.133.

²⁰⁶ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 28.04.1971, C:13, S:295-296.

²⁰⁷ Sıkıyönetim ilan edilen iller : Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Adana, Hatay, Kocaeli, Siirt, Diyarbakır, İstanbul ve Ankara. **Resmi Gazete**, 29 Nisan 1971, s.13822.

Sıkıyönetimin ilanının ardından İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak'a Orgeneral Faik Türün, Ankara'ya Orgeneral Semih Sancar, İzmir'e Koramiral Cemal Süer, Eskişehir'e Korgeneral İrfan Özaydınlı, Adana ve Hatay'a Korgeneral Vehbi Elgin, Diyarbakır ve Siirt'e ise Korgeneral Suat Aktulga sıkıyönetim komutanı olarak atanmıştır.²⁰⁸ Sıkıyönetim ilanının ertesi günü yayımlanan iki numaralı sıkıyönetim bildirisi ile “sıkıyönetim ilanındaki sebebin mevcut olmadığı” gerekçesi ile yapılacak yayınlar yasaklanmıştır. Bu kapsamda, 28 Nisan 1971'de Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri on gün süreyle kapatılmış, gazetelerin yazarları İlhan Selçuk ve Çetin Altan gözaltına alınmıştır.²⁰⁹

Ülkedeki huzursuzluk ve sıkıyönetim ortamı, Başbakan Nihat Erim'in, 1961 anayasasının, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye için fazla liberal olduğu, bazı kısıtlama ve düzenlemelere gidilmesi gerektiği, yönündeki kanısını güçlendirmiştir. Erim, mevcut Türk anayasasının bazı Avrupa ülkelerinden bile ileride hükümler içerdiğini ve bunun Türkiye için “lüks” olduğunu değerlendirmiş ve kısıtlayıcı yönde bazı tedbirler alınması gerektiğini ileri sürmüştür.²¹⁰

Nihat Erim, anayasa değişikliği konusunda desteklerini sağlayabilmek amacıyla parti liderlerine hitaben bir mektup yazarak Anayasadan kaynaklandığını düşündüğü sıkıntıları dile getirmiş ve hükümet tarafından hazırlanan Anayasa taslağının bir kopyasını da mektupla beraber göndermiştir. A.P. ve C.G.P. ana hatlarıyla taslağı uygun görmüşler, hatta bazı noktalarda kısıtlamaları az bile bulmuşlardır. C.H.P. ise özellikle üniversite özerkliği ve kanun kuvvetinde kararname çıkarma konularında taslağı özgürlükleri fazla kısıtlayıcı bulmuştur.²¹¹

17 Mayıs 1971'de, İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Ephraim Elrom'un kaçırılması, güvenlik önlemlerinin daha da sıkılaştırılması sonucunu doğurmuştur.

²⁰⁸ Üskül, **a.g.e.**, s.131.

²⁰⁹ **a.g.e.**, s.147.

²¹⁰ Nihat Erim, iktidara geldiği ilk günlerde Anayasa değişikliğine ihtiyaç bulunduğunu düşünmemekteydi. Ona göre, meydana gelen anarşi olaylarının suçlusu Anayasa değil, Anayasanın hükümlerini tam olarak yerine getirmeyen yöneticilerdi. Ancak, iktidarının ilerleyen günlerinde bu konudaki fikirlerinde değişiklik olmuştur. Altuğ, **a.g.e.**, s.53., Birand, **a.g.e.**, s.252.

²¹¹ Altuğ, **a.g.e.**, s.63.

Başbakan Yardımcısı Koçaş, başkonsolosun serbest bırakılmasını istemiş, ayrıca adam kaçıranlar ve onlara yardım edenler için idam hükmü getirecek yeni bir kanun tasarısının en kısa zamanda meclise sevk edileceğini bildirmiştir.²¹²

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 18 ve 20 Mayıs 1971'de yayımladığı bildirimlerle aralarında Yaşar Kemal, Uğur Mumcu, Prof. Muammer Aksoy, Prof. Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Uğur Alacakaptan ve Prof. Tarık Zafer Tunaya'nın da bulunduğu 600 kişi teslim olmaya çağrılmışlardır.²¹³

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mümtaz Soysal daha sonra kendisi ile yapılan bir söyleşide tutuklanması esnasında yaşananları şu şekilde aktarmıştır: *“O gün fakültede ders yılının son günüydü, 18 Mayıs. Son ders de benimkiydi. Onu yapmak için derse girdim. Anayasanın birtakım direkler üzerinde durduğunu, ama bu direklerin sağlam olabilmesi için asıl gerekli olan şeyin halk desteği olduğunu, bütün bu ekonomik ve sosyal haklara ve bütün özgürlüklere halk sahip çıkmazsa bu yapının fazla ayakta duramayacağını söylerken kapı açıldı. Fakülte sekreteri “geldiler” dedi. Ben, kimin geldiğini ve niçin geldiğini bildiğim için çocuklara dönüp, işte halk desteği olmazsa böyle olur dedim ve kapıdan çıktım”*²¹⁴

Üniversite hocalarının sıkıyönetim komutanlıklarına gelen ihbarlara göre gözaltına alınması Başbakan Nihat Erim'i de rahatsız etmiştir. Başbakan bu konu hakkında bir genelge yayımlayarak, gözaltına alınan bilim adamları ve hocaların soruşturmalarının ivedilikle ele alınması, soruşturma sonucunda suçlu olduklarına dair kesin delil bulunmayanların derhal serbest bırakılmasını istemiştir.²¹⁵

22 Mayıs 1971'de, İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve yapılan kapsamlı aramalar sonucunda Başkonsolos ölü olarak bulunmuştur. Aynı gün, Anayasa mahkemesi Necmettin Erbakan'ın genel başkanı bulunduğu Milli Nizam

²¹² **Tercüman**, 18 Mayıs 1971., İsrail Başkonsolosu'nun kaçırıldığı Nihat Erim'e Genelkurmay Başkanı tarafından telefonla haber verilmiştir. Hazırlanan hükümet bildirisi Başbakan yardımcısı Sadi Koçaş tarafından radyoda okunmuştur. Altuğ, **a.g.e.**, s.68.

²¹³ Birand, **a.g.e.**, s.253.

²¹⁴ **a.g.e.**, s.256.

²¹⁵ Üskül, **a.g.e.**, s.150.

Partisini “*Laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması*” prensiplerine aykırı faaliyetten ötürü kapatmaya karar vermiştir.²¹⁶

Bülent Ecevit ise, bu kısıtlama ve değişikliklere karşı çıkmıştır. Başbakan’ın, Türk anayasasının bazı Avrupa ülkelerinden daha ileri olduğu yönündeki iddiasına karşılık olarak, Türkiye’deki özgürlüklerin yeni ve kök salmamış olduğunu, bu yüzden bunların Anayasada güvence altına alınıp korunması gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁷

Başbakan, anayasanın değiştirilmesinin şart olduğunu söylemiş, bu yapılmadıkça kendisinin memleketi idare edemeyeceğini bildirmiş ve “*Bazıları diyorlar ki, bu anayasayı değiştirmeden de kuvvetli bir hükümet duruma çare bulabilirdi. Hadi bakalım şu anda anayasayı değiştirmeyelim. Sıkıyönetimi de kaldıralım. Ben idare edemem, ben çare bulamam*” demiştir.²¹⁸

Anayasa değişikliği konusunda sıkıntı çeken Başbakan Erim, Başbakan yardımcısı Sadi Koçaş ile olan ilişkilerinde de bazı sorunlar yaşamaktaydı. 26 Haziran 1971’de Milli İstihbarat Teşkilatı’na yapılan bazı tayin işlerinde, bu konu aralarında daha önce tartışılmış olmasına rağmen, Başbakan’ın Sadi Koçaş’a danışmadan hareket etmesi, aralarındaki iplerin kopmasına sebep olmuştur. Sadi Koçaş istifa etmeye karar vermiş ancak Başbakan tarafından ikna edilmiş, aralarında sorun çıkmasına sebep olan tayin kararnameyi de Sadi Koçaş’ın istediği şekilde düzeltilmiştir.²¹⁹

27 Haziran 1971’de, meclis grubunda A.P.’li milletvekillerine hitab eden Süleyman Demirel: “*Ortamın elverişli olduğu en kısa sürede Silahlı Kuvvetler asıl*

²¹⁶ Koçaş, a.g.e., s.210.

²¹⁷ **Hürriyet**, 9 Haziran 1971.

²¹⁸ Nihat Erim, iktidara ilk geldiği sıralarda anayasa ile ilgili farklı fikirlere sahipti. Erim “*Biz anayasayı uygulamak için geldik. Mesela, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, mahkemelerin bağımsızlığı, T.R.T.’nin özerkliği, üniversitelerin özerkliği. Ben şahsen bunlara çok inanmış bir insane olarak işin başına geldim. Binaenaleyh, şimdi gelip de bunları değiştirelim teklifi ile ortaya çıkmam*” Cem, a.g.e., s.140.

²¹⁹ Altuğ, a.g.e., s.153.

görevlerine dönmeli, seçimin anlam taşıdığı bir ortam yaratılmalı ve ülkenin yönetiminde millet iradesinin egemenliği yeniden canlandırılmalıdır.” demiştir.²²⁰

Süleyman Demirel’e hükümetten gecikmeden yanıt gelmiştir. Başbakan Yardımcısı Sadi Koçuş düzenlediğı basın toplantısında: “*Sanırım Türkiye’de milletin karşısına bu sözlerle çıkmaması gereken tek bir kişi varsa, o da Süleyman Demirel’dir. Zira Süleyman Demirel, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlardaki yani tüm ülke sorunlarındaki yanlış tutumlarıyla Türkiye’yi 12 Mart ortamına, uçurumun kenarına getiren siyasal ekibin baş sorumlusudur*” demiştir.²²¹

Anayasa değişikliğı tartışmaları devam ederken, 20 Temmuz 1971’de Türkiye İşçi Partisi (T.İ.P.) kapatılmıştır. Özellikle üniversite öğrencileri ve aydınlar arasında kendisine bir taban bulmuş olan T.İ.P, aldığı oy oranıyla orantılı olmayan bir şekilde politik sahnede etkili olmuş ve kısa sürede sesini duyurmuştur.²²²

12 Mart döneminde sıkıyönetim uygulamaları şiddet eylemlerini önlemek yanında, et fiyatlarının kontrol edilmesi gibi günlük hayatı ilgilendiren konulara da müdahale etmekteydi. Ankara ve İstanbul sıkıyönetim komutanlıkları belirlenen fiyatın üzerinde et satan perakendeci ya da toptancı kasapları sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarmıştır.²²³

Başbakan Yardımcısı Sadi Koçuş, 4 Eylül günü Sivas vilayet binasından halka hitaben yaptığı konuşmada, siyasal partilere veryansın etmiştir. Koçuş, “*Siyasi partiler bu millete hizmet etmek için kurulmuştur. Bu dünyanın her yerinde böyledir ama bizde bunu da yozlaştırdılar.*” demiştir. Koçuş’a tüm siyasal partilerden tepkiler gelmiş ve bu konuşma parlamenter rejime karşı olarak nitelendirilmiştir.²²⁴

²²⁰ Arcayürek, **Çankaya’ya Giden Yol 1971-1973**, s.200.

²²¹ **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1971.

²²² Cem, **a.g.e.**, s.64.

²²³ **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1971.

²²⁴ Altuğ, **a.g.e.**, s.163.

Sıkıyönetimin uzatılması için T.B.M.M.'de yapılan görüşmeler esnasında söz alan Orhan Dengiz, Erim hükümetinden A.P. olarak duydukları rahatsızlığı şu şekilde ifade etmiştir: *“Hükümet, doğru yönü bulmak zorundadır. Partilerüstü bir anlayışla açıklanan bu hükümetin, bu kuruluş hiyerarşisinin arkasına sığınarak istediği gibi davranacak tutumun içine girmesi başlangıçta kendine gösterilen güveni sarsmaktadır”*²²⁵

T.B.M.M.'de temsil edilen partilerin temsilcilerinden oluşan ve 1961 anayasasında yapılacak olan değişiklikleri tespit eden komisyonun raporu kanun teklifi haline getirilmiş ve 6 Eylül 1971'de T.B.M.M.'de 362 lehte ve 2 aleyhte oyla kabul edilmiştir. Anayasa değişiklikleri, 20 Eylül 1971'de de Senato da onaylanarak yürürlüğe girmiştir.²²⁶

23 Eylül 1971'de Başbakan Erim T.B.M.M. kürsüsünden yaptığı konuşmada, sıkıyönetimin bir an önce sona erdirilmesini istediklerini, ama geçmiş dönemde yapılan hatalar yüzünden buna imkan olmadığını şu şekilde ifade etmiştir: *“Eğer Türkiye, 12 Mart'ın öncesine gelinceye kadar bu çalışmalar, bu yıkıcı faaliyetler, bu anarşik faaliyetler, bu terörist faaliyetler memlekette bu derece derinliğine dalbudak salmak fırsatını bulamamış olsalardı, bu işi daha çabuk bitirmek mümkün olurdu”*²²⁷

Nihat Erim Meclis kürsüsünden bu konuşmayı yaparken Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet İhsan Topaloğlu da istifasına ilişkin basın açıklamasını okumaktaydı. Topaloğlu istifasında *“Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu ciddi ve ağır koşullarda görev yaparken Başbakanın destek ve güvenini görmemek karşısında bakanlık sorumluluğunu daha fazla taşıyamayacağını”* belirtmekteydi. Topaloğlu'nun istifası Nihat Erim hükümetindeki ilk çatlağı oluşturmuştur.²²⁸

²²⁵ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 23.07.1971, C:16, S:221.

²²⁶ 20.07.1961 ve 10859 sayılı Resmi Gazete (RG) ile ilan edilen 1961 Anayasasına, 1969-1973 yılları arasında 6 kez değişiklik yapılmıştır. (06.11.1969 tarih ve 1188 sayılı kanun – RG 13349, 17.04.1970 tarih ve 1254 sayılı kanun – RG 13478, 17.04.1970 tarih ve 1255 sayılı kanun – RG 13478, 30.06.1971 tarih ve 1421 sayılı kanun – RG 13883, 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı kanun – RG 13964, 15.03.1973 tarih ve 1699 sayılı kanun – RG 14482) Ezherli, **a.g.e.**, s.60.

²²⁷ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 23.09.1971, C:17, S:105.

²²⁸ Altuğ, **a.g.e.**, s.144.

25 Eylül 1971’de, Süleyman Demirel A.P. Gençlik Kolları toplantısında hükümeti ve 12 Mart düzenini şu sözlerle eleştirmiştir: “Eğer ülkenizin, milletinizin koşullarına uymaz, onun temel ilkelerine, inançlarına değer vermezseniz, yaptığınız taklitçilik olur. Hiç kimse “ben milletten daha iyi düşünürüm, benim düşüncem milletin düşüncesinden daha doğrudur” diyemez. Bir ülkenin insanları millet, devlet yönetimine katılmıyorsa, vatandaşlık nasıl olacaktır? ”²²⁹

Türkiye’yi ziyaret etmekte olan Avrupa Konseyi yetkilisi Olivier Reverdin’i kabul eden Başbakan Nihat Erim, Avrupa Konseyi’nin Türkiye’de demokrasi dışında bir yola sapılabileceği yolundaki endişelerini bertaraf etmek üzere Reverdin’e “Ben parlamentosuz bir rejimin Başbakanı olmam” açıklamasını yapmıştır.²³⁰

5 Ekim 1971’de, A.P. Genel Yönetim Kurulu Süleyman Demirel’in başkanlığında yaptığı toplantıdan sonra, Erim hükümetinde yer alan Bakanlarını çektiğini bir bildiri ile duyurmuştur. Bildiride, “Bu hükümet, kuruluşundan beri süregelen tutum ve icraatıyla partilerüstü olma niteliğini gerçekleştirememiştir. Bu açıdan, ülkemizin içinde bulunduğu buhrandan çıkması yolunda bütün iyi niyetlerimizin boşa gittiğini görmenin üzüntüsü içinde, hükümette görev almasına izin verilen üyelerimizin gruplarımıza dönmesi gerekli görülmüştür ” denmiştir.²³¹

Başbakan Erim, muhtırayı veren T.S.K.’nın, reformlar konusunun takipçisi olacağı yönündeki açıklamalarından da destek almıştır. Dönemin kuvvet komutanlarının reformların gerekliliği ve mutlaka gerçekleştirilmesi yönündeki demeçleri basında yayımlanmıştır. Fakat bu beklentinin aksine, atamayla göreve gelmiş bir hükümetin T.B.M.M.’ye reformları kabul ettirmesinde sorunlar yaşanmıştır. 5 Ekim 1971’de, A.P.’nin hükümette görev alan bakanlarını çekme kararı, Nihat Erim’in, T.B.M.M.’nin ve özellikle çoğunluk partisinin desteği olmaksızın reformların gerçekleştiremeyeceğini göstermiştir.²³²

²²⁹ Tercüman, 26 Eylül 1971.

²³⁰ Bu görüşme 29 Eylül 1971’de Başbakanlık’ta gerçekleştirilmiştir. Altuğ, a.g.e., s.175.

²³¹ Arcayürek, Çankaya’ya Giden Yol 1971-1973, s.215.

²³² J.M.Landau, Türkiye’de Aşırı Akımlar – 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler, Turhan Kitabevi, Ankara, 1978, s.69.

Süleyman Demirel, A.P.’li bakanların hükümetten çekilmesini hükümetin sonu olarak görmediklerini şu sözlerle ifade etmiştir “*Hükümetin çekilmesi için sebep yoktur. Hükümete üye veren bir parti ortaklıktan çekilmiştir. Bu bir güvensizlik değil, sorumluluğa katılmamaktır. O halde hükümet vardır.*”²³³

Nisan ayından beri süregelen olaylardan sorumlu tutulan Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi liderleri, Temmuz 1971 ayı içerisinde yakalanarak yargılanmaya başlanılmış ve 9 Ekim 1971’de idama mahkum edilmişlerdir.²³⁴

Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın ölüm cezalarının yerine getirilmesine dair kanun teklifi Senato’da görüşülürken söz alan T.İ.P. Senatörü Fatma Hikmet İşmen infazların yerine getirilmemesini istemiş ve şöyle demiştir “*Esaslı müzakere ve düşünmeye fırsat kalmadan ivedilikle bu üç ölüm cezasının Cumhuriyet Senatosu’nda onaylanması ile ilerde tashihi mümkün olmayan bir hata işlenirse sonradan vicdanlar titremeyecek midir ? Bu üç genç hakkında Türk ceza kanununun 146. maddesinin uygulanmasının bir adli hata olduğunu ifade etmek isterim.*”²³⁵

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, A.P.’nin Erim hükümetinden Bakanlarını çekmesi ile ortaya çıkan krize bir çözüm bulabilmek maksadıyla 9 Ekim 1971 günü, A.P. Başkanı Süleyman Demirel’i, T.B.M.M. Başkanı Sabit Osman Avcı’yı, A.P. Cumhuriyet Senatosu Grup Başkanı Ahmet Nusret Tuna’yı, A.P. Meclis Grubu Başkan Vekili Orhan Dengiz’i ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç’ı Çankaya’ya toplantıya çağırmıştır. Toplantı herhangi bir anlaşmaya varılmadan sona ermiştir. Cumhurbaşkanı Sunay’ın, A.P.’ni hükümetten Bakanlarını çekmemeye ikna çabaları ilerleyen günlerde de sürmüştür. Cumhurbaşkanı, 26 Ekim 1971 günü Başbakan Erim, Genelkurmay Başkanı Tağmaç

²³³ Altuğ, **a.g.e.**, s.178.

²³⁴ 12 Mart döneminin en trajik sonuçlarından biri üç gencin, kimseyi öldürmemiş üç gencin idam edilmesidir, bu idamları meclislerin onaylayabilmesidir. Cem, **a.g.e.**, s.475.

²³⁵ Fatma Hikmet İşmen; **Parlamento’da 9 Yıl: T.İ.P. Senatörü olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları**, Çark Yayınları, Ankara, 1976, s.359.

ve A.P. lideri Demirel'i Çankaya da biraraya getirmiş ve krize çözüm bulmalarını bir kez daha talep etmiş, ancak bu toplantı da bir önceki toplantı gibi sonuçsuz kalmıştır.²³⁶

A.P.'nin desteğini alamayacağına ikna olan Başbakan Erim, 27 Ekim 1971'de görevinden istifa etmiştir. Bu gelişme üzerine, aynı gün Çankaya'da gerçekleştirilen M.G.K. toplantısından sonra Cumhurbaşkanlığı'ndan yapılan açıklamada, hükümetin T.S.K.'nın ve Türk kamuoyunun tam güvenine sahip olduğu belirtilmiş ve görevine devam etmesi istenmiştir.²³⁷

Cumhurbaşkanı Sunay, 29 Ekim Cumhuriyet bayramı nedeniyle yayımladığı mesajda, "ülkenin yeni badirelere ve siyasi denemelere katlanamayacağını" belirtmiş ve A.P.'nin hükümetten bakanlarını çekme kararının "hiçbir koşul öne sürülmeden" gözden geçirilmesini istemiştir.²³⁸

A.P.'li bakanların istifalarından tam bir ay sonra 5 Kasım 1971'de, A.P. Genel Yönetim Kurulu, Cumhurbaşkanı Sunay'ın uyarısını da dikkate alarak, hükümetteki üyelerini çekme kararını "ertelediğini" açıklamıştır.²³⁹

12 Kasım 1971'de, Süleyman Demirel hakkında 3 Ağustos 1970'de verilmiş olan soruşturma önergesi ile ilgili olarak kurulmuş olan 16 numaralı soruşturma hazırlık komisyonunun raporu T.B.M.M.'de görüşülmüş, komisyonun soruşturma açılmasına gerek olmadığı yönündeki raporuna rağmen, genel kurulda yapılan oylamada soruşturma açılmasına karar verilmiştir. Görüşmeler esnasında söz alan Süleyman Demirel de soruşturma açılmasını talep etmiştir.²⁴⁰

Nihat Erim'in, A.P.'nin desteğini sağlamak üzere, bir önceki hükümetin Maliye Bakanı Mesut Erez'i Başbakan yardımcısı olarak kabineye alması bu seferde

²³⁶ **Tercüman**, 27 Ekim 1971.

²³⁷ **Tercüman**, 28 Ekim 1971.

²³⁸ **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1971.

²³⁹ **Tercüman**, 6 Kasım 1971.

²⁴⁰ Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, s.327.

kabinedeki reformcu bakanları kızdırmış ve topluca istifa etmeleri sonucunu doğurmuştur.²⁴¹ Sadi Koçaş, Özer Derbil, Atilla Karaosmanoğlu, Hamdi Ömeroğlu, Atilla Sav, Şinasi Oral, Osman Olcay, Mehmet Özgüneş, Selahattin Babüroğlu, Ayhan Çilingiroğlu ve Türkan Akyol kabineden istifa eden bakanlar olmuştur. İstifalar özellikle Başbakan Erim'i hayal kırıklığına uğratmıştır.²⁴²

İstifa eden tüm bakanlar adına bir açıklama yapan Çalışma Bakanı Atilla Sav, *“Yurdumuzun muhtaç olduğu kalkınma hamlesini ve reformları Atatürkçü bir görüşle gerçekleştirmek amacıyla kurulan hükümette görev aldık. Bu amaçları gerçekleştirebilme olanağı kalmadığı inancı ile görevimizden çekildik”* demiştir.²⁴³

Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur istifa eden 11 Bakan hakkındaki görüşlerini anılarında şöyle belirtmiştir: *“Adalet Partisi ve bir kesim ilk gününden 12 Mart'a karşı çıktılar, bunu normal karşılıyorum. Ancak aradan bir hayli zaman geçtikten sonra 11'lerden bazılarının da 12 Mart'ı acımasız eleştirdiklerine şahit oldum. Bir dönem açılacak, bu dönemde Bakanlığı kabul edeceksiniz ve sonra sebebinde ne kadar haklı olursanız olun Bakanlıktan ayrılırken o dönemi kınayacaksınız, bunu anlıyorum”*²⁴⁴

6. II. Nihat Erim Hükümeti Dönemi

Bu olay üzerine, Nihat Erim de başbakanlık görevinden istifa etmiş ancak Cumhurbaşkanı Sunay, hükümeti kurma görevini 7 Aralık 1971 tarihinde tekrar Nihat Erim'e vermiştir.²⁴⁵

Yeni kabine için çalışmalara başlayan Nihat Erim, ikinci kabinesini 11 Aralık 1971'de ilan etmiş, Cumhurbaşkanı da yeni kabineyi 13 Aralık 1971'de onaylamıştır. Yeni kabinenin yapısı, Erim'in, reformları T.B.M.M.'ne dikte ettirerek değil, onların

²⁴¹ Koçaş, a.g.e., s.514.

²⁴² Arcayürek, **Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973**, s.254.

²⁴³ **Tercüman**, 4 Aralık 1971.

²⁴⁴ Batur, a.g.e., s.341.

²⁴⁵ **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1971.

da desteğini alarak gerçekleştirmeyi seçtiğini göstermiştir. Yeni hükümet, 22 Aralık 1971’de, 45 ret, 3 çekimsere karşı 301 oyla T.B.M.M.’den güvenoyu alarak çalışmalarına başlamıştır.²⁴⁶

Hükümet programının Senato’da görüşülmesi sırasında I. Erim Hükümeti hakkında da yorumlar yapılmıştır. Senatör Fatma Hikmet İşmen, köklü reformlar yapma iddiası ile yola koyulan Nihat Erim’in ülkenin 8,5 ayını heba ettiğini ve çok başarısız olduğunu söylemiştir.²⁴⁷

24 Ocak 1972’de T.B.M.M.’de sıkıyönetimin uzatılması görüşmeleri esnasında C.H.P. adına söz alan İsmet İnönü, sade vatandaşın hükümetin uyguladığı hatalı politikalardan dolayı orduyu sorumlu tutmaya başladığını, bu yüzden ordunun biran önce asli görevine dönmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir: “*Ordu asıl vazifesi olan dış tehlikeye karşı memleketi korumak vazifesinden fedakarlık etmek mecburiyetinde kalmaktadır. Sade vatandaşların gözleriyle bugün vergi arttırılması da, pahalılık da, ne kadar huzursuzluk varsa, Ordu’nun getirdiği hükümet yüzünden olmaktadır. Ordu’nun bu hususta hiçbir kusuru yoktur*”²⁴⁸

T.İ.P. adına söz alan Mehmet Ali Aybar, sıkıyönetimin tatbikinde bazı hatalar yapıldığını şu şekilde ifade etmiştir: “*Sıkıyönetim uygulanırken hangi sebeple sıkıyönetim ilan edilmişse, ancak o sebeplerle mütenasır istikametlerde komutanlığa tanınmış yetkiler kullanılabilir. Şimdi, 9 aylık süre içerisinde sıkıyönetim komutanlıkları bu yetkileri nasıl kullandılar ? Şunu ifade edeyim ki, elbet yetkilerin bir kısmını ilan sebebine mütenasır olarak kullandılar; Hiç şüphe yok. Ama ilan sebebine mütenasır olmayan şekilde de kullandılar. Mesela, et satışını ayarlama hususundaki tasarruflar selahiyet aşması veyahut da selahiyeti saptırması niteliğindeki tasarruflardır.*”²⁴⁹

²⁴⁶ Tercüman, 23 Aralık 1971.

²⁴⁷ İşmen, a.g.e., 335.

²⁴⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 24.01.1972, C:20, S:124.

²⁴⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 24.01.1972, C:20, S:127.

Erim hükümetini sarsan bir diğer olay da, İsrail Başkonsolosu Elrom'un öldürülmesinden sorumlu tutulan ve yargılanmayı bekleyen yasadışı örgüt üyesi Mahir Çayan ve 4 arkadaşının Maltepe Askeri Cezaevinden kaçması olmuştur.²⁵⁰

1972 yılının Nisan ayına gelindiğinde, yaklaşık bir yıldan beri 2 ayda bir uzatılan sıkıyönetime rağmen, ülkede kargaşa ve terör eylemleri halen ortadan kaldırılamamıştı. Başbakan, bu asayiş sorununa bir çare bulmak ve reformları gerçekleştirebilmek için, hükümete kararnamelerle yönetme yetkisi verilmesini ve özel güvenlik mahkemeleri kurulmasını talep etmiştir. Başbakanın bu yöndeki talebi Cumhurbaşkanı tarafından da, reformlar gerçekleşene kadar olmak üzere, desteklenmiştir. Fakat Erim'in, 1973 Ekim'indeki genel seçimlere kadar hükümeti kararnamelerle yönetmesi talebi, T.B.M.M.'nin denetleme imkanlarını ortadan kaldıracığı ve hükümete T.B.M.M.'nin üzerinde bir kurum gibi davranma olanağı vereceği için tüm partiler tarafından oybirliğiyle reddedilmiştir.²⁵¹

Kanun hükmünde kararnameler konusunda T.B.M.M.'den yetki alamayacağını anlayan ve T.B.M.M.'ninde desteğini sağlayamayan Nihat Erim hükümeti hakkında, 10 Nisan 1972'de T.B.M.M.'de bir gensoru önergesi verilmiştir. Ancak gensoru önergesi reddedilmesine rağmen, Nihat Erim 16 Nisan 1972 günü istifasını sunmuştur. İstifasına giden süreçte, Nihat Erim toplumun ve siyasi partilerin desteğini yitirmişti. Sıkıyönetim uygulamaları nedeniyle aydınlar ve öğrencilerin, A.P.'nin desteğini almak üzere izlediği politika ile C.H.P.'nin, kanun hükmünde kararnamelerle hükümet etme fikri yüzünden A.P.'nin, izlediği karışık politikalar yüzünden de T.S.K.'nin güvenini ve desteğini kaybetmiştir.²⁵²

7. Ferit Melen Hükümeti Dönemi

²⁵⁰ Birand, **a.g.e.**, s.266.

²⁵¹ **Milliyet**, 6 Nisan 1972.

²⁵² Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.296.

C.H.P. içerisinde genel başkanlık için başlayan mücadele, Bülent Ecevit'in C.H.P.'nin Beşinci Olağanüstü Kurultayında üstünlüğü kazanması (Ecevit yanlısı parti meclisi yapılan güvenoylamasında 507'ye karşı 709 oyla güvenoyu almıştır) ve 8 Mayıs 1972'de, 33 yıllık genel başkan İsmet İnönü'nün istifa etmesi ile son bulmuştur. Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu toplumsal değişim rüzgarı C.H.P.'yi de etkisi altına almış ve İnönü'yü genel başkanlıktan etmiştir.²⁵³

Nihat Erim'in istifası üzerine, hükümete geçici olarak kısa bir süre Ferit Melen başkanlık etmiştir. Bu gelişmenin ardından, yeni hükümeti kurma görevi 29 Nisan 1972'de Suat Hayri Ürgüplü'ye verilmiştir. Görevi alan Suat Hayri Ürgüplü, 13 Mayıs 1972'de Cumhurbaşkanına kabinesinin listesini sunmuş, ancak bu kabinenin reddedilmesi üzerine hükümeti kurma görevini iade etmiştir.²⁵⁴

İnönü, istifa mektubunda “*C.H.P. 5. olağanüstü kurultayının 7 Mayıs 1972 toplantısında verdiği karar sonucu olarak C.H.P. genel başkanlığından çekildim. Tüzüğün 28. maddesinin gerektirdiği işlemin kurulunuzca yapılması için saygılarımla arz ederim*” demiştir. Tüzüğün bu maddesi, genel başkanlık makamının boşalması halinde, Merkez Yönetim Kurulu'nun yeni genel başkanı seçmek üzere kurultayı hemen toplantıya çağırmasını emretmekteydi²⁵⁵

C.H.P. kurultayı 14 Mayıs 1972'de toplanarak seçime tek aday olarak giren Bülent Ecevit'i C.H.P.'nin yeni genel başkanı olarak seçmiştir (Seçime katılan 913 delegeden 826'sının oyunu almış ve salt çoğunluğu elde etmiştir). Böylece, uzun yıllardan sonra, C.H.P.'nin genel başkanlığında bir değişim yaşanmıştır.²⁵⁶

²⁵³ Cem, **a.g.e.**, s.182.

²⁵⁴ Suat Hayri Ürgüplü (1903-1981) 1903'de Şam'da doğdu. 1926'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1943'de Kayseri milletvekili oldu. Bakanlık ve Büyükelçilik görevlerinde bulundu. 1961'de Cumhuriyet Senatosu'nun ilk başkanı oldu. 1965'de Başbakan oldu. 1981'de öldü. **Ana Britannica Ansiklopedisi**, c.21., s.479.

²⁵⁵ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s.1191.

²⁵⁶ **Hürriyet**, 15 Mayıs 1972.

Ürgüplü'nün hükümet kurma görevini iade etmesi üzerine, kendisine hükümet kurma görevi verilen Savunma Bakanı Ferit Melen, kabinesini 22 Mayıs 1972'de açıklamıştır. Melen'in hükümet programında temel vurgu, ekonomiye çeki düzen vermek ve anarşiyi önlemek olmuştur.²⁵⁷

5. Olağanüstü kongresindeki büyük değişimden beri, C.H.P. içerisinde parti içi muhalefet yeni bir parti çatısı altında biraraya gelmek için çalışmalar yapmaktaydı. Bu çalışmalar 4 Eylül 1972'de, Kemal Satır'ın genel başkanlığında Cumhuriyetçi Parti (C.P.) adında yeni bir partinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.²⁵⁸

Melen Hükümeti en önemli sarsıntısını, C.H.P.'nin 4 Kasım 1972'de bakanlarını hükümetten çekme kararı almasıyla yaşamıştır. C.H.P., bu kararıyla, mevcut hükümetin politikalarından memnun olmadığını ve bu politikaların sorumluluğunu taşımak istemediğini belirtmiştir.²⁵⁹

C.H.P.'nin bu kararını paylaşmadığını 5 Kasım 1972'de partisinden istifa ederek gösteren İsmet İnönü, istifa mektubunda “*12 Mart şartlarının nazik mahiyetini ciddiyetle muhafaza ettiği bir zamanda, parti politikasının memleket için sakıncalı gördüğüm şekil ve istikamette değiştirilmesi sebebiyle C.H.P.'den ayrılmış olduğumu bilgilerinize saygılarımla sunarım*” demiştir. C.H.P.'den istifa eden İsmet İnönü, milletvekilliğinden de istifa ederek, eski Cumhurbaşkanı olması sebebiyle, Cumhuriyet Senatosunda tabii senatör olarak görev yapmaya başlamıştır.²⁶⁰

29 Nisan 1971'de resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren sıkıyönetimin 11. kez iki ay süreyle uzatılması maksadıyla 25 Ocak 1973 günü T.B.M.M.'de yapılan görüşmeler esnasında söz alan Başbakan Ferit Melen, sıkıyönetim ile hükümet arasındaki ilişkinin şeklini şu şekilde açıklamıştır: “*Muhterem arkadaşlar, sıkıyönetim hükümete bağlı bir teşkilat değildir. Sıkıyönetim komutanı vazifesini yaparken hükümete değil, kanunumuzda, Başbakan'a karşı sorumludur. Başbakan'a*

²⁵⁷ Koçaş, a.g.e.,s.609.

²⁵⁸ Tercüman, 5 Eylül 1972.

²⁵⁹ Cumhuriyet, 5 Kasım 1972.

²⁶⁰ İnönü, a.g.e., s.1212.

karşı sorumlu olmak başkadır, Başbakan'ın emirlerine tabi olmak başkadır. Bu farkı bilmeniz lazımdır. ”²⁶¹ C.H.P. adına söz alan Hüdayi Oral “Sıkıyönetimin ilan ve onanmasıyla ilgili hukuki sebepler ortadan kalkmıştır. Ülkemizde iki yıla yaklaşan bir sıkıyönetim uygulaması ile hükümetin, sıkıyönetim ilan ve karar sebeplerinden derece derece uzaklaşmakta olduğunu gösteren ve dünya kamuoyunda Türkiye'nin sürekli totaliterliğe kayan bir rejim uygulaması içinde bulunduğu intibainın tartışılmasına olanak veren hatalı bir anlayış ve uygulama içine girmiş bulunduğunu gösteren deliller ileri sürülmeye başlanmıştır” diyerek C.H.P.'nin sıkıyönetimin uzatılmasına karşı oy kullanacağını belirtmiştir.²⁶²

C.H.P. Genel Başkanı Bülent Ecevit, Başbakan Ferit Melen'in görev ve sorumluluk anlayışı konusunda “Sayın Başbakan, sıkıyönetimi Başbakanın ve Hükümetin yetki sorumluluk alanı dışında, bağımsız, hatta özerk bir yönetim sanmaktadır. Sıkıyönetimle ilgili bütün sorumluluğu böylece üzerinden atmakta, kendisi aradan çekilip, orduyla parlamentoyu, orduyla parlamento üyelerini ve partileri karşı karşıya bırakmaya kalkışmaktadır” diyerek eleştirilerini ortaya koymuştur.²⁶³ Sıkıyönetim konusundaki yetki ve sorumluluk anlayışı açısından Ferit Melen görevi devraldığı Nihat Erim'den farklılıklar göstermiştir. Nihat Erim, sıkıyönetim konusunda siyasi sorumluluğun hükümette olduğunu inanmış ve gerektiğinde sıkıyönetim komutanlıklarına genelgeler göndermekten çekinmemiştir.²⁶⁴

1973 yılının ilerleyen günlerinin en önemli konusu, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve genel seçimler olmuştur. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresi 28 Mart 1973'te dolacaktı ve anayasanın 101. maddesine göre yeni Cumhurbaşkanı bu tarihten 15 gün önce, yani 13 Mart 1973'e kadar, T.B.M.M. üyeleri arasından seçilmek zorundaydı.²⁶⁵

²⁶¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 25.01.1973, C:32, S:401.

²⁶² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 25.01.1973, C:32, S:412.

²⁶³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 29.01.1973, C:32, S:477.

²⁶⁴ Üskül, a.g.e., s.137.

²⁶⁵ a.g.e., s.1223.

12 Mart muhtırası ile başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmış olan A.P. lideri Süleyman Demirel, T.B.M.M.'de çoğunluğu oluşturan partisinin gücü nedeniyle, Şubat 1973'den itibaren Cumhurbaşkanlığı seçiminde politik açıdan kritik bir rol oynamıştır.²⁶⁶

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yaklaşmasıyla birlikte, gazetelerde muhtemel adaylara ilişkin tahminler de çıkmaya başlamıştır. 9 Şubat 1973'de Hürriyet gazetesi manşetten siyasi parti liderlerinin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanlığı konusunda anlaştığını bildirmiştir.²⁶⁷

Süleyman Demirel, haberin yayınlandığı gün yaptığı basın açıklamasında bu haberi yalanlamış ve Cumhurbaşkanlığı seçiminde A.P.'nin kararının en önemli belirleyici olacağını şu şekilde ifade etmiştir: *“Seçilecek Cumhurbaşkanı vizesini bizden alır. Bizim vize vermediğimiz hiç kimse Cumhurbaşkanı olamaz. Bu önemli noktayı Sayın Gürler'in de bildiğini sanıyorum”*²⁶⁸

Genel gidişattan ve özellikle A.P.'nin tutumundan memnun olmayan T.S.K., 21 Şubat 1973 tarihinde bir bildiri yayınlayarak, 12 Mart 1971 tarihinde yayımlanan muhtırayı teyid etmiştir.²⁶⁹ Süleyman Demirel, bildiride yer alan şahsı ve partisine

²⁶⁶ Arcayürek, **Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973**, s.386.

²⁶⁷ **Hürriyet**, 9 Şubat 1973.

²⁶⁸ **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1973.

²⁶⁹ 21 Şubat bildirisinin tam metni şu şekildeydi;

“1. Sorumsuz veya sorumluluğunu idrak etmeyen bazı politikacılarla sapık ideoloji ve çıkar çevrelerinin, memleketin yüksek menfaatlerini hiçe sayarak ve Silahlı Kuvvetlerin vakur bir anlayış içerisinde bulunmasından cüret alarak, son aylarda gittikçe temposunu arttıran yersiz beyan ve yorumlarda bulunmaları esefle müşahade olunmaktadır.

2. Türk vatani ve milletini maruz kaldığı yok olma tehdidinden kurtarmak ve güvenli bir geleceğe kavuşturmak amacı ile verilmiş olan 12 Mart muhtırasının Silahlı Kuvvetlere yüklediği sorumluluğun idraki içerisinde bulunan Yüksek Komuta Heyeti; Silahlı Kuvvetlere ve 12 Mart muhtırasına doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yöneltilen küçük düşürücü ve kışkırtıcı sataşma ve beyanların son bulmasını, Muhtıranın gereği olan yurttan huzur ve istikrarın sağlanması ve devamını, Reformların gerektiği şekilde ve bir an önce tahakkuk ettirilmesini, Siyasi partiler ve seçim kanunlarının milli iradeyi adil bir şekilde tam olarak yansıtacak bir temsile ve dürüst seçime imkan verecek hale getirilmesini, Böylece içinde bulunulan bunalım ve olağanüstü durumdan bir an evvel çıkılarak normal döneme arzasızca geçilmesini sağlamak amacıyla sarfedilecek çabalar konusunda, başlıca siyasi partilerimizin, kontenjan, Milli Birlik ve bağımsız grupların lider kadroları ile fikir teatisinde bulunmak üzere görüşme ve temaslar yapılmasını yurt yararına mülhaza etmiştir.

3. Bu amaçla davet olunan bütün parti ve grup liderleri ; bu görüşmelere büyük bir içtenlikle katılmışlardır. Yanlız Adalet Partisi genel başkanı, kendisine özgü bazı nedenlerle yapılan davetlere

yönelik iddialara şu şekilde yanıt vermiştir “*Türkiye Cumhuriyeti’nin bir anayasası vardır. Bu anayasa siyasi partileri demokratik hayatın ayrılmaz bir parçası saymıştır. Adalet Partisi Türkiye Cumhuriyeti anayasasının açık hükümlerine göre mevcuttur. Varlığını anayasa ve milletten gördüğü tevecçühten almaktadır. Millete karşı sorumludur. Ve hesap vereceği yegane merci millettir. Memleketin buhrandan çıkması için Adalet Partisinin katlandığı fedakarlıklar ortadadır. Adalet Partisi ne buhranın amili ne de uzamasının sebebidir. Yetki ve sorumluluklarımızı biliyoruz. Onu da bu tebliğle ilgili söylemiyorum. Biz kendi yerimizi nasıl anlarız bunu ifade etmek için söylüyorum. Bu ülkenin hür haklarını bilir kimseleriz. Haklarımızın teminatını da Türk anayasasında buluyoruz.*”²⁷⁰

Bu arada basında İsmet İnönü’nün adaylığı konusunda da yazılar çıkmıştır. İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı adaylığıyla ilgili olarak, “*Senatör olarak ülkenin her sorunuyla ilgilenmek durumundayım. Görevimi yapıyorum. Daha önemli bir görev karşısında nasıl ve ne vakit, niçin kalacağımı tahmin edemem. O zamanki koşulları kestiremem*” demiştir.²⁷¹

5 Mart 1973’de, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler Cumhurbaşkanlığına aday olabilmek maksadıyla görevinden istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kontenjan senatörü olarak atanmıştır.²⁷²

T.B.M.M., 6 Nisan 1973’te gerçekleştirdiği 15. tur oylama sonucunda, aralarında muhtırayı imzalayan isimlerden Orgeneral Gürler’in de bulunduğu adaylar arasından, senato üyesi emekli amiral Fahri Korutürk’ü seçime iştirak eden 557 üyenin 365’inin oyuyla Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir.²⁷³

icabet etmekten kaçınmıştır. Liderler ve beraberlerindeki heyetlerle yapılmış olan bu görüşmeler, şahıs, zümre, parti ve hükümet icraatı bahse konu edilmeksizin samimi bir hava içerisinde cereyan etmiş olup, bu hususta yanlış istikametlere yayılmasına çalışılan her türlü haber ve yorumların hakikat ile hiçbir ilgisi yoktur Keyfiyet kamuoyuna saygı ile duyurulur.” Batur, a.g.e., s.398.

²⁷⁰ İnönü, a.g.e., s.1220., Arcayürek, **Çankaya’ya Giden Yol 1971-1973**, s.406.

²⁷¹ **Tercüman**, 1 Mart 1973.

²⁷² **Tercüman**, 6-7 Mart 1973.

²⁷³ Batur, a.g.e., s.416.

8. Naim Talu Hükümeti Dönemi

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tamamlanmasının ardından, Ferit Melen 7 Nisan 1973'te başbakanlık görevinden istifa etmiş, istifayı 10 Nisan 1973'te kabul eden Cumhurbaşkanı Korutürk, 12 Nisan 1973 tarihinde kontenjan senatörü Naim Talu'yu hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.²⁷⁴

Naim Talu'nun hükümetinin tek amacı, ülkeyi anarşi ortamından uzak bir şekilde Ekim ayında yapılacak olan seçimlere hazırlamaktır. 14 Nisan 1973'te açıklanan kabinede, 13 A.P.'li, 5 C.G.P.'li, kendisi dahil 5 bağımsız milletvekili ve 2 T.B.M.M dışından kişi görev almıştır. Geçici bir seçim hükümeti olduğu açıklanan hükümet, 2 çekimser, 94 ret oyuna karşılık 261 oyla güvenoyu alarak ülkeyi seçimlere götürmüştür.²⁷⁵

Naim Talu'nun kurduğu koalisyon hükümetiyle mecliste grubu bulunan iki parti (A.P. ve C.G.P.) siyasi sorumluluk altına girmiştir. Nihat Erim ve Ferit Melen'in başbakanlık dönemlerinde hükümetlere bakan veren partiler hükümetin sorumluluğunu parti olarak üstlenmeyi kabul etmemişlerdir.²⁷⁶

29 Nisan 1971'de bir ay süreyle 11 ilde ilan edilen sıkıyönetim, 14 kez ikişer ay süreyle uzatılmıştır. 1973 Ocak ayından itibaren sıkıyönetimin coğrafi alanı giderek daraltılmıştır. Sakarya ve Zonguldak'da Ocak 1973, İzmir ve Eskişehir'de Mart 1973, Adana, Hatay ve Kocaeli'de Mayıs 1973, Siirt'te Temmuz 1973, Diyarbakır'da Ağustos 1973, İstanbul ve Ankara'da da 26 Eylül 1973 tarihinde, 29 ay sürdükten sonra, sıkıyönetim kaldırılmıştır.²⁷⁷

14 Ekim 1973'te gerçekleştirilen genel seçimlerde katılım oranı 1969 yılındaki % 64.3'ten, % 69.8'e yükselmiş, seçimlere 1969 yılında olduğu gibi yine 8 parti katılmıştı. Bu partiler; A.P., C.H.P., C.G.P., M.H.P., M.P., T.B.P. ile siyaset

²⁷⁴ Tercüman, 13 Nisan 1973.

²⁷⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.301.

²⁷⁶ Üskül, *a.g.e.*, s.140.

²⁷⁷ *a.g.e.*, s.134.

sahnesine yeni çıkmış olan Milli Selamet Partisi (M.S.P.) ve A.P.'den kopanların kurmuş olduğu Demokratik Partiydi. Bir önceki seçimlere katılmış olan T.İ.P. ve Y.T.P. bu seçimlerde yoktu.²⁷⁸

Seçimlerde, C.H.P. oyların % 33.3'ünü ve 185 milletvekilliği, A.P. oyların % 29.8'ini ve 149 milletvekilliği, M.S.P. oyların % 11.8'ini ve 48 milletvekilliği, Demokratik Parti oyların % 11.9'unu ve 45 milletvekilliği, C.G.P. oyların % 5.3'ünü ve 13 milletvekilliği, M.H.P. oyların % 3.4'ünü ve 3 milletvekilliği, T.B.P. oyların % 1.1'ini ve 1 milletvekilliği kazanmışlardır. M.P. oyların % 0.6'sını almasına rağmen milletvekilliği kazanamamış. Bağımsızlarsa oyların % 2.8'ini alarak ve 6 milletvekillini meclise sokmayı başarmışlardır.²⁷⁹

Milletvekilliği genel seçimleri ile birlikte yapılan senatonun üçte bir yenileme seçimlerinde toplam 52 senatör seçilmiştir. Senatörlüklerin 25'ini C.H.P., 22'sini A.P., 3'ünü M.S.P. ve 1'ini C.G.P. almıştır. Bağımsız adaylardan da biri seçimleri kazanarak senatör olmaya hak kazanmıştır. Seçimlerde, C.H.P. 185 milletvekilliği kazanarak birinci parti olmuş ancak hükümeti kuracak çoğunluğu sağlayamamıştır. Seçim sonuçları bir koalisyon hükümetini zorunlu kılmıştır.

Anılarında, 12 Mart döneminin ne zaman sona erdiği konusunda bir değerlendirme yapan dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur şöyle demiştir: *“Değişik değerlendirmeler yapılabilir. 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimi ile sona erdi veya 1973 genel seçimleri ile sona erdi denilebilir. Bana göre dönemin etkisi Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile bitti.”*²⁸⁰

XIV. Dönem, toplumsal ve siyasal gelişmeler açısından yoğun bir gündeme sahip olmuştur. 1968 yılından itibaren gittikçe boyutları büyüyen ve talepleri değişen öğrenci hareketleri, toplumda huzursuzluğa sebep olmuştur. Öğrenci hareketleri ve onunla kısmen bağlantılı olan banka soygunları, adam kaçırmaya olayları, gösteri

²⁷⁸ **Hürriyet**, 15 Ekim 1973.

²⁷⁹ Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler 1923-2004**, Ankara, 2005, s. 136.

²⁸⁰ Batur, **a.g.e.**, s.458.

yürüyüşleri, okul işgalleri gibi anarşik hareketleri bastırmakta başarısız kalan III. Süleyman Demirel hükümeti, 12 Mart 1971’de T.S.K.’nin muhtırası üzerine çekilmek zorunda kalmıştır.

Süleyman Demirel, olayların bastırılmamasını 1961 Anayasasının Türk halkına tanımış olduğu geniş haklara bağlamıştır. Aynı görüş, 12 Mart sonrasında partiler üstü bir hükümet kurmakla görevlendirilen Nihat Erim tarafından da dile getirilmiş ve olayların kaynağının 1961 Anayasası olduğu tespiti yapılmıştır. 12 Mart 1971 sonrasında gerçekleştirilen değişikliklerle, 1961 Anayasasının özgürlükçü ruhu büyük ölçüde kısıtlanmıştır.

XIV. Dönem T.B.M.M.’nin temel gayesi, ülkede yeniden tam demokratik bir ortam yaratmak olmuştur. Bu maksatla 1973 seçimlerine kadar, muhtıranın yaratmış olduğu hassas dengelere de dikkat ederek, Meclis’in kapatılması önlenilmeye çalışılmış, atanmış hükümetlerin seçilmiş Meclis’le kabul edilebilir bir denge içerisinde çalışmasına gayret edilmiştir. 1973 Seçimlerinin yapılması ile ülkede yeniden demokratik düzene uygun bir yapının kurulması sağlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XIV. DÖNEM'İN DIŞ POLİTİKASI

XIV. Dönem boyunca Türkiye'nin dış politikası gerek iç, gerekse dış faktörlerin etkisiyle Cumhuriyet tarihinde az rastlanılan bir dinamizmin içerisine girmiştir. Bu dönem mevcut uluslararası koşulların sınırlamaları içerisinde Türkiye'nin Batı ve Doğu bloku ile ilişkilerinde hangi noktaya kadar gidebileceğini göstermesi açısından önemlidir.²⁸¹

1. Türkiye - A.B.D. İlişkileri

A.B.D. ile ilişkiler II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni jeopolitik durumla bağlantılı olarak 1947 yılından 1960'lara kadar hızlı bir gelişim göstermiştir.²⁸² 1960'lı yıllarda, A.B.D. ile ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1960 ihtilali ertesinde, Türkiye'deki yeni yönetimin takınacağı tutumu bekleyen A.B.D., ancak M.B.K.'nin N.A.T.O.'ya ve A.B.D. ile olan ikili anlaşmalara sadık kalacağı anlaşıldıktan sonra 30 Mayıs 1960 tarihinde yeni yönetimi tanımıştır. Yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper 1 Haziran 1960 tarihinde yaptığı açıklamada, "*Eski dönemde yapılan tüm anlaşmalara bağlı kalınacağını*" bildirmiştir.²⁸³

21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıslı Rumların Türklere karşı giriştikleri katliamlarla doruk noktasına çıkan Kıbrıs krizi karşısında, A.B.D.'nin takındığı olumsuz tutum Türk Hükümeti ve kamuoyunda uzun süre hissedilecek bir etki yaratmıştır. A.B.D., Kıbrıs'ta katliamları durdurmak için askeri müdahalede bulunmak isteyen Türkiye'yi, Başkan Johnson'un 5 Haziran 1964 günü İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta yer alan, "olası bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri

²⁸¹ Ömer Kürkçüoğlu, Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 1965-1973 Dönemi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.539.

²⁸² Cumhuriyet gazetesi, Missouri'nin gelişini "*Türk-Amerikan dostluğunun parlak bir ifadesi*" olarak betimlemiştir. **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1946.

²⁸³ A.B.D. yeni yönetimin dış politika çizgisinden duyduğu memnuniyeti Başkan Eisenhower'ın 11 Haziran 1960 tarihinde Cemal Gürsel'e gönderdiği mektup ile ifade etmiştir. Kürkçüoğlu, Gönübol, **a.g.e.**, s.324.

Birliği (S.S.C.B.) saldırısı karşısında Türkiye'yi savunamayabilecekleri" yönündeki tehdit ile uyarmıştır.²⁸⁴

Türkiye kamuoyu mektubun varlığından 6 Haziran 1964 günü Beyaz Saraydan yapılan açıklama ile haberdar olmuş ancak mektubun içeriği uzun süre gizli kalmıştır. C.H.P., İnönü kabinesinin bu mektupla elinin kolunun nasıl bağlanmış olduğunu ortaya koymak için kamuoyuna açıklanmasını, A.P. ise diplomatik kurallar gereği gizli kalmasını istemiştir. Mektup resmi olarak açıklanmamasına rağmen, gayriresmi olarak 13 Ocak 1966'da Hürriyet Gazetesinde yayınlanmıştır.²⁸⁵

İsmet İnönü, mektubun kamuoyunda yaratabileceği tepkiyi göz önünde bulundurarak içeriğinin açıklanmasını istememiştir. Bununla birlikte, A.B.D. Başkanına cevaben yazdığı mektupla, Türk hükümetinin A.B.D.'nin Türkiye'nin haklı olduğu bir durumda takındığı olumsuz tavır nedeniyle duyduğu hayal kırıklığını ifade etmiştir.²⁸⁶

²⁸⁴ Başkan Johnson'un mektubu özet olarak şu konulara değinmiştir;

1. A.B.D. yıllar boyunca Türkiye'nin en sağlam bir müttefiki olmuştur. Türkiye, A.B.D.'ye danışmadan böyle bir karar almamalı ve uygulamalıdır.
2. Türkiye garanti anlaşmasına dayanarak Kıbrıs'a bir müdahalede bulunabileceğine inanmaktadır. Fakat bu, garanti anlaşması tarafından men edilen bir yöntem olan taksimin gerçekleşmesine yol açacaktır. Türkiye, garanti anlaşmasına taraf olan diğer devletlerle görüşme imkanlarını tüketmeden müdahalede bulunmamalıdır.
3. Müdahale iki N.A.T.O. üyesi olan Yunanistan ve Türkiye arasında çatışmaya yol açacaktır. Böyle bir çatışma N.A.T.O. tarafından hiç istenmemektedir. İki ülke de N.A.T.O.'ya katılmakla bir daha savaşmayacaklarını kabul etmişlerdir.
4.Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale S.S.C.B.'nin soruna doğrudan karışmasına sebep olabilir. N.A.T.O. tam rıza ve muvaffakat olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket sonucunda ortaya çıkacak bir S.S.C.B. müdahalesine karşı Türkiye'yi savunmak yükümlülükleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulamamışlardır.Yani böyle bir durumda N.A.T.O. ülkeleri Türkiye'yi savunmak yükümlülüğü altına girmeyebilirler.
5. Türkiye'nin tek taraflı müdahalesi BM'nin sürdürdüğü arabuluculuk çabalarını da sekteye uğratacaktır.
6. Türkiye ile A.B.D. arasında mevcut Temmuz 1947 tarihli anlaşmanın IV. maddesi gereğince, askeri yardımın verilmiş amaçlarından ayrı gayelerde kullanılması için Türk Hükümetinin A.B.D.'nin muvaffakiyetini alması gerekmektedir. Mevcut koşullar altında, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından sağlanmış olan askeri malzemenin kullanılmasına A.B.D. muvaffakat etmemektedir.
7. Başbakan İnönü'nün, tasarladığı müdahaleyi gerçekleştirmeden önce Washington'da Başkan Johnson'la görüş alışverişinde bulunması memnuniyetle karşılanacaktır.

Hürriyet, 13 Ocak 1966.

²⁸⁵ Çetin Altan, **Ben Milletvekili İken**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.161.

²⁸⁶ Başbakan İsmet İnönü, 13 Haziran 1964 tarihinde Başkan Johnson'a cevaben yazdığı mektupta Johnson'un mektubunun içeriğinden duyduğu rahatsızlığı şu şekilde ifade etmiştir "*Mesajınız gerek*

Johnson mektubu, Türkiye-A.B.D. ilişkilerinde etkileri uzun süre hissedilecek bir tahribat yaratmıştır. 1960 yılların sonunda Avrupa’da yaygınlaşan öğrenci hareketlerinin anti-Amerikan yaklaşımı, Vietnam savaşında A.B.D.’nin pozisyonu ve A.B.D.’nin Kıbrıs olaylarındaki tavrı nedeniyle, Türkiye kamuoyu ve hükümeti, A.B.D. ile olan ilişkileri sorgulamaya başlamıştır. Türkiye’nin, dış ilişkilerinde S.S.C.B. ve AET ile olan ilişkilerini kuvvetlendirerek, A.B.D. ile olan ilişkilerinde denge oluşturabilecek yeni bir yaklaşım içine girmesi de bu döneme denk gelmiştir.²⁸⁷

Johnson mektubunun ertesinde, dış politikada A.B.D.’nin politikalarına karşı küçük fakat sembolik adımlar atılmaya başlanılmıştır. Bunlardan ilki, Türkiye’nin A.B.D.’nin öncülüğünde geliştirilen Çok Taraflı Nükleer Vurucu Güç projesinden çekilmesi olmuştur. Bu kararı, A.B.D.’nin nükleer enerji ile çalışan Savannah gemisinin Türkiye’yi ziyaret etmesine izin verilmemesi ve Türkiye’nin Vietnam’a asker gönderilmesi yönündeki A.B.D. talebinin reddedilmesi takip etmiştir.²⁸⁸

1960’ların sonlarına doğru, A.B.D. ekonomisi Vietnam savaşını finanse etmekte zorlanmaya başlamış, bu sebepten dolayı yabancı ülkelere yapılan ekonomik yardımları azaltmıştır. 1968’de, Türkiye’ye yapılan ekonomik yardım da, 1967 senesindeki 157 milyon dolar seviyesinden 106 milyon dolara gerilemiştir. A.B.D.’nin askeri yardımlarında önemli bir gerileme olmamasına rağmen, verilen yardımların deniz ve hava kuvvetlerini genişletmek yerine kara kuvvetlerinin

yazılış tarzı, gerek içeriği bakımından Amerika ile ilişkilerine her zaman ciddi bir dikkat göstermiş bulunan Türkiye gibi bir müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuş, ittifak ilişkilerine değinen muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirmiştir. Gerek bu ayrılıkların, gerek mesajın genel havasının sadece çok sıkışık bir zamanda acele toplanmış görüşlere dayanarak yapılmış iyiniyetli bir girişimin telaşından doğmuş konulardan ibaret olmasını yüreğinden dilerim” Bu sitemkar girişin ardından, Türk tezinin doğruluğunu ispat etmek üzere uzun bir açıklama yer almış ve Johnson’un Washington davetinin kabul edildiği bildirilmiştir. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.270-276.

²⁸⁷ Erhan Çağrı, **A.B.D. ve N.A.T.O.’yla İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 2001, s.689.

²⁸⁸ Mehmet Altan, **Süperler ve Türkiye**, Afa Yayınları, İstanbul, 1986, s.128.

modernizasyonu için kullanılması yönündeki A.B.D. politikası, Türkiye'nin stratejisi ile uyuşmamaktaydı.²⁸⁹

Türk kamuoyunda, Türkiye'nin A.B.D. ile ilişkilerindeki en büyük ortak payda olan N.A.T.O. üyeliği konusunda, özellikle 1960'ların sonunda, farklı fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Johnson mektubunda da ifade edildiği üzere, N.A.T.O.'nun her zaman değil, uygun göreceği zamanlar Türkiye'nin yardımına geleceğini beyan etmiş olması, N.A.T.O.'ya karşı olan güven duygularının zayıflamasına sebep olmuştur.

Bu dönemde, toplumda A.B.D. aleyhtarı hislerin arttığı en gözle görülür işareti, A.B.D.'nin Akdeniz'de bulunan 6. Filonun daha önceleri memnuniyetle karşılanan liman ziyaretlerine gösterilen tepkiler olmuştur. 17 Temmuz 1968'de İstanbul'u ziyaret eden 6. Filo askerleri sol görüşlü Türk gençleri tarafından denize dökülmüş, polis ile gençler arasında çıkan olaylarda Vedat Demircioğlu adlı bir öğrenci hayatını kaybetmiş, 40 öğrenci de yaralanmıştır.²⁹⁰

6. Filo'nun Türkiye ziyaretleri T.B.M.M.'nin de gündemine gelmiştir. 6. Filonun İzmir'e gelmesine müsaade ve müsamaha eden Dışişleri Bakanı hakkında Anayasanın 89. maddesi gereğince gensoru açılmasını talep eden Sinop milletvekili Hilmi İşgüzar'ın gensorusuna yanıt veren Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil “Sultan Hamit zamanında bir Maarif Nazırının “mektepler olmasaydı şu maarif nezaretini gayet iyi idare ederdim” dediği gibi 6. Filo gelmesin, ikili anlaşmaları fesh edelim, müşterek savunma tesislerimiz gitsin ama N.A.T.O. bize lazımdır. Böyle birşey mümkün mü? Müşterek sorumluluğun müşterek vecibeleri vardır” demiştir. G.P. grubu adına bu konuda söz alan Siirt milletvekili Nebil Oktay da toplumdaki A.B.D. karşıtlığının sebeplerini tespit ettikten sonra hükümeti destekler bir konuşma yaparak “İkili anlaşmalar mevzuundaki tutunulan tavır, Kıbrıs mevzuunda

²⁸⁹ Türkiye'nin, kara kuvvetleri yanında, deniz ve hava kuvvetlerini de modern ve güçlü tutma yolundaki ısrarlı politikası sonunda A.B.D. tarafından da kabul edilmiş ve 1969-1970 yıllarında, Türk Deniz Kuvvetleri'ni güçlendirmek ve modernize etmek için A.B.D. Türkiye'ye yeni muhripler ve denizaltılar verme kararı almıştır. Çağrı, a.g.e., s.701.

²⁹⁰ Birand, a.g.e., s.167.

*Amerika'nın takındığı tavır, Türkiye'de Amerika'ya karşı hakikaten bir allerjinin meydana gelmesine sebebiyet vermiştir, aslında mesele budur. Yoksa biz N.A.T.O. ittifakı içerisinde iken 6.Filo Türkiye'ye gelmesin diyemeyiz ” demiştir.*²⁹¹

T.B.M.M.'de yapılacak olan dış politika konulu gizli oturumlar öncesinde C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü Başbakan'a gönderdiği bir mektupla onu uyarılmış ve N.A.T.O.'nun savunma stratejisinde yapılan değişikliklerin Türkiye açısından ciddi tehlikeler doğuracağını bildirmiştir.²⁹²

A.B.D. ile muhtelif askeri konularda imzalanmış bütün anlaşmaları bir çatı altında toplamak ve daha sıkı kontrol edebilmek maksadıyla, 3 Temmuz 1969'da Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması (O.S.İ.A.) imzalanmıştır. Anlaşma metninin gizliliği bozmayacak seviyede ana hatları 7 Ocak 1970 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel tarafından T.B.M.M.'de yapılan bir basın toplantısı aracılığıyla kamuoyuna açıklanmıştır.²⁹³

İsmet İnönü, ikili anlaşmalar hakkındaki gizli meclis görüşmeleri ile ilgili olarak “*Amerika bizimle ittifak etti diyerek, Amerika'nın bütün dünya üzerindeki taahhütlerine, stratejik ihtiyaçlarına biz cevap vermek, kayıt koymak iddiasında bulunamayız. Öyle bir iddiamız yok. Amerika'nın dünyadaki maksatları için Türkiye'yi, onun harbe tutuşma tehlikesini ehemmiyetle görerek istediği gibi kullanmasına mani olmak lazımdır. Buna mani olmanın tek çaresi meclistir. Gizli*

²⁹¹ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 22.12.1969, C:1, S:588., İhsan Sabri Çağlayangil 1908'de İstanbul'da doğdu. 1932'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Emniyet teşkilatında görev aldı, valilik yaptı. 1961'de politikaya atıldı ve Bursa'dan AP senatörü oldu. 1965-1978 yılları arasında muhtelif defalar Çalışma ve Dışişleri Bakanlıkları görevlerini üstlendi. 1993'de öldü. **Ana Britannica Ansiklopedisi**, c.6., s.291.

²⁹² N.A.T.O. Bakanlar Konseyi Çekoslovakya'nın Ruslar tarafından 1968 Ağustos'unda işgali üzerine N.A.T.O.'nun güvenlik durumunu etraflı incelemeyi kararını vermiştir. Bu şekilde başlayan incelemeler sonunda, bir düşman tecavüzü karşısında N.A.T.O.'ya dahil 15 milleti harbe sokacak olan savunma sisteminin terkedilmesi ve esnek karşılık usulünün uygulanması kabul edilmiştir. **Hürriyet**, 7 Ocak 1970.

²⁹³ **Tercüman**, 8 Ocak 1970., XIII. Meclis döneminde A.B.D. ile yapılan ikili anlaşmalar ve Türkiye'de bulunan A.B.D. üsleri konusunda T.B.M.M. kürsüsünden hükümetin teslimiyetçi tutumunu eleştiren T.İ.P. İstanbul milletvekili Çetin Altan'a yanıt veren Başbakan Süleyman Demirel, A.B.D. ile Türkiye arasındaki mevcut anlaşmaların yeterli ve Türkiye'nin savunmasına katkı sağlayan bir yapıda olduğunu söyleyerek üzerlerinde değişik yapılmasına ihtiyaç bulunmadığını belirtmiştir. Altan, **a.g.e.**, s.80.

görüştüremeden ne netice alacağımızı bilmiyoruz. Çünkü bir emrivaki karşısındayız.” diyerek hükümetin tutumunu eleştirmiştir.²⁹⁴ İsmet İnönü’ye bu konuda bir destek de G.P. Kayseri milletvekili Turhan Feyzioğlu’ndan gelmiştir. Feyzioğlu “*Dünyanın bütün parlamentolarında bu çeşit ittifak münasebetleri askeri sır teşkil eden kısımları hariç açık konuşulur.*” diyerek meclisin konuyu açık görüşme ile tartışmasını istemiştir.²⁹⁵

3 Temmuz 1969 tarihinde imzalanan bu çerçeveye anlaşmadan sonra sıra detay konuları içeren ikili anlaşmalara gelmiştir. Hükümet 23-25 Ocak 1970 tarihinde Millet Meclisinde, 27 ve 28 Ocak’da da Senato’da yapılan gizli oturumlarda ikili anlaşmalar hakkında geniş bilgiler vermiştir.²⁹⁶

Başbakan Demirel, hükümetin Meclis’i bilgilendirmesinden sonra, 7 Şubat 1970’de düzenlediği basın toplantısında yapılan anlaşmaların bir dökümünü yapmış ve ikili anlaşmalarla ilgili olarak “*Anlaşmaların Türkiye’nin milli menfaatlerine aykırı hiç bir tarafı yoktur. Bu anlaşmadaki hiçbir hüküm Türkiye’nin egemenlik ve bağımsızlığına hanel getirmemiştir. Kuzey Atlantik Anlaşması dışına taşan Türkiye’yi iradesi dışında bir harbe sürükleyebilecek hiçbir taraf yoktur*” demiştir.²⁹⁷

İmzalanan O.S.İ.A.’ya göre; Türkiye’nin rızası alınmadan herhangi bir üçüncü ülkeye operasyon düzenlenemeyecek, Türkiye topraklarında bulunan üslerin mülkiyetinin Türkiye’ye ait olduğu tescil edilecek, Türk tarafının üsleri denetleme yetkisi olacak ve Türk tarafı ulusal güvenlik gerekçelerini öne sürerek üslerin kullanımına kısıtlamalar getirebilecekti.²⁹⁸

Anlaşmaların imzalanması ile birlikte Türkiye’de görevli Amerikan personelinin sayısı 27.000’den 6.400’e indirilmiş ayrıca Amerikan askerlerinin halk

²⁹⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 22.01.1970, C:2, S:292.

²⁹⁵ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 22.01.1970, C:2, S:293.

²⁹⁶ Gönlübol, a.g.e., s.509.

²⁹⁷ Cumhuriyet, 8 Şubat 1970.

²⁹⁸ Daha sonra anlaşmanın tam metnini ele geçiren Hürriyet gazetesi 16-17 Mart 1975’te tüm anlaşma maddelerini yayımlamıştır.

arasındaki kıyafet ve davranışlarına dikkat etmelerine özen gösterilmiş, toplu olarak ikamet etmeleri sağlanmıştır.²⁹⁹

İmzalanan anlaşmalar hakkında Senato’da gündem dışı söz alan Senatör Fatma Hikmet İşmen, savunma stratejimizin tek yönlü olarak belirlenmesinin sakıncalarına dikkat çekerek eleştirilerini şu şekilde sıralamıştır “*Amerika ve NATO’ya bağlanmış savunma stratejimiz ve buna uydurulan savunma gücü sorunumuza son zamanlarda yeni gelişmeler eklenmiştir. Hızla silahlanan Yunanistan karşısında Türkiye, milli savunma politikasını, stratejisini ve silahlı kuvvetlerinin donanımını NATO’ya ve Amerika’ya bağlamış olması sonucu, yurdun savunması için gereken çizginin çok gerisinde kalmaktadır*”³⁰⁰

1970 yılında, A.B.D.’deki uyuşturucu sorunu, yasal afyon üretimi yapan Türkiye üzerindeki baskıların da artmasına sebep olmuştur. 8 Temmuz 1970’de A.B.D. kongresinde “Afyon yetiştiren ülkelerle ekonomik ve askeri yardımın derhal durdurulabilmesi yetkisinin Başkan Nixon’a verilmesini” isteyen bir kanun teklifi yapılmıştır.³⁰¹

Başbakan Demirel, A.B.D. Adalet Bakanının “Afyon ihracına müsaade ettiği için Türkiye’nin ekonomik yönden cezalandırılmasını” isteyen beyanatına verdiği cevapta, devletlerin birbirlerine ceza tertip etmesi diye bir müsesenin mevcut olmadığını bildirmiş ve “*Dost memleketler arasındaki münasebetlere yakışmayan veya devletlerin hükümrancılık haklarıyla kabili telif olmayan tutum ve davranışları hoş karşılamak mümkün değildir*” demiştir. Ordu C.H.P. milletvekili Memduh Ekşi de, A.B.D. Adliye Bakanı John Mitchell’in Türkiye’nin afyon ihracına müsaade ettiği için ekonomik yönden cezalandırılmasına dair beyanatını bir sözlü soru önergesiyle meclise aksettirmiştir.³⁰²

²⁹⁹ Gönlübol, a.g.e., s.512.

³⁰⁰ İşmen, a.g.e., s.215.

³⁰¹ **Hürriyet**, 9 Temmuz 1970.

³⁰² **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 22.07.1970, C:9, S:364-365.

2 Nisan 1971’de hükümet programını Millet Meclisine takdim eden Başbakan Nihat Erim, hükümetinin N.A.T.O. ve A.B.D. hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir ; *“Güvenliğimizin en sağlam dış teminatını bir savunma örgütü olarak kurulan ve bu niteliğini koruyan Atlantik ittifakına üyeliğimizde buluyoruz. N.A.T.O.’nun Avrupa’da güvenilir bir barışın gerçek şartlarının görüldüğü bir forum olarak da dış politika hedeflerimize uyan bir rol oynadığı inancındayız. A.B.D. ile karşılıklı saygı ve anlayışa dayanan sıkı dostluk ve ittifak ilişkileri içinde bulunuyoruz. Zaman zaman bazı meselelere farklı açılardan bakmakta olmamız, ülkelerimiz arasında karşılıklı anlayış ve samimiyete dayanan dostluğun tabii sayılması gereken bir tezahürü, sağlamlığının en açık delili ve her iki ülkenin mensubu olduğu Batı dünyasının siyasi felsefesi icabıdır”*³⁰³

Baskılara uzun süre direnen Türkiye, A.B.D. yardımlarının askıya alınması tehdidi karşısında, Ekim 1970’de haşhaş üretimini sınırlayan bir karar almış ancak bu sınırlama A.B.D. kongresini tatmin etmemiş ve Türkiye’ye yardımların kesilmesi yönünde güçlü bir lobi oluşmaya başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine, 30 Haziran 1971’den itibaren Türkiye’de haşhaş üretimi tamamen yasaklanmıştır.³⁰⁴

Konya Milletvekili Özer Ölçmen, Türkiye’de afyon ekiminin yasaklanmasına ilişkin verdiği soru önergesinde *“Fakir afyon çiftçimizin bundan sonra afyonun yerine neyi ikame edeceği konusu etüd edilmiş midir? A.B.D.’nin tesiriyle alındığı ifade edilen bu yasaklama kararına karşılık A.B.D. tarafından verileceği basınımızda yer almış bulunan tazminatın mağdur çiftçiye ne şekilde intikali düşünülmektedir ”* şeklindeki soruları meclis gündemine taşımıştır. Ölçmen’in sorularını yanıtlayan Başbakan Erim, çiftçilerin mağdur olmasını engellemek üzere gerekli tedbirlerin alındığını ve haşhaş ekim yasağında A.B.D.’nin tesirini aramanın gereksiz olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁵ Soru önergesinin verildiği gün Afyon’da halka hitap eden Başbakan

³⁰³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 02.04.1971, C:12, S:400.

³⁰⁴ 12 Mart öncesinde Türkiye’nin müttefiki A.B.D. ile arasında çıkan başlıca anlaşmazlık konularından biri afyon meselesiydi. Haşhaş meselesi A.B.D.’nin iç politikasında önem taşıyan bir konuydu. Bu yüzden, Türkiye’de afyon ekimi yasaklansa bile, A.B.D. gençliğini zehirleyen afyonun dünyanın başka bölgelerinden sağlanabileceği gerçeği pek dile getirilmemekteydi. İsmail Cem, a.g.e., s.15.

³⁰⁵ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 29.07.1971, C:16, S:230.

Nihat Erim, Türkiye’de bundan böyle haşhaş üretiminin tamamen yasaklandığını, haşhaş üreticilerinin hükümetin alacağı tedbirler ve A.B.D.’nin ödeyeceği tazminat sayesinde mağdur duruma düşmeyeceğini duyurmuştur.³⁰⁶

Türkiye’de görevli bulunan A.B.D. personeli çeşitli nedenlerle ülkelerine dönerken, özellikle S.S.C.B.’nin desteğiyle kurulan sanayi tesislerinde teknisyen olarak görev yapmakta olan Sovyet personelinin sayısı hızla artmaya başlamış, Ekim 1970’e gelindiğinde, Türkiye’de bulunan Sovyet personelinin sayısı 1.000 kişiyi bulmuştu.³⁰⁷

Başbakan Nihat Erim, 19 Mart 1972’de resmi bir ziyaret maksadıyla A.B.D.’ne gitmiştir. New York ve Washington’da A.B.D.’li işadamları ve resmi görevlilerle temaslarda bulunan Başbakan, 21 Mart 1972’de Beyaz Saray’da A.B.D. Başkanı Nixon tarafından da kabul edilmiştir. Başbakan Nihat Erim ziyareti süresince A.B.D.’li gazetecilerin “Türkiye nereye gidiyor ? Parlamenter demokrasi ne olacak ? Seçimler ne zaman yapılacak” tarzında rejimle ilgili sorularına muhatap olmuştur.³⁰⁸

Dışişleri Bakanlığı tarihinde ilk defa olarak iki diplomatımızın (Başkonsolos Mehmet Baydur ve Konsolos Bahadır Demir) 27 Ocak 1973 tarihinde A.B.D.’nin Los Angeles kentinde bir Ermeni terörist tarafından öldürülmesi üzerine Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken Millet Meclisinde gündem dışı söz alarak milletvekillerini bilgilendirmiştir.³⁰⁹

XIV. Dönem’de Türk – Amerikan ilişkileri oldukça sıkıntılı bir hal almıştır. Daha Johnson mektubunun yarattığı infial dinmemişken, afyon üretimi konusunda da A.B.D.’nin baskıcı tutumu ile karşılaşan Türkiye, A.B.D. ile ilişkilerini yeniden tanımlamaya başlamıştır.

³⁰⁶ **Tercüman**, 29 Temmuz 1971.

³⁰⁷ **Hürriyet**, 9 Ekim 1971.

³⁰⁸ **Cumhuriyet**, 20-22 Mart 1972.

³⁰⁹ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 29.01.1973, C:32, S:476.

2. Kıbrıs Sorunu ve Türkiye – Yunanistan İlişkileri

1962 Küba krizi sonrası başlayan ve 1975 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (A.G.İ.T.) kapsamında Helsinki’de imzalanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Nihai Senediyle kurumsallaşan bloklar arası yumuşama sadece bloklar arası değil, bloklar içi ilişkileri de etkilemiştir. 1960 ve 1970’lerde, Türkiye ve Yunanistan arasında sorunların yoğunlaşması ve hatta zaman zaman bir silahlı çatışma boyutuna gelmesi de, tehdit algılamasındaki bu değişimden kaynaklanmıştır.³¹⁰

Türkiye ve Yunanistan, A.B.D.’nin de desteğiyle, 1950’ler ve 60’larda hızlı bir gelişme ve sanayileşme dönemi yaşamıştır. Bu hızlı değişimin, her iki ülkenin siyasi ve sosyal alanlarında etkiler yaratması kaçınılmaz olmuştur. Yunanistan’da, 1960’ların başından beri ülkedeki siyasi düzenin istikrarsızlığından rahatsız olan ordu, 21 Nisan 1967 tarihinde yönetime el koymuştur.³¹¹

1969-1973 yıllarında, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerde temel sorun noktasını Kıbrıs oluşturmuştur. Ege Denizi ile ilgili sorunlar önemli olmakla birlikte, Kıbrıs sorunundan sonra gelmekteydi. Yunanistan’ın özellikle 1950’lerden sonra Kıbrıs ile birleşme (Enosis) politikası izlemeye başlaması, iki ülke ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur.³¹²

Bağımsızlıktan kısa bir süre sonra, Kıbrıslı Rumların Anayasa’ya bağlı kalmak istemedikleri ve 1960’ta Kıbrıslı Türkler ile yasal yükümlülük altına girmelerinin bir kandırmaca olduğu ortaya çıkmıştır. Anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios, “*Anlaşmalar amacı gerçekleştirilmemektedir. Kıbrıs Rum toplumu kendi milli davasına devam edecek ve kendi iradeleri doğrultusunda kendi geleceklerini şekillendirecektir*”

³¹⁰ Melek Fırat, *Yunanistan’la İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 2001, s.716.

³¹¹ Aydın Tuğ, *Kıbrıs Sorununda 1974 Sonrası Siyasi Gelişmeler*, HÜAİİTE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996, s.11.

³¹² İdris Bal, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.201-202.

diyerek, asıl amaçlarının Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirmek olduğunu ima etmiştir.³¹³

Kasım 1963'te Kıbrıslı Rumlar, Kıbrıslı Türklerin korunması için 1960 Anayasası'na eklenen temel maddelerden sekizinin yürürlükten kaldırılmasını talep etmişlerdir. Amaç, Kıbrıs Türk toplumunu sadece bir azınlık statüsüne indirerek, adadan tamamen çıkarılana kadar Kıbrıslı Rumların kontrolüne tabi kılmaktır. Bunun için de Akritas Planı diye adlandırılan yazılı bir plan hazırlanmıştır.³¹⁴

Aralık 1963'de Rumların Türklere saldırarak katliama girişmeleri üzerine, İngiltere'nin girişimleriyle Londra'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantör devletleri olan Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'nin katılımıyla toplanan Londra Konferansında, N.A.T.O. bünyesinden teşkil edilecek 10.000 kişilik bir kuvvetin adaya giderek çatışmaları sona erdirmesine karar verilmiştir. N.A.T.O.'nun ada üzerinde kontrolünü arttırmasına karşı çıkan Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios bu öneriyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine İngiltere konuyu 15 Şubat 1964'te B.M. Güvenlik Konseyine getirmiştir.³¹⁵

1963 Rum saldırılarından sonra Kıbrıs, iki ülke ilişkilerinin başlıca belirleyici faktörü haline gelmiştir. O tarihten itibaren Kıbrıs sorunu, sadece 16 Ağustos 1960'da bağımsızlığını ilan eden Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantörü olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin değil, Doğu ve Batı bloku ülkelerinin, Birleşmiş Milletlerin ve Bağlantısızlar hareketinin de gündemini meşgul eden en önemli konulardan bir olmaya başlamıştır.³¹⁶

³¹³ Rauf Denктаş, **Kıbrıs Girit Olmasın**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s.121.

³¹⁴ Kıbrıslı Rumların adayı Yunanistan'a bağlamak için Kıbrıs'taki tüm Türkleri yok etmeye yönelik olarak yürürlüğe koydukları Akritas planı hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Rauf Denктаş, **Akritas Planı ve Gençlerle Sohbet**, Yorum Yayınları, Lefkoşe, 1990, s.10.

³¹⁵ Kıbrıs Türk tarihine kanlı Noel olarak geçen ve adada yaşayan Türkleri topyekün katlederek adada Türk izlerini silmeye yönelik olarak hazırlanan Akritas planının altında Kıbrıs'ta huzurun sağlanmasından sorumlu kişi olan İçişleri Bakanı Yorgacıs'ın de imzası bulunmaktaydı. Derviş Manizade, **Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın**, Yaprak Yayınevi, İstanbul, 1975, s.139., Rauf Denктаş, **Yeniden 12'ye 5 Kala**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s.19.

³¹⁶ Tuğ, **a.g.e.**, s.9., Bal, **a.g.e.**, 263.

Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihinde kabul ettiği 186 sayılı karar gereğince, Hintli general Gyani'nin komutanlığında bir BM barış gücünün adaya giderek taraflar arasındaki çatışmayı sona erdirmesine karar verilmiştir. 14 Mart 1964'te adaya gelmeye başlayan BM gücü, 27 Mart'ta tüm kuvvetleri ile görev yerlerine yerleşmiştir. BM barış gücünün adaya gelmesinin çatışmaları sona erdirememesi üzerine, Türkiye, A.B.D. ve İngiltere'ye birer nota göndererek, garantörlük haklarını kullanarak adaya her an müdahale etmeye hazır olduğunu bildirmiştir.³¹⁷

T.B.M.M., 16 Mart 1964 tarihinde hükümete gerektiğinde Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma yetkisi vermiştir. A.B.D. Başkanı Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemiş ancak mektubun içeriği Türkiye'nin A.B.D. ile olan ilişkilerini ciddi olarak zedeleyerek müttefiklik anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır.³¹⁸

1963 Aralık ayından beri sürekli ayrımcılığa, tehditlere ve fiziki saldırılara tabi tutulan Kıbrıs Türk toplumu zaman içerisinde kendi ayrı yönetimi altındaki, ancak kamu hizmetinden ve devlet parasından yoksun, izole edilmiş bölgelere çekilmeye mecbur bırakılmışlardır.³¹⁹ Kıbrıs Rum tarafının öngördüğü, Kıbrıs'ın korunmaya alınmış bir Türk azınlığı içeren bir Rum devleti olmasıyken, Türk tarafının öngördüğü, bu çabaları başarısızlığa uğratmak ve 1960 anlaşması ile sağlanan ortaklık haklarını geri almaktır.³²⁰

Taraflar arasında devam eden görüşmelerden bir sonuç alınamaması üzerine 6 Ağustos 1964'te adada çatışmalar yeniden başlamıştır. Türk Hava Kuvvetleri'nin (T.H.K.), Erenköy'de Türkleri ablukaya almaya çalışan Rum güçlerini bombalaması üzerine Rumlar, Türklere uyguladıkları saldırıyı durdurmak zorunda kalmışlardır.

³¹⁷ Türk tarafının talebi, B.M. barış gücünün anayasal düzenin yeniden kurulmasına destek olmasıydı. Denктаş, **Kıbrıs Girit Olmasın**, s.45-46.

³¹⁸ Fırat, **a.g.e.**, s.726.

³¹⁹ Denктаş, **Kıbrıs Girit Olmasın**, s.100.

³²⁰ Denктаş, **Yeniden 12'ye 5 Kala**, s.21.

Eylül 1964'ten itibaren adada çatışmalar sona ermiş ve görece sakin bir duruma geçilmiştir.³²¹

1967 yılında, Kıbrıs konusunu görüşmek üzere sırasıyla Keşan ve Dedeoğaç'ta biraraya gelen Türk ve Yunan heyetleri, aralarında temel görüş ayrılıkları olduğunu fark etmeleri üzerine (Yunanlılar çözüm önerisi olarak, adanın Yunanistan'la bütünleşmesi olan enosisi görüşme zemini olarak ortaya koymaktaydılar), sadece geleceğe dönük umutları ayakta tutmaya yarayacak bir ortak bildiri yayımlayarak görüşmeleri sona erdirmişlerdir.³²²

15 Kasım 1967'de Rumlar'ın Geçitkale ve Boğaziçi köylerine başlattıkları saldırı üzerine, Başbakan Demirel, T.B.M.M.'nin halen yürürlükte olan Kıbrıs'a müdahale yetkisine dayanarak, adaya müdahale kararı almıştır. Ancak, askeri hazırlıkların tam olmadığına görülmesi üzerine, diplomatik yollardan sorunun çözülmesine çalışılmış, bu maksatla 17 Kasım'da Yunanistan'a bir nota verilmiştir. A.B.D.'nin arabuluculuk çabaları sonucunda, Türkiye'nin taleplerini büyük oranda karşılayan bir anlaşmaya varılabilmektedir. Kıbrıslı Türkler, varılan anlaşmanın lehlerine yarattığı olumlu ortamın da yardımıyla, 28 Aralık 1967'de "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi"nin (K.G.T.Y.) kurulduğunu ilan etmişlerdir.³²³

Makarios, Türklerin bu tutumuna, sorunların ada içerisinde toplumlararası görüşmelerle çözülmesini istediği için, olumlu yaklaşmıştır. Kıbrıs'ta bulunan iki toplum arasındaki görüşmeler 24 Haziran 1964'te başlamış ve Eylül 1971'e kadar devam etmiştir. Müzakere sürecinde, Kıbrıs Türk toplumunun lideri Rauf Denktaş, Türk toplumunun güvenliği, Türkiye'nin garantörlüğü ve 1960 Anayasası'nda belirlenmiş olan kurucu toplum haklarının yeniden tesisi için çaba göstermiştir. Kıbrıs Rum kesimi ise, Türk toplumunun kurucu toplum haklarından mahrum

³²¹Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, Türkiye'nin müdahalesi üzerine Yunanistan, S.S.C.B. ve Mısır'dan yardım talep etmiş ancak yardım gelmemiştir. Ş.Sina Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s.61.

³²² **Hürriyet**, 9-11 Eylül 1967

³²³ Seyit Yolak, **1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1989, s.64-66.

edilerek azınlık hakları ile idare etmesi ve Türkiye'nin garantörlük sıfatının ortadan kaldırılması için çaba göstermişlerdir.³²⁴

1969 seçimlerinin ardından, hükümet programının meclise takdimi esnasında Demirel Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak şunları söylemiştir; “*Bütün mesele, meselenin halli Kıbrıs'ta değil, meselenin halli Türkiye'dedir. Biz Kıbrıs'ta ortak bir devletin, yani iki cemaatin ortaklaşa yürütebilecekleri bir devletin şartlarını arıyoruz ve Türk cemaati için ortaklık arıyoruz, ekaliyet hakkı aramıyoruz*”³²⁵

Yunan cunta hükümeti Kıbrıs'da bulunan askeri varlığını güçlendirmek amacıyla hazırlıklarını hızlandırmış ve Kıbrıs'a gönderilecek Yunan subaylarının İsrail'de gerilla harp tekniklerini öğrenmelerini sağlayacak bir eğitim anlaşması imzalamışlardır.³²⁶

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'u taşıyan helikoptere 8 Mart 1970'de Enosis yanlısı kişilerce ateş açılmış, Makarios şans eseri saldırıdan yara almadan kurtulmuştur. Saldırı gerek Türkiye, gerekse adadaki Türk toplumunun lideri Rauf Denктаş tarafından kınanmış ve gelişmelerin endişeyle izlendiği beyan edilmiştir.³²⁷ Makarios'a yönelik bu saldırının ardından, E.O.K.A. teşkilatının kurucusu ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması projesinin en şiddetli savunucularından olan Grivas, Makarios siyaset sahnesinden bir şekilde çekilmedikçe Enosis'in gerçekleşmeyeceğinden bahsediyor ve kendisini bu amaç önünde ortadan kaldırılması gereken bir engel olarak gördüğünü ifade etmekten çekinmiyordu.³²⁸

³²⁴ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s.158., Denктаş, **Kıbrıs Girit Olmasın**, s.35-36., Denктаş, **Yeniden 12'ye 5 Kala**, s.27., Rauf Denктаş (1924-...) 1924'te Baf Kıbrıs'ta doğdu. 1947'de İngiltere'de hukuk eğitimi alarak avukat oldu. Kıbrıs'a döndüğü 1948 yılından itibaren Kıbrıs Türk toplumunun Kıbrıslı Rumlara karşı verdiği mücadelede lider olarak görev yaptı. 1983'de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilanı üzerine ilk Cumhurbaşkanı oldu. 2004 yılına kadar bu görevini sürdürdü. **Ana Britannica Ansiklopedisi**, c.5., s.126.

³²⁵ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 10.11.1969, C:1, S:157.

³²⁶ **Hürriyet**, 20 Ocak 1970.

³²⁷ **Tercüman**, 10 Mart 1970.

³²⁸ **Hürriyet**, 10 Nisan 1970.

Kıbrıs'taki gelişmeleri değerlendirmek üzere gündem dışı söz alan Kocaeli milletvekili Nihat Erim, Makarios'a yapılan suikastin bir işaret olduğuna ve Enosis'e karşı tetik olunması gerektiğine dikkat çekerek Hükümeti uyarmıştır ; *“Enosis'in bir oldu-bitti şeklinde gerçekleştirilmek üzere bulunduğu dünya basınında yazıldı. Bizzat Dışişleri Bakanı sayın İhsan Sabri Çağlayangil böyle bir şeyle karşılaşılabileceğine dair istihbarat aldığını bildirdi. Gazeteler, Hükümetçe bazı askeri tedbirlere geçildiği, her hangi bir oldu-bittiye karşı uyanık bulunulduğunu yazıyor. Devletin Kara, Hava, Deniz kuvvetlerini bir ölçüde alarma geçirecek kadar önemli ve endişe verici milletlerarası siyasi gelişme içinde Hükümet, Millet Meclisine kendiliğinden gelip, bilgi vermek lüzumunu duymamıştır. Bunu büyük üzüntü ile belirtiyoruz ”*³²⁹

Kocaeli milletvekili Nihat Erim'in eleştirilerini yanıtlamak üzere kürsüye gelen Dışişleri Bakanı Çağlayangil *“Kıbrıs sürprizlere müsait bir siyasi hüviyet taşır. O itibarla, zuhuru muhtemel hadiselerle karşı, alternatifli olarak daimi şekilde hazırlıklı bulunmak icab edeceği bedihidir. Bu sürekli teyakkuz, bizim kontrolümüz altında olmayan ve başka bir otoritenin iç bünyesine taalluk eden sebeplerle teşevvüs izhar eden bir durum karşısında kaldığımız takdirde, elbette ki arttırılacaktır ”* diyerek halihazırdaki durum için alınan tedbirlerin yeterli olduğunu ve gerekirse bunların arttırılacağını belirtmiştir.³³⁰

Makarios, Grivas'ın suçlamalarının aksine Enosis'e karşı değildir. Sadece bunun zamanlaması konusunda anlaşamamaktadırlar. Makarios, B.M. basın klubünün 27 Ekim 1970'de şerefine verdiği yemekte bir konuşma yaparak *“Yaşadığım müddetçe Kıbrıs davasının halli için Kıbrıs halkının arzu etmediği bir hal şeklini kabul etmeyeceğim”* demiş ve gazetecilerin Kıbrıs halkının arzusunun ne olduğunu sorması üzerine de *“Kıbrıs halkının milli arzusu enosistir”* demiştir.³³¹

Yunanistan'ın, bağımsız bir politika izlemeye çalışan Makarios'u devirmeye karar vermesi üzerine, 1967 anlaşması ile Kıbrıs dışarısına çıkarılmış olan general

³²⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 27.03.1970, C:4, S:5.

³³⁰ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 27.03.1970, C:4, S:6.

³³¹ Hürriyet, 28 Ekim 1970.

Grivas komutasında E.O.K.A.-B (Etniki Organosi Kipriaku Agonos – Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü) 1971 yılında faaliyete geçirilmiştir.³³²

02 Nisan 1971’de hükümet programını Millet Meclisine takdim eden Başbakan Nihat Erim, hükümetinin Kıbrıs hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir; “*Kıbrıs Türk toplumunun anlaşmalarla sağlanan haklarına Rum idarecilerinin yeni bir saldırısı karşısında, Türkiye, elinde olan her imkanı kullanarak soydaşlarının ve Türkiye’nin güvenliğini korumaya ötedenberi olduğu gibi bu gün de kararlıdır*”³³³

Kıbrıs konusundaki endişelerini meclis kürsüsünden dile getiren G.P. Kayseri milletvekili Turhan Feyzioğlu “*Kıbrıs buhranının sürüp gitmesi bizim için olduğu kadar, Yunanistan için, Kıbrıs’ta yaşayanlar için, hatta bütün dost ve müttefiklerimiz için sakıncalarla doludur. Bütün ilgili devletler bakımından, bu konunun barışçı bir çözüm yoluna bağlanması zarureti ortadadır.*” demiştir.³³⁴

Adadaki Rumların silahlanmaya hız verdiğini ve bunun Türkiye için kabul edilemez sonuçlar doğurabileceğine işaret eden Manisa milletvekili Ertuğrul Akça, Türkiye olarak Rumlar’ın bu davranışlarına seyirci kalınmaması ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.³³⁵

Makarios, Nisan 1973’de Kıbrıs Rum basını temsilcilerine verdiği bir demeçte, “*Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesi için mücadele ettim ve Enosis bütün Kıbrıs Rumlarının olduğu gibi, benim de milli arzumdur.Enosis’i savundum ve savunmaya devam edeceğim*” demiştir.³³⁶ Makrios’un bu açıklamalarına rağmen, 1973 yılından itibaren Yunanistan artık açık olarak Makarios’tan kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır. Bu maksatla, Grivas’a verilen askeri destek arttırılmış ve adadaki dini kesimin de desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye tüm bu

³³² Hale, a.g.e., s.161.

³³³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 02.04.1971, C:12, S:400.

³³⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 16.02.1972, C:21, S:41-42.

³³⁵ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 21.02.1972, C:21, S:493.

³³⁶ Tuğ, a.g.e., s.12.

gelişmeleri dikkatle izlemiş ve 1967 yılında adaya askeri bir müdahale yapabilmesine engel olan teknik eksikliklerini de hızla tamamlamaya çalışmıştır.³³⁷

1969-1973 döneminde, Türkiye ile Yunanistan arasında temel sorun Kıbrıs olmakla birlikte, özellikle Ege denizi üzerindeki hava ve kıta sahanlığı ile Ege adalarının silahsızlandırılması konuları da gündemde yer almıştır. Lozan anlaşması ile açık olarak ifade edilmiş olmasına rağmen Yunanistan doğu Ege adalarını silahlandırmaya başlamış ve bu durum Türkiye tarafından tespit edilmiştir.³³⁸

1972 yılında Kuzey Ege’de petrol bulunduğu anlaşılması üzerine, Türkiye 18 Ekim 1973’te kıta sahanlığı üzerinde petrol arama ruhsatı vermeye başlamış ve Yunanistan’ın tepkisiyle karşılaşmıştır. Ege adalarının silahsızlandırılması konusundaysa; Türkiye, Lozan ve 1947 Paris anlaşmalarına dayanarak, 1969 yılında Yunanistan’a bir nota vermiş ve Limni adasında tespit edilen askeri faaliyetlerin sona erdirilmesini istemiştir. Yunanistan, cevabi notasında Montreaux Boğazlar Sözleşmesinin kendisine bu hakkı tanıdığını beyan etmiştir.³³⁹

XIV. Dönem boyunca Türkiye–Yunanistan ilişkilerinde temel belirleyici etken Kıbrıs olmuştur. Türkiye, Kıbrıs’taki gelişmeleri yakından takip ederek Kıbrıs Türklerinin haklarını savunmuştur. Kıbrıs sorununa kalıcı bir çözüm bulunamamış olunması, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin gelişmesini engellemiştir.

3. Türkiye - S.S.C.B. İlişkileri

II. Dünya savaşının sona ermesine doğru, S.S.C.B.’nin Doğu Anadolu’dan toprak ve Boğazlardan üs talep etmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiş ve kalıcı bir güvensizlik ortamının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

³³⁷ Erik Cornell, **Türkiye Avrupa’nın Eşiğinde**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s.17.

³³⁸ Lozan Barış Anlaşmasınının 12,13,15 ve 16. maddeleri Ege adalarının statüsünü açık olarak ifade etmiştir. Gürel, **a.g.e.**, s.139.

³³⁹ **Cumhuriyet**, 19-21 Ekim 1973, Fırat, **a.g.e.**, s.761.

Türkiye'nin N.A.T.O.'ya girmesi ve Batı yanlısı bir politika benimsemesinde S.S.C.B.'nin bu yayılcı tavrının da önemli payı bulunmaktadır.³⁴⁰

1960 ile 1969 yılları arasında Türk – Sovyet ilişkilerinde çok önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu gelişmelerin iki temel nedeni bulunmaktaydı. Bu nedenler; Türk ekonomisinin içinde bulunduğu zorluklar, daha ziyade kalkınmasını finanse edecek kaynak darlığı ve Türk – Amerikan ilişkilerinde Kıbrıs olayından sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklardı.³⁴¹

1969-1973 döneminde, S.S.C.B.'nin başında Sovyetler Birliği Komünist Partisi (S.B.K.P.)'nin 1966'daki 23. Kongresinde parti genel sekreterliğine seçilmiş olan Brejnev bulunmaktaydı. Brejnev'in 12 Kasım 1968'de ilan ettiği ve kendi adıyla anılan doktrin gereğince, S.S.C.B. sosyalizmin tehlikede olduğuna inandığı ülkelere müdahale etmekteydi (Ağustos 1968'de Çekoslovakya'ya bu sebeple müdahale edilmişti).³⁴²

Soğuk savaşın sıcak bir çatışmaya dönüşmeye en yaklaştığı nokta olan 1962 yılındaki füze krizinin ardından ortaya çıkan bloklar arası yumuşama dönemi, Türkiye ile S.S.C.B. arasındaki ilişkilerde de temkinli bir iyileşme sağlamıştır.³⁴³ Özellikle, ekonomik alanda yaşanan bu gelişmeler, 25 Mart 1967 tarihinde iki ülke arasında imzalanan “Ekonomik-Teknolojik İşbirliği Anlaşması” ile taçlandırılmıştır. Anlaşma, Türkiye'de S.S.C.B. kredisi ve teknik desteğiyle aralarında Aliğa petrol rafinerisi, Seydişehir alüminyum fabrikası, Bandırma sülfürik asit fabrikası, Artvin kereste fabrikası, İskenderun demir çelik fabrikasının da bulunduğu toplam 7 adet

³⁴⁰ Haluk Ülman, **Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, (1923-1968)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c.23, s.258-259., Türkiye'nin N.A.T.O.'ya girmesiyle sonuçlanan süreç hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Yusuf Sarımay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve N.A.T.O.'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

³⁴¹ Altan, **Süperler ve Türkiye**, s.129.

³⁴² Brejnev doktrini hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Erel Tellal, **S.S.C.B.'yle İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 2001,s.770.

³⁴³ Soğuk savaş hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, s.407-486.

sanayi kompleksinin kurulmasını öngörmüştür. 1960'ların sonuna gelindiğinde Türkiye'de görev yapan Sovyet teknik danışmanlarının sayısı 1.000'i bulmuştur.³⁴⁴

Cumhurbaşkanı Sunay, 12-21 Kasım 1969 tarihleri arasında, Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in de iştiraki ve 34 kişilik bir delegasyonla S.S.C.B.'ye gitmiştir. Bu ziyaret, bir Türk devlet başkanının S.S.C.B.'ye yaptığı ilk ziyaret olması açısından önem arz etmiş ve ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. Heyetlerin yaptığı görüşmelerde, özellikle sanayi ve ekonomi alanındaki ilişkilerin ilerletilebilmesi için neler yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur.³⁴⁵

2 Nisan 1971'de hükümet programını Millet Meclisine takdim eden Başbakan Nihat Erim, hükümetinin S.S.C.B. hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir ; *“Geleneksel politikamıza uygun olarak, büyük kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin iyi komşuluk ve 1921 Moskova Andlaşmasının ruhuna uygun bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama esaslarına dayandırılmak suretiyle güven arttırıcı yolda daha da gelişmesini mümkün görmekteyiz”*³⁴⁶

S.S.C.B., Cumhurbaşkanı Sunay'ın ziyaretine, 11-17 Nisan 1971 tarihinde Sovyet Presidyum Başkanı Podgorni'nin Türkiye ziyareti ile karşılık vermiştir. Ziyaret sırasında imzalanan “İyi Komşuluk İlişkileri Bildirgesi” ilişkilerin olumlu bir zeminde ilerlemekte olduğuna işaret etmiştir.³⁴⁷

İmzalanan “İyi Komşuluk İlişkileri Bildirgesi” çok fazla uygulanabilirliğe sahip olmamasına rağmen, ilişkilerdeki bu yakınlaşma en azından S.S.C.B.'nin Kıbrıs konusundaki tutumunda Türkiye lehinde olumlu bir değişikliğe yol açmış, Türkiye ve S.S.C.B. “Kıbrıs'ta yaşayan iki topluluğun yasal hak ve çıkarlarının gözetilmesi” noktasında görüş birliğine varmışlardır.³⁴⁸

³⁴⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1993, s.830. 25 Mart 1967'de imzalanan anlaşmada yapılması öngörülen cam fabrikası ve votka üretim tesisinden daha sonra vazgeçilmiştir. Altan, **Süperler ve Türkiye**, s.131.

³⁴⁵ **Cumhuriyet**, 13-22 Kasım 1969.

³⁴⁶ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 02.04.1971, C:12, S:400.

³⁴⁷ **Hürriyet**, 12-18 Nisan 1971.

³⁴⁸ Hale, **a.g.e.**, s.157.

Ekonomik ve siyasal gelişmeler kapsamında, Aralık 1972’de İskenderun demir çelik fabrikasının kapasitesinin arttırılması ve 17 Nisan 1973’te Karadeniz’de ki Türk-Sovyet kara ve deniz sınırlarının yeniden belirlenmesi konusunda iki teknik protokol de imzalanmıştır.³⁴⁹

XIV. Dönemde, Türkiye’nin A.B.D. ile ilişkilerini sorgulamaya başlaması, diğer ülkelerle bağlarını güçlendirmek ve uluslararası alanda Kıbrıs sorununa destek bulmak isteyen Türkiye’nin büyük komşusu S.S.C.B. ile ilişkilerini başta ekonomi alanında olmak üzere geliştirmesinin yolunu açmıştır.

4. Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkileri

1960’larda, Osmanlı döneminin hatıraları ve Türkiye’nin II. Dünya savaşından sonra ulusal çıkarlarını Batı yanlısı politikalar izlemekte bulması nedeniyle, S.S.C.B.’nin etki alanı altına giren pek çok Arap ülkesi ile ilişkiler istenilen seviyede olamamıştır.³⁵⁰

Türkiye, Dünyadaki gelişmeler nedeniyle 1967’den itibaren Arap ülkelerine karşı izlediği dış politikada önemli değişikliklere gitme kararı almıştır. 22-24 Mayıs 1967’de Ortadoğu’da bulunan tüm büyükelçiler merkeze çağrılarak, İsrail’le sıcak bir savaşın eşiğine gelmiş olan bölge ülkelerine karşı izlenecek politikanın temelleri belirlenmiştir. Buna göre; Türkiye, tüm Arap ülkeleri ile ilişkilerini her alanda geliştirmeye devam edecek, Arapların kendi arasındaki anlaşmazlıklarında taraf tutmayacak, Arap’ları bölecek paktlara ve bölge anlaşmalarına katılmayacaktır.³⁵¹

³⁴⁹ Tellal, a.g.e., s.779.

³⁵⁰ Haluk Gerger, **Mayınlı Tarlada Dış Politika**, Hil Yayınları, İstanbul, 1983, s.32-34., 1955’te Ortadoğu’da bölgesel bir ittifak olarak Irak, Türkiye, İngiltere, Pakistan ve İran tarafından kurulan Bağdat Paktı arzu edilen hedeflere varamamıştır. İsmail Soysal, **Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990)**, c.2., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.501-502.

³⁵¹ Muzaffer Erendil, **Çağdaş Ortadoğu Olayları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.10-12., Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, **Orta Doğu’yla İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 2001, s.789.

Türkiye, 1967'den itibaren muhtelif sebeplerden dolayı (özellikle Kıbrıs konusunda destek sağlayabilmek için) Araplardan yana bir politika izlemeye başlamıştır. 5 Haziran 1967'de patlak veren Arap-İsrail savaşında, Türkiye Arap ülkelerinden yana tavır takınmış, tarafsız olduğunu ilan etmiş olmasına rağmen fiili olarak Araplara destek vermiştir. 22 Haziran'da B.M.'de konu görüşülürken, Dışişleri Bakanı Çağlayangil bir konuşma yaparak Arap'ları desteklemiş ve İsrail'in savaş sonunda işgal ettiği bölgelerden çekilerek, 5 Haziran'dan önceki sınırlarına dönmesini istemiştir. Türkiye, B.M.'nin 242 sayılı kararına da (İsrail'in 5 Haziran 1967'den önceki sınırlarına çekilmesi) olumlu oy vermiştir.³⁵²

Savaş sonrasında da, B.M.'de yapılan görüşme ve oylamalarda Araplara diplomatik destek verilmeye devam edilmiştir. 21 Ağustos 1969'da, Kudüs'te bulunan ve Müslümanlarca kutsal sayılan Mescid-i Aksa'nın yanması sonucu, Başbakan bir açıklama yaparak Türkiye'nin "Mescid-i Aksa yangın felaketi karşısında diğer Müslüman ülkelerin yanında" yer aldığını belirtmiştir.³⁵³

III. Demirel hükümetinin programının Senato'da görüşülmesi esnasında söz alan Senatör Fatma Hikmet İşmen, hükümetin Ortadoğu politikasının bölge barışına hizmet etmediğini şu şekilde ifade etmiştir "*A.P. iktidarı emperyalizmin çıkarlarına uyumlu dış politikasıyla Ortadoğu bunalımının dünya barışını tehdit eden bir yönde gelişmesine göz yumar ve hatta katkıda bulunur bir yoldadır.*"³⁵⁴

1970 yılında, 1967 savaşı sonrasında Ürdün'e sığınmış olan Filistin Kurtuluş Örgütü (F.K.Ö.) ve Ürdün hükümet kuvvetleri arasında meydana gelen çatışmalarda, Türkiye taraf olmaktan kaçınmış ve 22 Eylül 1970'de yayımladığı bir bildiri ile, meydana gelen çatışmaların Ürdün'ün iç meselesi olduğu ve dış müdahalelerin

³⁵² Arap ülkelerine savaş devam ederken, yüzbin dolarlık, savaş sona erdikten sonra da beşyüzbin dolarlık gıda yardımında bulunulmuştur. Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1991, s.273.

³⁵³ **Tercüman**, 22 Ağustos 1969.

³⁵⁴ İşmen, **a.g.e.**, s.217.

durumu daha da zorlaştıracığını bildirmiştir. Böylece, Türkiye 1967 Mayıs ayında belirlediği Arap ülkelerine dönük politikasını uygulamaya devam etmiştir.³⁵⁵

1970'lerin başında İslam Konferansı Örgütü (İ.K.Ö.) kuruluş çalışmalarına davet edilen Türkiye, laik devlet yapısından dolayı bahse konu kuruluşun çalışmalarına fiili olarak katılmakla birlikte, 4 Mart 1972'de imzaya açılan İslam Konferansı yasasını imzalamamıştır.³⁵⁶

1970 Kasım'ında, Irak'ta bulunan Türk azınlığın durumunda bir iyileşme olmuş ve Irak hükümeti Türklerin kendi dillerinde okuyup yazmasına olanak tanıyan bir yasa değişikliğini kabul etmiştir.³⁵⁷

Türkiye, Arap ülkelere destek verirken İsrail'le maslahatgüzarlık düzeyinde sürdürdüğü ilişkilerini de daha alt bir düzeye indirmek istememiş ve Arap ülkelerinden gelen "İsrail'in tanınmasını geri alma" çağrılarını uygulamamıştır.³⁵⁸

2 Nisan 1971'de hükümet programını Millet Meclisine takdim eden Başbakan Nihat Erim, hükümetinin Arap ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek arzusunda olduğunu ve İsrail ile bu ülkeler arasındaki sorunun B.M. kararları çerçevesinde barışçı bir çözüme ulaşmasını dilediklerini belirtmiştir.³⁵⁹

Türkiye, XIV. Dönem süresince Arap-İsrail anlaşmazlıklarında güttüğü Arap yanlısı politika ile özellikle Kıbrıs konusunda Arap ülkelerinin desteğini elde etmeye çalışmış ancak istediği oranda başarı sağlayamamıştır. Arapların Kıbrıs konusunda Türkiye'yi desteklememeleri, Türk-Arap ilişkilerinin gelişmesine engel olmuştur.³⁶⁰

³⁵⁵ **Hürriyet**, 23 Eylül 1970.

³⁵⁶ İslam Konferansı Yasası metni için Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.751., Cumhurbaşkanı Sunay zirve için davet almasına rağmen, Türkiye içerisindeki laiklikle ilgili eleştiriler yüzünden toplantıya katılmamıştır. İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, Güneş Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.62-64.

³⁵⁷ **Hürriyet**, 10 Kasım 1970.

³⁵⁸ Çağrı Erhan, Ömer Kürkçüoğlu, "*İsrail'le İlişkiler*", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 2001, s.800.

³⁵⁹ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 02.04.1971, C:12, S:400.

³⁶⁰ Kemal H.Karpat, "*Türk Arap İlişkilerine Toplu Bir Bakış*", **Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte**, I. Uluslararası Konferansı Bildirileri, Ankara, 18-22 Haziran 1979, s.13.

5. Türkiye'nin Batı Avrupa Ülkeleri ile İlişkileri

II. Dünya savaşı sonrasında, Fransa Dışişleri Bakanı Schuman'ın açıkladığı plan doğrultusunda, Fransa, Federal Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg'un katılımıyla 18 Nisan 1951 tarihinde "Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (A.K.Ç.T.)", 25 Mart 1957 tarihinde de "Avrupa Ekonomik Topluluğu (A.E.T.)" kurulmuştur.³⁶¹ A.E.T.'nin kurulmasını sağlayan Roma anlaşması, II. Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan iki hareketin ortak ürünü olmuştur. Bunlar ; daha önce birbiriyle savaşan ülkelerin yakınlaştırılması ve piyasaların genişletilmesidir.³⁶²

Türkiye, 31 Temmuz 1959'da ortaklık için A.E.T.'ye başvurmuştur. 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanan ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren "Ankara Anlaşması" ile Türkiye ve AET arasında bir ortaklık kurulmuştur. Anlaşma gereğince, hazırlık ve geçiş dönemlerinin ardından Türkiye ve A.E.T. arasında gümrük birliği kurulması öngörülmüştür.³⁶³

Dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, A.E.T. ile imzalanan ortaklık anlaşmasının sadece basit bir ticaret anlaşması olmadığı ve daha derin anlamları bulunduğunu şu şekilde izah etmiştir: "*Müşterek Pazar'ı bir Gümrük Birliği, bir iktisadi topluluk telakki etmek çok yanlış olur. Müşterek Pazar her şeyden evvel müşterek bir zihniyettir. Asırlar boyu karşı karşıya gelmiş zihniyetlerin aynı istikamette yan yana gelmesiyle vücut bulmuş bir müşterek zihniyettir. Müşterek Pazar ileriki asırlarda tarihin kaydedeceği müstesna vakıalardan birisini teşkil etmektedir.*"³⁶⁴

16 Mayıs 1967'de, Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyinde, Türkiye hazırlık döneminin sona erdirilmesi ve geçiş döneminin başlatılmasını talep etmiştir.

³⁶¹ A.E.T.'nin kuruluşuna işaret eden 1957 Roma Anlaşmasının metni için Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.553.

³⁶² J.François Deniau, Gerard Druésne, **Ortak Pazar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.9.

³⁶³ Türkiye ve A.E.T. arasında imzalanan ve T.B.M.M. tarafından 4 Şubat 1964 günü 397 sayılı yasa ile onaylanan ortaklık anlaşmasının metni için Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.661.

³⁶⁴ Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2005, s.129.

A.E.T., Türkiye'nin henüz bu süreç için hazır olmadığını düşünmekteydi. Türkiye'nin hazırlık dönemini sona erdirmek istemesinin ardında A.E.T. ile ilişkilerini hızlandırmış olan Yunanistan'ı yakalamak da önemli bir etken olmuştur.³⁶⁵

Avrupa Komisyonu 29 Nisan 1968'de yayınladığı bir rapor ile, Türkiye'nin henüz gümrük birliğinin ikinci aşamasına geçmeye hazır olmadığını, bunun yerine hazırlık döneminin uzatılmasının daha faydalı olacağını bildirmiştir. Ancak bu rapora rağmen, 9 Aralık 1968'de toplanan Türkiye-A.E.T. 9. ortaklık konseyinde komisyonun hazırladığı rapor reddedilerek 2. döneme geçiş müzakerelerinin başlatılmasına karar verilmiştir.³⁶⁶

1969 seçimlerinin ardından, hükümet programının millet meclisinde görüşülmesi esnasında C.H.P. adına söz alan Adana milletvekili Kemal Satır, hükümetin bir önceki dönemde A.E.T. ile ilişkilerindeki tutumunu ve yeni dönemde izleyeceği politikaları eleştirerek *“Tahminimiz odur ki, geçiş dönemine girmek hususundaki hükümetin ısrarlı isteği muhataplarımızı şaşkın bir memnunluk içine sokmuştur. Gerçekten Türk ekonomisinin bugünkü durumu ne olursa olsun, karşı taraf kendisine küçük de olsa, mukabil bir taviz sağlayacak böyle bir teklifi ihmal etmeyerek kabul edecektir.”* demiştir.³⁶⁷

Demirel, özellikle geçiş dönemini başlatmak konusunda hükümetin aşırı istekli davrandığı ve tavizler verdiği yönündeki eleştirileri millet meclisi kürsüsünde şu şekilde yanıtlamıştır; *“Ortak Pazar anlaşmasını biz yapmadık. Ortak Pazarın tarihleri var, şu tarihte geçiş dönemi olacak, şu tarihte tam ortaklık olacak, bu tarihleri de biz koymadık. Bu tarih gelmiş, ne yapacağız? ya geçiş dönemine gireceğiz, ya tehir edeceğiz. Türk ekonomisinin faydasına olacak bir müzakere ile*

³⁶⁵ **Hürriyet**, 17-19 Mayıs 1967.

³⁶⁶ Birand, **Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası**, s.16.

³⁶⁷ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 10.11.1969, C:1, S:107.

Türk ekonomisinin kaldırabileceği bir geçiş dönemine geçmekte memleketin ne zararı var?”³⁶⁸

G.P. grubu adına söz alan Kayseri milletvekili Turhan Feyzioğlu da geçiş döneminin hemen başlatılmaması yönünde görüş bildirmiş ve “*Geçiş döneminin biraz daha uzatılmasından Türkiye’nin kaybedeceği bir şey yoktur kanaatimce. Biran evvel geçiş devresine girelim de kendimizi disiplin altına alalım deniyor. Kendimizi disipline almak için taviz vermeye lüzum yok*” demiştir.³⁶⁹

Hükümet programının Senatoda görüşülmesi esnasında da Ortak Pazar’a ve hükümetin Ortak Pazar’a yönelik politikasına eleştirilerde bulunulmuştur. Senatör Fatma Hikmet, hükümetin Ortak Pazar’a dönük politikasının ekonomik gerçeklerle değil ideolojik yaklaşımlarla biçimlendiğini şu şekilde ifade etmiştir “*Bilindiği gibi A.P. iktidarı Ortak Pazar’a, Avrupa Ekonomik Topluluğu’na girmeyi iktisadi politikasının hatta dış politikasının da temel taşlarından biri yapmıştır. Yeni hükümetin Ortak Pazar’a üye olmak istemesi ekonomik bir hesabın sonucu değil, fakat politik, ideolojik bir hesabın sonucudur.*”³⁷⁰

Geçiş dönemini başlatacak katma protokol için taraflar arasında görüşmeler Mart 1969’da başlamış ve taraflarca hazırlık döneminin uzatılmasına gerek olmadığına ve 1 Aralık 1969’dan itibaren ikinci aşamanın yani geçiş döneminin başlamasına karar verilmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil 16 Aralık 1969 tarihinde verdiği demeçte, “*Kanaatimce memleketimizin ekonomik istikbaline karşı Batı camiasında teessüs eden itimat ve inanç bu şekilde açık ve kesin olarak ilan edilmiş bulunmaktadır. Türkiye ile Ortak Pazar arasındaki ilişkilerin en kısa sürelerle geliştirilmesi bizim için büyük önem kazanmıştır.*” demiştir.³⁷¹

Türkiye – Ortak Pazar ilişkileri konusunda gündem dışı bir demeç veren Karma Parlamento Komisyonu Başkanı Ankara milletvekili Aydın Yalçın, toplumda

³⁶⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 10.11.1969, C:1, S:153.

³⁶⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 10.11.1969, C:1, S:111.

³⁷⁰ İşmen, a.g.e., s.212.

³⁷¹ Gönübol, a.g.e., s.520.

Ortak Pazara giriş konusunda derin görüş ayrılıkları bulunduğuna dikkat çekerek Ortak Pazara girişin Türkiye için faydalı olacağını şu şekilde ifade etmiştir; “*Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Ortak Pazar, Türkiye için yalnızca, demokratik, manevi idealleri paylaştığımız entellektüel, sosyal, siyasi bakımdan sıkı bağlar kurduğumuz bir bölge ile kaderimizin birleştirilmesinden ibaret değildir. Bu aynı zamanda Türkiye’nin sanayileşmesinin, Türkiye’nin ilerlemesinin ve Türkiye’nin biran evvel modern dünya ekonomisine karışan büyük ve güçlü bir ekonomik güç haline gelmesinin önemli unsurlarından bir tanesidir.*”³⁷²

Türkiye ile A.E.T. Bakanlar Konseyi’nin 22 Temmuz 1970’de Brüksel’de yaptığı toplantı sonrasında Türkiye’nin Ortak Pazar’da ikinci dönem olan “Geçiş Dönemi”ne başlaması kararlaştırılmıştır.³⁷³ Geçiş dönemine başlanmasına ilişkin yapılan çalışmalar, üzerinde anlaşma sağlanan metnin 23 Kasım 1970’de Brüksel’de imzalanması ile sona ermiştir. Katma protokol ile birlikte, mali protokol ve A.K.Ç.T. yetki alanına giren maddelerle ilgili bir anlaşma da imzalanmıştır.³⁷⁴

1971 yılında, Türkiye’deki iç politik tartışmalar A.E.T.’nin de dikkatini çekmiştir. İktisadi Kalkınma Vakfı tarafından Türkiye’ye davet edilmiş olan A.E.T. komisyonu Genel Sekreteri Emil Noel, 19 Şubat 1971’de İstanbul’da düzenlediği basın toplantısında, Türkiye’nin demokrasi dışındaki bir sisteme kayması halinde anlaşmanın dondurulacağını belirtmiş ve “*demokratik olmayan bir rejimi demokratik bir topluluğun içine sokamayız*” demiştir.³⁷⁵

2 Nisan 1971’de hükümet programını Millet Meclisine takdim eden Başbakan Nihat Erim, hükümetinin A.E.T. hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir; “*A.E.T. ile ortaklık ilişkilerimiz 1963 yılında kurulmuştur. Geçiş dönemi kapsamını tespit eden belgeler 23 Kasım 1970’de imzalanmıştır. Bu belgeler ve yürürlüğe girmeleri ile ilgili işlem bazı eleştirilere uğradı. Bunlardan haklı olanların*

³⁷² **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 11.05.1970, C:4, S:671-672.

³⁷³ **Tercüman**, 23 Temmuz 1970.

³⁷⁴ Türkiye ve AET arasında imzalanan ve T.B.M.M. tarafından 22 Temmuz 1971 günü 1448 sayılı yasa ile onaylanan katma protokol, mali protokol ve A.K.Ç.T. yetki alanına giren ürünlere ilişkin anlaşmanın metni için Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.685.

³⁷⁵ Birand, **Türkiye’nin Büyük Avrupa Kavgası**, s.208.

incelenmesine ve kapsadıkları konuların uygulama sırasında anlaşmada öngörülen imkanlar çerçevesinde süratle iyileştirilmesine çalışılacaktır”³⁷⁶

Hükümetin A.E.T. politikasını eleştiren ve geçiş dönemleri ile ilgili tehlikelere işaret eden Senatör Fatma Hikmet İşmen, Türk sanayisini bekleyen tehlikeyi şu şekilde açıklamıştır “*Geçiş döneminin bizce iki ayrı tehlikesi vardır. Birincisi, sanayimizin Ortak Pazar rekabeti karşısında çökmesidir. 12 ve 22 yıllık sürelerin bir garantisi olmadığını da belirtmiş bulunuyorum. Diğer ve belki de daha muhtemel olan tehlike, Türk sanayiinin yabancı sermayenin hakimiyetine geçmesidir. Bu bir uydulaşmadır ve uydulaşma koloni olmaktan daha kötüdür.*”³⁷⁷

64 maddeden oluşan katma protokol, A.E.T. ülkelerinin onay işlemlerinden sonra, 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Katma protokol, 22 yıllık bir geçiş döneminin ardından AET ile Türkiye arasında gümrük birliğinin sağlanmasını hedeflemekteydi. Geçiş döneminin sonunda, tarım ürünleri dahil tüm ürünlerde gümrükler karşılıklı olarak ortadan kaldırılacaktı. Türkiye, özellikle tarım ürünlerinin Avrupa pazarlarında serbestçe satılabilmesi konusunda ısrarcı olmuş ve bunu protokole ekletmeyi başarmıştır.³⁷⁸

Türkiye, 1971-1973 döneminde, yeni ortaya çıkan bazı ekonomik gelişmeler karşısında (A.E.T.’nin üye sayısının artması ve A.E.T.’nin B.M. Ticaret ve Kalkınma Konferansı üyesi 91 az gelişmiş ülkeye gümrük indirimi uygulamaya başlaması) katma protokolde revize talebinde bulunmuştur. Bu talep A.E.T. tarafından kabul edilmemekle birlikte, bir ölçüde esneklik sağlayan tamamlayıcı protokol 30 Haziran 1973’te imzalanmıştır.³⁷⁹

1973’de A.E.T. ile Türkiye arasındaki ilişkiler Kıbrıs yüzünden gerilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti adı altında sadece Kıbrıslı Rumlar ile yürütülen müzakerelerin ardından ortaklık anlaşmasının imzalanacağını açıklanması Türkiye’nin tepkisini

³⁷⁶ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 02.04.1971, C:12, S:400.

³⁷⁷ İşmen, a.g.e., s.279.

³⁷⁸ Birand, Türkiye’nin Büyük Avrupa Kavgası, s.169.

³⁷⁹ Tercüman, 1 Temmuz 1973.

çekmiş, Kıbrıs Türk toplumunun da görüşlerinin alınması gerektiği hatırlatılmış ancak A.E.T. ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında ortaklık anlaşmasının 1 Haziran 1973'te Makarios yönetimi tarafından imzalanmasına engel olunamamıştır.³⁸⁰

XIV. Dönem süresince genel olarak Türkiye-A.E.T. ilişkileri olumlu bir seyir izlemiş ve 22 yıllık bir süre sonunda gerçekleşmesi hedeflenen gümrük birliği için önemli bir aşama olan geçiş süreci başlatılmıştır.

6. Diğer Ülkeler ile İlişkiler

Başbakan Süleyman Demirel 1-6 Eylül 1970 tarihleri arasında Yugoslavya'ya resmi bir ziyarette bulunmuş ve bağlantısızlar bloğunun önde gelen üyelerinden olan Yugoslavya'dan özellikle Kıbrıs konusunda destek elde etmeye çalışmıştır. 6 Eylül 1970'de yayımlanan ortak bildiriye Kıbrıs konusuna da değinilmiş ve Kıbrıs'ın bağımsızlığı ile iki toplum arasında barışçı münasebetlerin gelişmesine yönelik temennilere yer verilmiştir.³⁸¹

Başbakan'ın Balkan bölgesindeki ikinci ziyareti Batı komşumuz Bulgaristan'a olmuştur. 1965 yılından beri gelişmeye başlayan ilişkilerin bir neticesi olan bu ziyaret 5-9 Ekim 1970 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret sonrasında yayımlanan ortak bildiriye iyi komşuluk ilişkilerinin önemine ve karşılıklı ticaretin artırılmasının gerekliliğine değinilmiştir.³⁸²

Romanya ile ilişkiler de Romanya Cumhurbaşkanı Nikolay Ceausescu'nun 24-29 Mart 1969'da Türkiye'yi ve Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın da 13-17 Nisan 1970'de Romanya'yı ziyaret etmesi ile ısınmaya başlamıştır. Bu karşılıklı ziyaretler esnasında konsolosluk ve adli yardım konularında anlaşmalar imzalanmıştır.³⁸³

³⁸⁰ Birand, **Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası**, s.224.

³⁸¹ **Hürriyet**, 7 Eylül 1970.

³⁸² **Hürriyet**, 10 Ekim 1970.

³⁸³ **Hürriyet**, 18 Nisan 1970.

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sadi Koçuş Çin Halk Cumhuriyeti ile kurulan diplomatik ilişkiler konusunda Millet Meclisinde gündem dışı bir demeç vermiş ve “*Aradaki mesafenin uzaklığı, iç rejimlerin birbirinden farklı oluşu gibi nedenlerle şimdiye kadar kurulamayan bu ilişki, dünya gerçekleri ve uluslararası politikadaki gelişmelerin ışığında incelenmiş ve tahakkuk ettirilmiştir.*” demiştir.³⁸⁴

XIV. Dönem’de Türk Dış Politikasına Yön Verenler ³⁸⁵			
Cumhurbaşkanı	Hükümet	Dışişleri Bakanı	Dışişleri Genel Sekreteri
Cevdet Sunay (28 Mart 1966- 28 Mart 1973)	II.Süleyman Demirel Hükümeti	İhsan Sabri Çağlayangil (27 Ekim 1965- 12 Mart 1971)	Orhan Eralp (4 Ağustos 1969- 25 Nisan 1972)
	III.Süleyman Demirel Hükümeti		
	I.Nihat Erim Hükümeti	Osman Olcay (26 Mart 1971- 3 Aralık 1971)	
	II.Nihat Erim Hükümeti		
Fahri Korutürk (6 Nisan 1973- 6 Nisan 1980)	Ferit Melen Hükümeti	Ümit Haluk Bayülken (11 Aralık 1971- 26 Ocak 1974)	İsmail Erez (25 Nisan 1972- 11 Eylül 1974)
	Naim Talu Hükümeti		

Çizelge 16 – XIV. Dönem’de Türk dış politikasına yön verenler.

XIV. Dönem boyunca 6 hükümet değişmesine rağmen, dışişleri bakanlarının sayısı 3, dışişleri genel sekreterlerinin sayısı da 2’de kalmıştır. Dışişleri genel sekreteri Orhan Eralp, 2 dışişleri bakanı ve 4 hükümete hizmet vermiştir. Dönem içerisinde en uzun süreyle görev yapan Dışişleri Bakanı Ümit Haluk Bayülken, en kısa süreyle görev yapan dışişleri bakanı da I. Nihat Erim hükümetinin dışişleri bakanı Osman Olcay’dır.

³⁸⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 06.08.1971, C:16, S:535.

³⁸⁵ Atay Akdevelioğlu, “1960-1980 Görelî Özerklik”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, Baskın Oran (ed.), İletişim Yayınları, 2001, s.655., Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 214-215.

XIV. Dönem Türk dış politikasının en öncelikli iki hedefi, A.B.D. ile ilişkilerin ağırlığının diğer ülkelerle dengelenmesi ve Kıbrıs sorununda Türk tezine uluslararası destek aranması olmuştur.

1964'te A.B.D. Başkanı Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektubun Türk kamuoyunda A.B.D.'ye karşı yarattığı güvensizlik ve hoşnutsuzluk, 1960'ların sonlarındaki öğrenci hareketlerinin Amerikan karşıtı tavırlarıyla da birleşince, XIV. Dönem süresince görev yapan hükümetler A.B.D. ile ilişkileri yeniden değerlendirmiş ve A.B.D.'nin etkisini dengeleyebilecek çözümler aramışlardır. Bu kapsamda, soğuk savaşın etkisini hafifletmesinin de etkisiyle, S.S.C.B. ile temaslar yoğunlaştırılmış, özellikle sanayi alanında iki ülkenin işbirliğine yönelik somut adımlar atılmıştır. Türkiye, 1960'ların sonundan itibaren Almanya'dan artan miktarlarda askeri malzeme ve kredi sağlaması sayesinde, askeri alanda tek kaynağa bağımlılığını bir ölçü de olsa azaltabilmeyi başarmıştır. Kıbrıs sorununda Türk tezine uluslararası destek bulmak maksadıyla, Arap ülkeleri ve Balkan ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, İslam konferansı gibi muhtelif uluslararası platformlarda destek aranmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XIV. DÖNEM'DE EKONOMİ, SAĞLIK VE EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER

1. Ekonomi Alanındaki Gelişmeler

1930'dan itibaren, özel sektörün sanayi yatırımlarında ülkenin beklediği atılımı gerçekleştirmedi ve 1929 dünya ekonomik krizinden Türkiye'nin de etkilenmeye başlamasından dolayı devletçilik uygulamasına geçilmiştir. Devlet, özellikle ülkenin kalkınması için gerekli gördüğü bazı temel sanayi dallarında fabrikalar açmaya başlamıştır. Bu kuruluşlar Kamu İktisadi Teşebbüsleri (K.İ.T.) olarak adlandırılmış ve işletilmesi de devlet tarafından sağlanmıştır.³⁸⁶

1950 yılında yapılan seçimlerde D.P.'nin iktidara gelmesi ile birlikte, ekonomi alanında yeni bir yaklaşım uygulanmaya başlanmıştır. Mevcut devletçi ekonomi politikaları terk edilerek, daha liberal bir ekonomi rejimi benimsenmiş, kaynakların sanayi kesimi yerine tarım kesimine aktarılmasına öncelik verilmiştir. Bu politikanın amacı, tarım sektöründeki nüfusun gelişip kalkınması ve böylece sanayileşme için gerekli sermaye birikiminin özel sektörde oluşmasının sağlanması olarak izah edilmiştir. 1950'li yılların sonuna gelindiğinde, ticaret açığı veren

³⁸⁶ Uygulamaya geçilen devletçilik politikasının temel unsurları şunlardı;

1. Yüksek gümrük vergileri ve kotalarla desteklenen koruyucu dış ticaret politikası uygulamaya konmuştur,
2. Türk parasının değerini koruma kanunu çıkarılarak sert bir kambiyo kontrol rejimi uygulanmaya başlanmıştır,
3. Yabancı sermayeye ait tesisler devletleştirilmiş ve yabancı özel sermaye yatırımları yasaklanmıştır,
4. İktisadi büyümenin sağlanmasında sürükleyici sektör olarak sanayi sektörü esas alınmış ve kurulan iktisadi devlet teşekkülleri ile kamu yatırımları sanayi sektörüne kanalize edilmiş, devlet doğrudan üretici duruma girmiştir,
5. Sanayileşmenin finansman yükü geniş ölçüde tarım kesimine yüklenmiş ve bu kesimden vergi ve fiyat politikaları yoluyla sanayi kesimine kaynak aktarılmıştır,
6. Beş yıllık sanayi programları hazırlanmış ve böylece dar kapsamlı bir planlı ekonomi uygulamasına geçilmiştir. Orhan Morgil; "*Büyüme ve Sanayileşme Politikaları*", **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, (Ed.) Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 2001, s.39.

ekonomik yapının gereği olarak döviz darboğazı ortaya çıkmış, bu açığı finanse edecek dış borç bulmakta zorlanılmıştır.³⁸⁷

1960'da D.P.'nin iktidardan ayrılmasından sonra, ekonomi politikaları yeniden düzenlenmiş, temel olarak karma ekonomik sistem uygulanmaya başlanılmış ve dış ticaretin dengeli bir şekilde geliştirilmesine çalışılmıştır. Sanayileşmeyi teşvik etmek için de, ithal ikamesine dayalı korumacı bir sistem devreye sokulmuş, yeni kurulan D.P.T.'nin hazırladığı ulusal kalkınma hedeflerini belirleyen Beş Yıllık Kalkınma Planları'nın ilki uygulamaya konulmuştur.³⁸⁸

Büyümenin, 1950'li yıllarda bütçe açıkları ile finanse edilmesi, ilerleyen yıllarda açığın kapatılması için dış yardımlara ve I.M.F. reçeteli istikrar programlarının uygulanmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumu göz önünde bulunduran yöneticiler, Beş Yıllık Kalkınma Planında büyümeyi reel kaynaklardan finanse edecek şekilde düzenlemişlerdir.³⁸⁹

1960'lı yıllar, 1961 anayasası ile öngörülen Beş Yıllık Kalkınma Planları çerçevesinde ithal ikameci sanayileşme stratejisinin temel hedefleri doğrultusunda başarılı sayılabilecek uygulamaların yaşandığı yıllar olmuştur. İthal ikameci sanayileşme politikası her ne kadar yoğun devlet müdahalesini zorunlu olarak içinde barındırsa da, bu noktada müdahaleler daha çok özel kesimin sermaye birikim koşullarının sağlanmasına yönelik olmuştur.³⁹⁰

1970'lerin başına kadar başarı ile götürülen program, ithal ikamesi sisteminin finansmanından kaynaklanan sorunlardan dolayı, problemler doğurmaya başlamıştır. Ortaya çıkan döviz sıkıntısı, yeniden I.M.F.'ye başvurulması ve T.L.'nin değerinin

³⁸⁷ Erdinç Tokgöz, "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, (Ed.) Bahaeddin Yediyıldız, Hacettepe Üniversitesi Yayınları Ankara, 2001s.91-93.

³⁸⁸ Dündar Sağlam, **Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, 1982, s.88-90.

³⁸⁹ Az gelişmiş ülkelerde dışarıdan alınan kredilerle ülke içinde dağıtılan teşvikler arasında birbirini tamamlayan dolaysız ilişkiler vardır. Kredilerin hemen tamamı şarta bağlıdır ve şartları açıklayan sözleşme maddeleri kredinin gideceği adresi gösteren pusulalar gibidir. Metin Aydoğan, **Bitmeyen Oyun**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003, s.293.

³⁹⁰ Süreyye Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.117.

devalüe edilmesi (Dolar kuru 9 TL'den 14.00 TL'ye yükseltilmiştir) ile sonuçlanan süreci başlatmıştır.³⁹¹

1969-1973 döneminde, 1960'lı yıllarda benimsenmiş olan karma ekonomik sistemin uygulanmasına devam edilmiştir. Karma ekonomik sistemde, ülkenin kalkınması için hem devlet sektöründen, hem de özel sektörden çaba beklenmekteydi. Karma ekonominin çerçevesini ise, makro düzeyde ulusal kalkınma stratejisinin planlandığı Beş Yıllık Kalkınma Planları belirlemekteydi.³⁹²

1963 yılından itibaren uygulamaya konulan ve Harrod-Domar büyüme modellerini esas alan Beş Yıllık Kalkınma Planları, devlet sektörüne gerçekleştirilmesi istenen zorunlu hedefler, özel sektöre de ekonomik olarak gidilmek istenen genel doğrultu konusunda yön gösterici fakat zorunlu olmayan hedefler belirtmekteydi. Devlet sektörü, kendisine ayrılan tahsislerle Beş Yıllık Kalkınma Planlarında yer alan yatırımları gerçekleştirmiş, özel sektöre, dağıtılması D.P.T. tarafından kontrol edilen teşviklerle yatırıma özendirilmiştir. 1969-1973 yılları, gayet başarılı olan birinci beş yıllık kalkınma Planının ardından yürürlüğe konulan ikinci (1968-1972) ve üçüncü (1973-1977) beş yıllık kalkınma planlarının uygulama yıllarını kapsamıştır.³⁹³

Beş Yıllık Kalkınma Planları, sosyal politika açısından daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığı zaman gerçek bir atılım ifade etmekteydi. Toplumsal sosyal adaletin sağlanması maksadıyla, sosyal güvenlik kurumlarının kurulması, tüm

³⁹¹ İthal ikamesine dayalı korumacı sanayi politikasının temeli şu şekilde açıklanabilir; İç tüketimi belirli bir büyüklüğe ulaşan sanayi mallarını içerde üretecek sanayi tesislerinin kurulması ve bu sanayilerin yüksek gümrük vergileri, kotalar ve miktar kısıtlamaları ile dış rekabetten korunması. Morgil, **a.g.e.**, s.46.

³⁹² İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 21.08.1967 tarihinde 12.679 sayılı R.G.'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 16 Ekim 1962 tarihli ve 77 sayılı kanun gereğince, Millet Meclisi Genel Kurulunun 26.10.1972 tarihli 155. Birleşiminde kabul edilmiştir. Ezherli, **a.g.e.**, s.110-111.

³⁹³ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1985, s.95., Harrod-Domar büyüme modeli hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. <http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/buyumod.htm> , 9 Kasım 2005.

çalışanları kapsayacak yaşlılık ve sağlık sigortasının oluşturulması ve işsizlik sigortasının kurulması gibi yeni kavramlar Türk toplum hayatına girmektedir.³⁹⁴

1960'lar boyunca uygulanan ithal ikamesi sisteminde, dövizin yerli para cinsinden değeri düşük tutularak sanayi sektörüne kaynak aktarılmış, bu sayede sanayi yatırımı için gerekli yatırım malları ve üretim için gerekli ara malların ucuz olarak ithal edilmesi sağlanmıştır. Bu uygulamanın sonucu, sermaye yoğun teknolojilere ağırlık verilmesi ve sanayi mallarının ihracatına önem verilmemesi olmuştur. İthal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarının zayıf noktasını döviz rezervleri oluşturmaktaydı. İthal ikamesi gibi koruyucu bir ekonomi uygulamasını devam ettirebilmek için, sahip olunan döviz stoğunun bu politikayı destekleyebilir büyüklükte olması gerekmektedir.³⁹⁵

1960'ların sonuna gelindiğinde, ithal ikamesine dayalı Türk sanayisi üretim yapabilmek için ciddi oranda dış ülkelere bağımlı hale gelmiştir. Üretim malları ve hammaddelerinin Türkiye'nin toplam ithalatındaki oranı % 95-97 'lere erişmiştir.³⁹⁶ 1969 seçimlerinin ardından, ticari ve cari işlemler dengelerindeki açıkların devam etmesi sonucu bir döviz darboğazı baş göstermeye başlamış, Türkiye bir kez daha I.M.F.'nin yardımını istemek zorunda kalmıştır.³⁹⁷

Yeni meclis döneminde, Türk dış ticaretinin yapısı ve mevcut şekliyle sürdürülebilirliği üzerine tartışmalar yaşanmış, bu konuda Nevşehir milletvekili Salahattin Hakkı Esatoğlu bir meclis araştırması önergesi de vermiştir. Esatoğlu önergesinde, dış ticaretimizin kalkınma planına ve ulusal çıkarlarımıza uygun olup olmadığının araştırılması ve meydana gelen aksaklıkların tespit edilmesini istemiştir.³⁹⁸

³⁹⁴ Talas, **a.g.e.**, s.154.

³⁹⁵ Nadir Eroğlu, *Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-1993)*, <http://www.ceterisparibus.net>, 26.01.2005.

³⁹⁶ Oran, **a.g.e.**, s.661.

³⁹⁷ H.Okan Aktan, "*Kurtuluş Savaşından Günümüze Türk Dış Ekonomisinde Gelişmeler*", **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, (Ed.) Bahaeddin Yediyıldız, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2001, s.66.

³⁹⁸ Esatoğlu önergesinde şu iddialara yer vermiştir ;

İşçi gelirleri, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında önemli bir gelir kalemi olarak belirtilmemiştir. Ancak, 1965 yılından itibaren özellikle yoğun olarak Almanya'ya giden işçilerin gönderdikleri dövizler, önemli bir kaynak olmaya başlamıştır.³⁹⁹

İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun 1970 yılı bütçesi görüşülürken söz alan İstanbul milletvekili Reşit Ülker yurtdışında çalışan Türk işçilerinden ve bunların Türk ekonomisine olan katkılarından şu şekilde bahsetmiştir ; *“Bugün yurtdışında bulunan işçilerin 30.11.1969 tarihine göre getirdiği döviz 119 milyon dolardır. Önümüzdeki bir yıl içerisinde, 120 bin işçi gönderilmesi düşünülmektedir. Dışarıdaki işçilerimizin sayısı, 30 ülkede Türk işçisi mevcuttur, 324.855 rakamına ulaşmıştır. 214 bini Almanya'da olmak üzere 324 bin civarında işçimiz yurt dışındadır ; 755.218 erkek ve 28.405 kadın işçimizde sırada beklemektedir”*⁴⁰⁰

1970 yılının ilk aylarında Avrupa'ya kaçak olarak çalışmaya giden Türk işçilerinin hikayeleri gazetelerde geniş yer bulmaktaydı. Normal şartlarda Avrupa'da çalışmak için İş ve İşçi Bulma Kurumunun listelerinde 7-8 yıl sıra beklemek zorunda olan Türk işçilerinin turist pasaportu ile Avrupa ülkelerine gidip buralarda kaçak çalışması pekçok sorunu da beraberinde getirmiştir.⁴⁰¹

1970 bütçesi, A.P.'nin parti içi muhalefetinin de desteğiyle, 11 Şubat 1970'de, Millet Meclisi'nde 214 beyaz (kabul) oya karşı 224 kırmızı (red) oyla reddedilmiştir. Bütçenin senatoda tartışılması esnasında söz alan Senatör Fatma

“1.Dışarıdan aldığımız malların fiyatları, çeşitli yollarla yüksek gösterilip böylece dışarıya döviz kaçırılmaktadır.

2.Dışarıya sattığımız malların fiyatları çeşitli yollarla düşük gösterilip döviz kaçırılmaktadır.

3. Dış ticaretimiz bugün belli şahıs ve firmaların elindedir.

4.İhracatı arttırmak ciddi tedbirler alınmadığı için, ihracatımız günden güne azalmakta, bu sebeple dış ticaret açığı her yıl artmaktadır. Yukarıda sıralanan ve buna eklenecek daha pekçok haklı şikayetler, dış ticaretimizin sıkıntılarını ortaya koymaktadır.” T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 28.11.1969, C:1, S:320-321.

³⁹⁹ 1964 yılında ihracat gelirlerinin % 2'sine karşılık gelen işçi dövizleri, 1973 yılına gelindiğinde hemen hemen ihracatla aynı miktarda (% 90) döviz geliri sağlamıştır. Oran, **a.g.e.**, s.663.

⁴⁰⁰ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 02.02.1970, C:2, S: 630.

⁴⁰¹ Avusturya sınırında yakalanıp hapse atılan 200 kaçak Türk işçisinin dramından yola çıkan Hürriyet gazetesinin başlığı; *“Türk Pasaportu Avrupa'da Geçmiyor” Hürriyet*, 24 Mart 1970.

Hikmet İşmen, bütçenin belli bir grubun çıkarlarına hizmet etmek üzere düzenlendiğini ve halkın genelinin iyiliğı için bir çözüm getirmediğini řu şekilde ifade etmiştir “*Bilindiğı gibi, A.P. iktidarının temel ekonomik görüşü özel sektörcülük, yarı kapitalizmdir. Buna uygun olarak Demirel hükümetleri memleketi kapitalist yoldan yani bir avuç sermayeder müteşebbis eliyle kalkındırma çabaları içine girmişlerdir. Bu maksatla, kredi politikası, vergi politikası, bütçe politikası ve çeşitli idari tedbirler hep küçük bir zümreyi daha da zengin etmek, sermayenin bunların elinde toplanmasını sağlama hedefine yönelmiştir. Özellikle Pazar içi üretim yapan küçük üreticilerin köyde olsunlar, kentte olsunlar, korkunç bir tefeci sömürsünden kurtulmaları için hiçbir tedbir alınmamıştır*”.⁴⁰²

A.P. Meclis Grubu Yönetim Kurulu, 12 Şubat 1970’de toplanarak 1970 bütçesine red oyu veren 41 milletvekilinin hepsinin müşterek haysiyet divanına tedbirli olarak sevklerine karar vermiştir. Bütçenin reddedilmesi bir hükümet krizine sebep olmuş ve Başbakan Süleyman Demirel istifa etmek zorunda kalmıştır. Cumhurbaşkanı Sunay, yeni kabine kurma görevini tekrar Süleyman Demirel’e vermiş, o da eski kabineyi değiştirmeden kendisine sunmuştur. Demirel’in kurduğu yeni hükümet, 15 Mart 1970 tarihinde 172 red oyuna karşılık 232 oyla T.B.M.M.’den güvenoyu almış ve görevine başlamıştır.⁴⁰³

21 Mayıs 1970’de bir açıklama yapan Maliye Bakanı Erez, mevcut bütçe açığının giderilebilmesi için hazırlanan yeni vergileri (petrol taşıma, spor toto, konut inşaatı, gayri menkul değerler artışı, meslek, geçici oturma, taşıt alma ve işletme vergisi) halka tanıtmıştır. 1970 bütçesinin finansmanı için çıkarılan yeni vergi kanunlarının Senato’da ki müzakereleri esnasında tasarılar şimdiye kadar yapılan en sert konuşmayı A.P. Malatya senatörü Hamdi Özer yapmış ve “*Bu kanun 5 yıl içinde komunizmi memlekete sokacak ve hepimiz sosyalist olacağız*” demiştir.⁴⁰⁴

⁴⁰² İşmen, a.g.e., s.210.

⁴⁰³ Cumhuriyet, 16 Mart 1970.

⁴⁰⁴ Tercüman, 18 Temmuz 1970.

Meclisteki bütün tartışmalar ve kamuoyunun hoşnutsuzluğuna rağmen 1970 bütçesinin denkleştirilmesi için hazırlanan vergi paketi 29 Temmuz 1970'de Meclis genel kurulunda kabul edilmiştir.⁴⁰⁵

10 Ağustos 1970 tarihinde, I.M.F.'nin tavsiyeleri ile T.L.'nin değerinde % 66'lık bir devalüasyon yapılmış ve 1 Dolar 15 T.L. olmuştur. Şiddetle ihtiyaç duyulan döviz sağlayabilmek için ihracatta vergi iadesi gibi özendirici tedbirler yürürlüğe konularak, ihracatı arttırmaya yönelik politikalar uygulanmaya başlanılmıştır.⁴⁰⁶

Hükümet, ithalatçıların devalüasyon kararından haksız kazanç sağlamasını önlemek maksadıyla bazı tedbirler almış ve gerekirse ithal malları ithalatçıların tekelden kurtararak gümrük, resim ve harçlardan muaf olarak doğrudan piyasaya sürmeyi kararlaştırmıştır. Devalüasyonu faiz oranlarının artırılması takip etmiş, hükümet tasarrufu teşvik maksadıyla mevduat faizlerine de müdahale ederek faiz nispetlerini önemli ölçüde arttırmıştır.⁴⁰⁷

Yeni vergi kanunlarının uygulanmasından kaynaklanan sorunlara işaret eden eski maliye bakanı Van milletvekili Ferit Melen, bu kanunların tekrar incelenerek gerekli düzeltmelerin derhal yapılması konusunda hükümeti uyarmıştır.⁴⁰⁸

1969-1973 döneminde, ihracatta sağlanan artışa rağmen, özellikle sanayi tesislerinin kurulması için gerekli yatırım malları ve sanayinin kullandığı yurtdışı kaynaklı ara mamullerinin ithal fiyatlarındaki artıştan dolayı fazlalaşan ithalat, dış ticaret dengesinin ihracat aleyhine bozulmasına sebep olmuştur. Özellikle 1973 yılında yaşanan petrol krizi, bu açığı daha da büyütüştür.

⁴⁰⁵ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 29.07.1970, C:9, S:401-406.

⁴⁰⁶ Devalüasyon, paranın satın alma değerinin düşürülmesidir. Gerçekte bu işlem, satın alma değeri azalmış bir paranın yeni bir değer kazanması için yapılır ve ulusal para değerinin yabancı paralar cinsinden düşürülmesi anlamındadır. Orhan Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s.59.

⁴⁰⁷ **Hürriyet**, 19 Ağustos 1970.

⁴⁰⁸ **Tercüman**, 8 Kasım 1970.

1970 yılından itibaren, T.L.'nin değerinin devalüe edilmesiyle ihracatta sağlanan artış ve 1960'lı yıllarda Avrupa'ya gitmiş olan işçilerin gönderdikleri dövizler sayesinde, T.C. Merkez Bankası (M.B.)'nin rezervleri yükselmeye başlamıştır.⁴⁰⁹

Hükümet, dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi için özellikle ihracat artışına önem vermiştir. 20 Ağustos 1970'de, 39. İzmir Enternasyonal Fuarının açılışını yapan Ticaret Bakanı Gürhan Titrek *“İktisadi kalkınmamızın gelişmesini ve devamlılığını sağlamaya matuf çalışmalar arasında dış ticarete büyük önem vermekteyiz. Nitekim, geçen yıl 537 milyon dolar olan ihracatımızın bu yıl 26 milyon dolar fazlasıyla 600 milyon doları aşacağına kuvvetle inanıyoruz ”* demiştir.⁴¹⁰

1970 bütçesinin kabulü esnasında yaşanan tartışmalar, 1971 bütçesinin görüşmelerinde de tekrarlanmış ve bütçe kanun tasarısının oylamasına ancak 15 gün sonra, 28 Şubat 1971'de geçilebilmiştir. Bir nevi hükümete güvenoyu anlamına gelen bütçe kanununun oylamasına 428 milletvekili katılmış, bütçe kanunu 198 oya karşılık 230 oyla kabul edilmiştir.⁴¹¹

1971 bütçe kanun tasarısının görüşülmesi esnasında 14 birleşim ve 33 oturum yapılarak toplam 148 saat çalışılmış, 294 milletvekili söz almıştır. Bütçenin kabul edilmesi üzerine söz alan Başbakan Demirel *“1971 yılı Türk ekonomisi için hayati önemi haizdir. 1970 yılı içerisinde alınmış bulunan fevkalade önemli kararların başarıya ulaşması lazımdır. Bu kararların hedefi ; Türk ekonomisine yeni ufuklar kazandırmaktır. Bu kararların hedefi ; Türk ekonomisini genişletmeye devam ettirerek kendi gücüne kavuşturmadır. Bu kararların hedefi ; önümüzdeki üç sene zarfında Türkiye'nin yıllardan beri devam edegelen tediye muvazenesinin dengeye getirmektir. Bu kararların hedefi ; kalkınma için daha çok kaynaklar istihsal*

⁴⁰⁹ Kazgan, a.g.e., s.98.

⁴¹⁰ Tercüman, 21 Ağustos 1970.

⁴¹¹ Cumhuriyet, 1 Mart 1971.

etmektedir. 1971 yılı bütçesi zor bir bütçedir. Bu bütçenin tahmin edildiği ölçüler içerisinde tatbikatına yine azami itina göstermek gerekecektir”⁴¹²

İktisadi durumun son derece kötü olduğunu açıklayan Maliye Bakanı Ergin, Türk halkına çağrıda bulunarak enflasyonun eşiğine geldiğimizi, bu yüzden halkın tasarruf yapması ve vergi kaçırınları ayıplaması gerektiğini söylemiştir.⁴¹³

Dış ekonomik ilişkiler bakanı Özer Derbil düzenlediği basın toplantısında olumlu bir ekonomik tablo çizmiş ve ihracatta geçen yılın aynı dönemine oranla artışlar kaydedildiğini bildirmiştir. Bakan, ihracatı daha da geliştirmek için ayrıca yeni tedbirlere başvurulduğunu ve bunların da tatbikine başlanıldığını açıklamıştır.⁴¹⁴

1 Eylül 1971’de, Türkiye ile A.E.T. arasındaki katma protokolün ticari hükümlerini taşıyan Geçici Ticaret Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol yürürlüğe girinceye kadar uygulanacağı belirtilen Geçici Anlaşma’ya göre; Türk sanayi malları Ortak Pazar ülkelerine bir yıl gümrüksüz girecek, Türkiye tarafından Ortak Pazar ülkelerinden ithal edilecek mallara yüzde 5-10 arasında gümrük indirim uygulanacak ve Türkiye'nin A.E.T. üyesi 6 ülkeye yapacağı tarım malları ihracatında çeşitli gümrük indirimleri uygulanacaktı.

Ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu 15 Nisan 1971’de düzenlediği basın toplantısında, “Ağustos 1970’de yapılan devalüasyonun ardından gerekli cesaret gösterilmeyip fiyat artışlarının zamanında yapılmadığını, eğer zamlar gerektiği zamanda yapılmış olsaydı fiyatların daha yükselmesinin önüne geçilebileceğini” vurgulamıştır.⁴¹⁵

⁴¹² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 28.02.1971, C:11-1, S:1078.

⁴¹³ Hürriyet, 23 Haziran 1971.

⁴¹⁴ Tercüman, 28 Haziran 1971.

⁴¹⁵ Tercüman, 16 Nisan 1971.

22 Aralık 1971 tarihinde, A.B.D.'de doların değerinin yüzde 7.89 oranında düşürülmesi üzerine Türkiye'de döviz fiyatları yeniden belirlenmiş ve bir dolar 14 lira olmuştur.⁴¹⁶

1972 yılı bütçe tasarısı üzerindeki görüşmeler esnasında Demokratik Parti adına söz alan Hasan Korkmazcan, hükümetin ekonomi alanında aldığı tedbirlerin ekonomiyi büsbütün çıkmaza sürüklediğini söylemiştir.⁴¹⁷

1 Ocak 1973'de, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmasına başlanılmıştır. İlk iki Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan olumlu sonuçlar elde edilmiş olması, bu planın da başarılı olacağı yönünde beklenti yaratmıştır.

1973 bütçe kanun tasarısı üzerindeki görüşmeler esnasında Maliye Bakanı Ziya Müezzinoğlu ekonomideki olumlu gelişmelere dikkat çekmiş ve G.S.M.H.'mızın arttığını şu şekilde ifade etmiştir ; *“Bilinen nedenlerle ortaya çıkan duraklamadan sonra 1971 yılının ikinci yarısından itibaren ekonomimizde görülen olumlu gelişmenin, 1972 yılında da devam ettiği gözlemlenmektedir. G.S.M.H.'daki artış sabit fiyatlarla % 7.7'ye ulaşmıştır”*⁴¹⁸

Ekonomideki bu rahatlama, 1973 yılında patlak veren petrol krizi ile sona ermiştir. Petrol fiyatlarındaki ani ve büyük oranlı artış, sanayinin ihtiyaç duyduğu ara mamullerin ve yatırım malzemelerinin fiyatlarını yükseltmiş ve ithalat kalemindeki bu yükselişi karşılamak üzere ihtiyaç duyulan döviz M.B. rezervlerinden sağlanmaya çalışılınca, kısa sürede rezervler erimiştir. İthalatı karşılamak için kısa vadeli dış borçlara yönelinmeye başlanılmıştır.

⁴¹⁶ **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1971.

⁴¹⁷ “1972 bütçesi,, 1970 ve 1971 uygulamalarından daha koyu bir devletçi eğilimle milli sanayi alanını orta sınıf ve çalışan sınıf kaynaklı yeni ve dinamik sermayelerin takviye etmesini önlemektedir. Sermaye piyasası kanununun biran önce çıkarılması ihtiyacı gittikçe şiddetlenirken hükümet mevcut halka açık iktisadi kuruluşların dağılmasına yol açacak vergiler peşindedir ” **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 16.02.1972, C:21, S: 75.

⁴¹⁸ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, 16.02.1973, C:34, S: 5.

1969-1973 Döneminde Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri						
Yıl	Enflasyon (TEFE)	TL/ \$	G.S.M.H. (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Dış Borç (Milyon \$)
1969	7.2	9,08	20.193	536.8	801,2	1.678
1970	6.7	10,92	19.030	588.5	947,6	1.891
1971	15.9	15,14	17.243	676.6	1.170,8	2.177
1972	18.0	14,30	21.967	885.0	1.562,6	2.291
1973	20.5	14,28	27.947	1.317	2.086,2	2.654

Çizelge 17 –1969-1973 Döneminde Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri⁴¹⁹

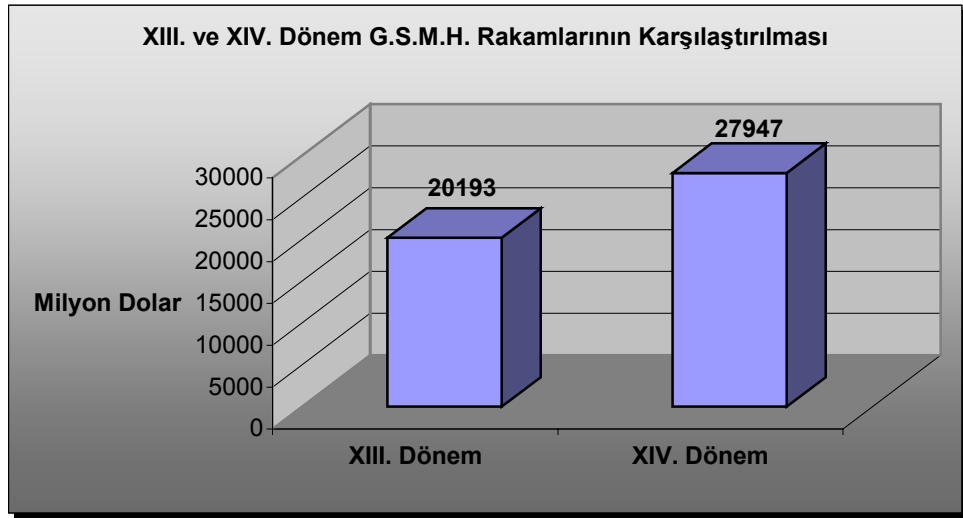
1969-1973 yılları arasında enflasyon yükselişe geçmiş, 1969'da % 7,2 olan enflasyon oranı 1973 yılına gelindiğinde % 20,5'e ulaşmıştır. Devalüasyonlar neticesinde T.L. dolar karşısında değer yitirmiş, 1969'da 1 dolar 9,08 T.L. iken, 1973'de 1 dolar 14,28 T.L. olmuştur. G.S.M.H., 1970 ve 1971 yıllarında 1969'daki rakamların dahi gerisine düşmüştür. Bu gerileme 1972 ve 1973 yıllarında durmuş ve G.S.M.H. yeniden artmaya başlamıştır. İhracat, İthalat ve Dış Borç anılan dönemde artış göstermiştir.

1969 – 1973 Yıllarında Bazı Ülkelerin Türkiye'nin İhracat ve İthalatındaki Payları (% Olarak)														
Yıl	A.B.D		Almanya		Fransa		İngiltere		İtalya		İsviçre		6 Ülkenin Toplamı	
	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.	İhr.	İth.
1969	11.2	19.3	20.9	18.4	5.2	3.3	5.6	11.8	8.0	9.4	5.3	4.4	56.2	66.6
1970	9.6	21.7	19.9	18.6	6.7	3.4	5.7	9.6	6.6	7.8	7.5	4.7	56.0	65.8
1971	10.2	14.7	19.4	17.9	7.2	6.4	4.8	9.5	5.8	10.3	9.6	4.9	57.0	63.7
1972	11.7	12.3	21.1	19.3	5.7	6.7	5.2	10.9	6.0	10.6	8.6	4.7	58.3	64.5
1973	9.9	8.9	16.8	21.0	5.5	6.4	7.6	10.7	8.8	8.2	8.8	6.0	57.4	61.2

Çizelge 18 - 1969 – 1973 Yıllarında Bazı Ülkelerin Türkiye'nin İhracat ve İthalatındaki Payları (% Olarak)⁴²⁰

⁴¹⁹ Hikmet Uluğbay, "1961-1980 Döneminde Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri", **Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I: 1919-1980, Baskın Oran (ed.), s.662.

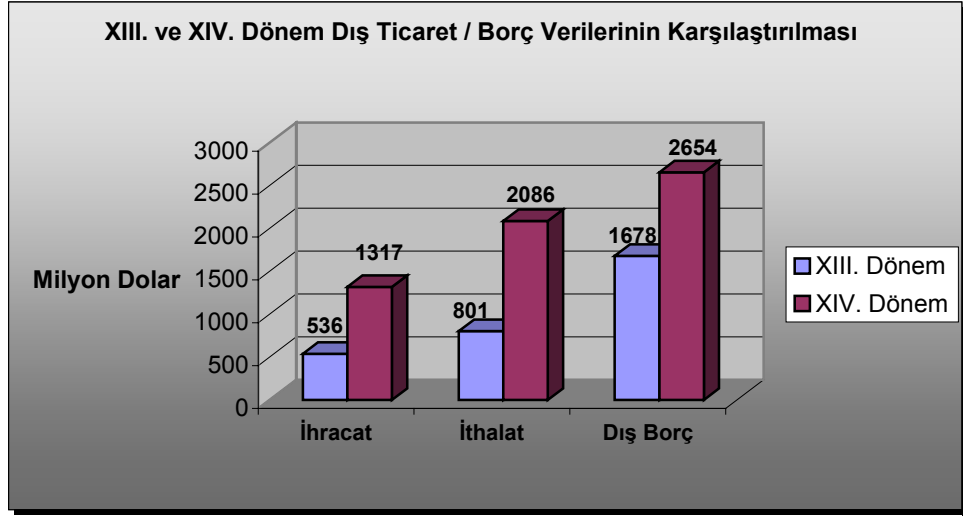
1969-1973 yılları arasında, Türkiye'nin en fazla dış ticaret yaptığı ülke Almanya olmuştur. Dış ticaret hacmi açısından Almanya'yı sırasıyla A.B.D., İtalya, İngiltere, Fransa ve İsviçre izlemiştir. Bu altı ülke ile yapılan dış ticaret, Türkiye'nin toplam dış ticaretinin ortalama % 60'ına karşılık gelmiştir. Dönem içerisinde Türkiye'nin dış ticareti büyük oranda A.B.D. ve Batı Avrupa ülkeleri ile gerçekleşmiştir.

Tablo 9 - XIII. ve XIV. Dönem G.S.M.H. Rakamlarının Karşılaştırılması

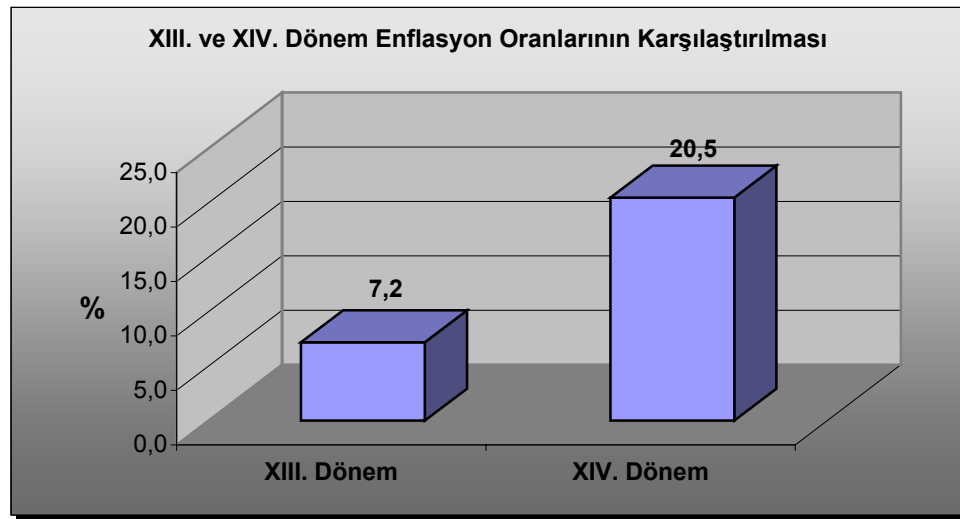
Genel olarak değerlendirildiğinde, XIV. Dönem'de, XIII. Dönem'de de olduğu gibi, karma ekonomi ve kalkınma planlarına dayalı bir ekonomik büyüme modeli benimsenmiştir. Siyasal belirsizliklerden dolayı, 1969-1970 ve 1970-1971 dönemlerinde ekonomi yönetiminde iyi bir performans sergilenememiş, bunun bir göstergesi olarak da 1971'e gelindiğinde G.S.M.H. 1969'e göre % 14,6 oranında gerilemiştir. Bu gerilemede ekonominin kötü gitmesi kadar, T.L.'nin değerinin devalüe edilmesinin de rolü bulunmaktadır. 1971-1972 ve 1972-1973 dönemlerinde G.S.M.H. artmaya başlamış ve XIV. Dönem'in sonunda XIII. Döneme nazaran % 38'lik bir büyüme yakalanmıştır.

⁴²⁰ Hikmet Uluğbay, "1961-1980 Döneminde Bazı Ülkelerin Türkiye'nin İhracat ve İthalatındaki Payları", **Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I., 1919-1980, Baskın Oran (ed.), a.g.e, s.673.

Tablo 10 - XIII. ve XIV. Dönem Dış Ticaret / Borç Verilerinin Karşılaştırılması

Dönem içerisinde dış ticaret hacmindeki artış dikkat çekici olmuştur. XIII. Döneme nazaran, ihracat % 145, ithalat % 160 artmıştır. İthalattaki artışın ihracattaki artıştan fazla olması dış ticaret açığını da beraberinde getirmiştir. Bütçenin finanse edilebilmesi ve devlet yatırımlarının sürdürülebilmesi için dış borç mekanizmasına güvenilmiştir. XIV. Dönemde dış borç XIII. Döneme göre % 58 artmıştır.

Tablo 11 - XIII. ve XIV. Dönem Enflasyon Oranlarının Karşılaştırılması

XIV. Dönemin bir başka özelliği de enflasyonun hızla yükselmesi olmuştur. XIII. Dönemin sonunda yıllık % 7,2 olan enflasyon, XIV. Dönemin sonunda % 184'lük bir artışla % 20,5'e erişmiştir. Enflasyondaki bu artış özellikle sabit gelirlilerin hayatını zorlaştırıcı bir faktör olmuştur. Enflasyondaki bu artışta, 1973 krizi nedeniyle yükselen petrol fiyatlarının da etkisi olmuştur.

2. Sağlık Alanındaki Gelişmeler

Sağlık, XIV. Dönem boyunca görev yapan 6 hükümetin de programlarında üzerinde durdukları konulardan biri olmuştur. XIV. Dönemin ilk hükümetini kuran Süleyman Demirel, hükümetinin programını Meclis'te takdim ederken sağlık konusuna şu şekilde değinmiştir *“Bütün vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerinden en geniş şekilde faydalanmalarını sağlamak, hizmeti vatandaşın ayağına getirmek, halkın sağlık bilgisini artırmak koruyucu hekimliğe öncelik vermek tedavi hekimliğini tamamlayıcı bir unsur olarak kabul etmek ve yürütmek maddi imkândan yoksun olanlarla, bakıma muhtaç kimsesizleri, sakatları, küçükleri, ihtiyarları ve dar gelirli vatandaşları parasız tedavi imkânlarına kavuşturmak ana hedefimizdir.”*⁴²¹

Süleyman Demirel tarafından kurulan XIV. Dönemin ikinci hükümetinin programında da benzer ifadeler yer verilmiş ve kademeli olarak tatbik edilecek bir sağlık sigortası sistemi geliştirileceği belirtilmiştir.⁴²²

12 Mart 1971 sonrasındaki geçiş döneminde Başbakanlık görevini üstlenmiş olan Nihat Erim, XIV. Dönem süresince kurduğu ilk hükümetin programında sağlık konusuna sadece bir cümleyle değinmiş ve *“Sağlık sosyal yardım ve başkaca kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve bunlardan yararlanmada eşitlik sağlanması”* prensibini dile getirmiştir.⁴²³

Sağlık konusu II. Nihat Erim hükümetinin programında bir önceki programa nazaran daha fazla yer bulmuştur. Sağlık kurumlarının yaygınlaştırılması yanında, bölgesel olarak dağılımlarına da dikkat edileceği Nihat Erim tarafından Meclis'te

⁴²¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 10.11.1969, C:1, S:47-48.

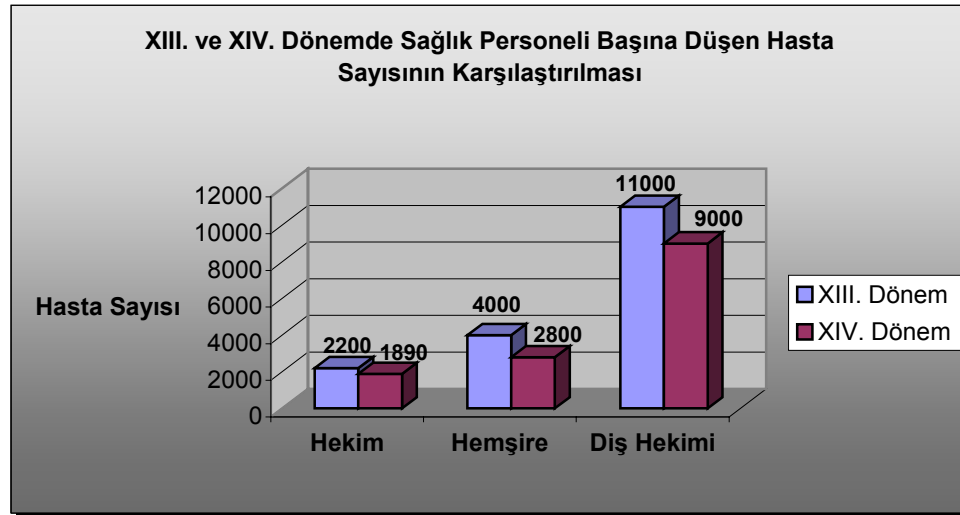
⁴²² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 12.03.1970, C:4, S:101.

⁴²³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 05.04.1971, C:12, S:398.

okunan hükümet programında şu şekilde ifade edilmiştir *Sağlık kurumlarının ve personelinin yurt sathında dengeli bir şekilde dağıtılması çevre sağlığı, koruyucu hekimlik, aile planlaması, ana ve çocuk sağlığı ve yataklı tedavi hizmetlerinde koordinasyonun sağlanması sağlık ve sosyal yardım politikamızın temel ilkeleri olacaktır.*⁴²⁴

Dönemin diğer hükümetlerinde olduğu gibi, Ferit Melen'in hükümet programında da, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması konusuna değinilmiş ayrıca somut bir hedef olarak da *“Sigortalı işçilerin eş ve çocuklarının sağlık yardımlarından bütün illerde faydalandırılmaları 1972 yılı içinde tamamlanacaktır”* ifadesine yer verilmiştir.⁴²⁵

XIV. Dönemin son hükümeti olan Naim Talu hükümetinin programında sağlık konusuna yer verilmemiştir.

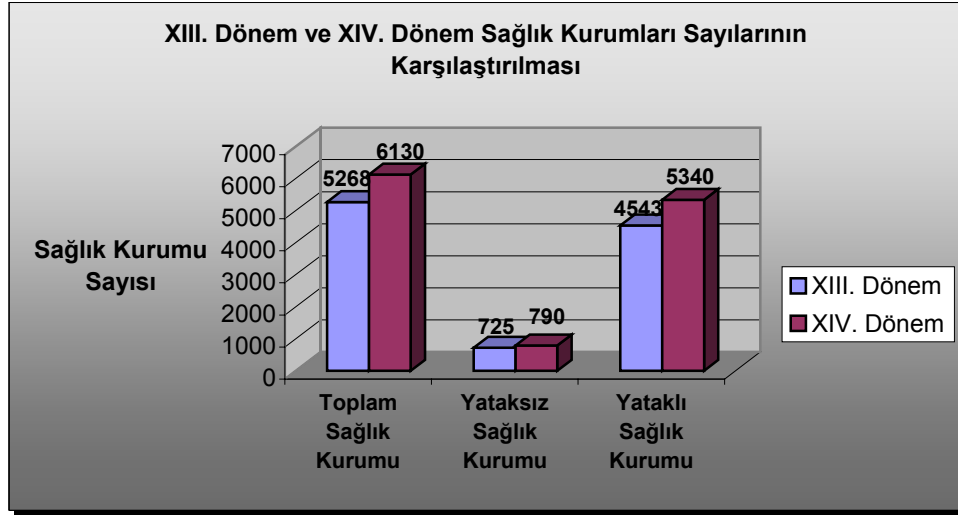
Tablo 12 - XIII. ve XIV. Dönem Sağlık Personeli Başına Düşen Hasta Sayısının Karşılaştırılması

XIV. Dönem süresince sağlık personeli başına düşen hasta sayısı, sağlık personeli sayısındaki artışa paralel olarak, düşmüştür. Hekim başına düşen hasta

⁴²⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 20.12.1971, C:19, S:43.

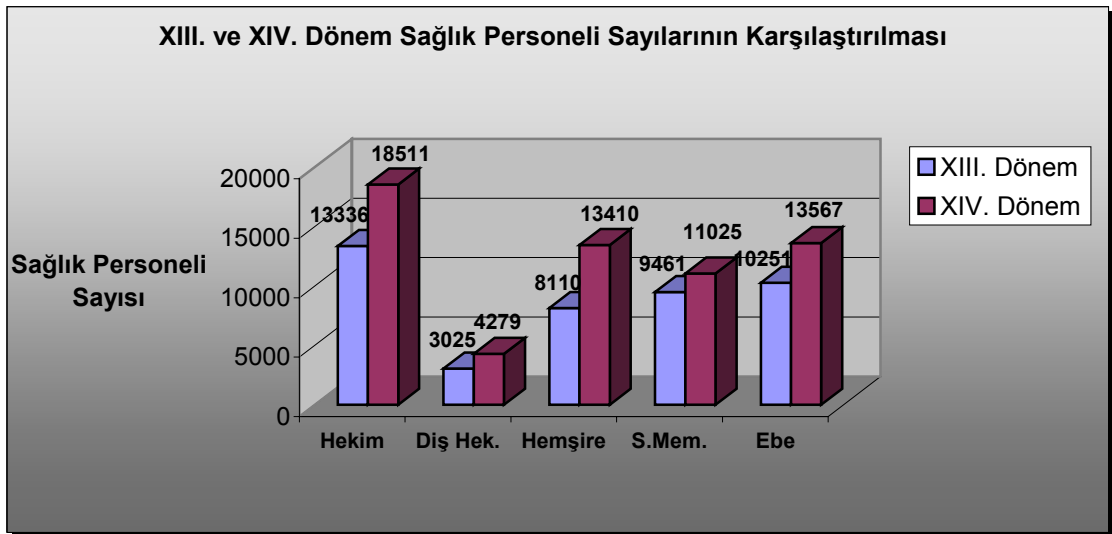
⁴²⁵ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 01.06.1972, C:23, S:212.

sayısında % 14, Hemşire başına düşen hasta sayısında % 30, Diş Hekimi başına düşen hasta sayısında da % 18'lik azalma olmuştur. Özellikle hemşire başına düşen hasta sayısındaki % 30'luk değişim oranı dikkat çekicidir.

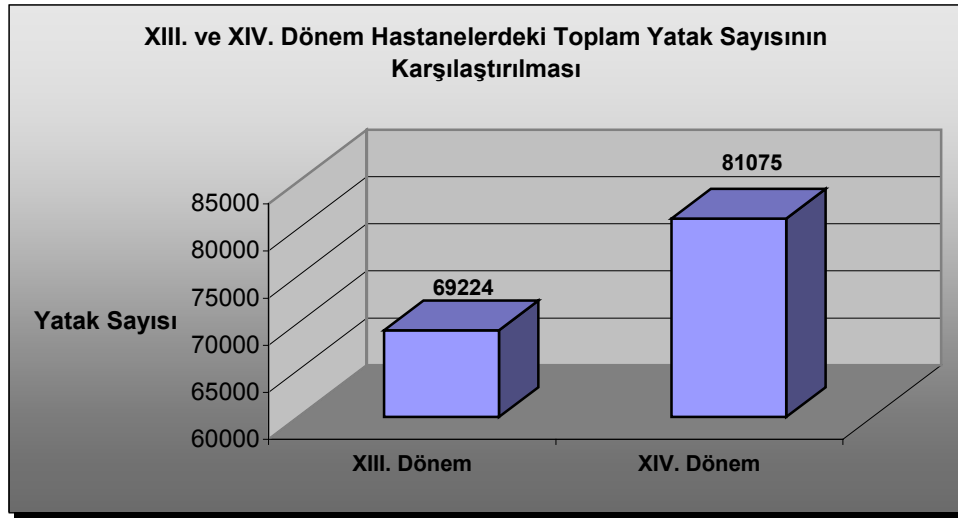
Tablo 13 - XIII. ve XIV. Dönem Sağlık Kurumları Sayılarının Karşılaştırılması

XIV. Dönem boyunca yatırım planlarında sağlık tesislerinin yapılmasına öncelik verilmiş, bunun sonucu olarak da toplam sağlık kurumu sayısı XIII. Dönem'e nazaran % 16 oranında artmıştır. Yataksız sağlık kurumlarında artış oranı % 9 iken, yataklı sağlık kurumlarında artış oran % 18'i bulmuştur.

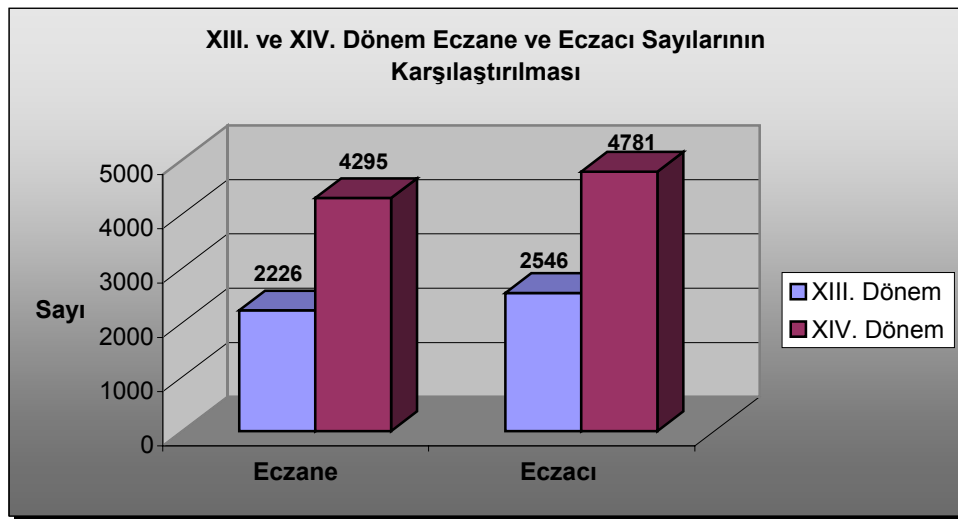

Tablo 14 - XIII. ve XIV. Dönem Sağlık Personeli Sayılarının Karşılaştırılması

XIV. Dönem’de sağlık personeli sayısında önemli artışlar meydana gelmiştir. Bu artışlar bir önceki döneme göre, Hekim sayısında % 39, Diş Hekimi sayısında % 41, Hemşire sayısında % 65, Sağlık Memuru sayısında % 17 ve Ebe sayısında da % 32 düzeyinde olmuştur. Özellikle hemşire sayısındaki artış dikkat çekicidir.

Tablo 15 - XIII. ve XIV. Dönem Hastanelerdeki Toplam Yatak Sayısının Karşılaştırılması XIV. Dönem’de, XIII. Dönem’e nazaran hastanelerdeki toplam yatak sayısı 11.851 adet (% 17) artmıştır.

Tablo 16 – XIII. ve XIV. Dönem Eczane ve Eczacı Sayılarının Karşılaştırılması

XIV. Dönem’de Eczane ve Eczacı sayıları bir önceki döneme nazaran büyük ölçüde artış göstermiştir. Eczanelerin sayısı % 92, Eczacıların sayısı ise % 87 oranında artmıştır.

XIV. Dönem’de sağlık alanında önemli atılımlar gerçekleştirilmiş, özellikle sağlık personeli sayısındaki artış dikkat çekici olmuştur. Sağlık personeli sayısındaki bu artış, halkın daha iyi sağlık hizmeti almasına yardımcı olan faktörlerden en başta geleni olmuştur.

3. Eğitim Alanındaki Gelişmeler

XIV. Dönemin ilk Başbakanı Süleyman Demirel, hükümet programının eğitime ayrılmış kısmında, ilkokul sayısının artırılarak ilköğretim çağındaki çocukların tamamının okula gidebilmesini ve yükseköğretim kurumlarındaki sıkıntıların giderilmesini hedef olarak belirlediklerini açıklamıştır.⁴²⁶ Süleyman Demirel’in XIV. Dönem içerisinde kurduğu ikinci hükümetin programında da, milli amaçlara uygun gençlerin yetiştirilmesinde eğitimin önemine değinmiştir.⁴²⁷

Nihat Erim’in kurduğu ilk hükümetin programında, 8 yıllık zorunlu eğitimin deneme mahiyetinde başlatılacağı ve Atatürk’ün eğitimde birlik (Tevhid-i Tedrisat) ilkesine aykırı bütün uygulamalara son verileceği belirtilmiştir.⁴²⁸ Senato’da hükümetin eğitim politikasını eleştiren Senatör Fatma Hikmet İşmen, 8 yıllık eğitimin ülkenin içinde bulunduğu şartlarla bağdaşmadığını, binlerce okulsuz köy bulunurken ilköğretimi 8 yıla çıkarmanın okulsuz çocukları daha uzun süre yoksunluğa mahkum edeceğini söylemiştir.⁴²⁹

II. Nihat Erim hükümetinin programında da, eğitim programlarının amacının Atatürkçü nesiller yetiştirmek olduğu “*Her kademedeki öğretim kurumlarında*

⁴²⁶ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 10.11.1969, C:1, S:50.

⁴²⁷ “Eğitim faaliyetlerinin, istihdam ihtiyaçlarımıza uygun insan gücünün yetiştirilmesi yanında, milli ümitlerimizin mihrakı olan Türk gençliğinin, bu ümitlere lâyık olacak şekilde ve milli şuurumuzu yüksek seviyede tutarak eğitilmesi; Cumhuriyet hükümetlerinin önemle takip edecekleri milli bir dava teşkil etmektedir.” T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 12.03.1970, C:4, S:102.

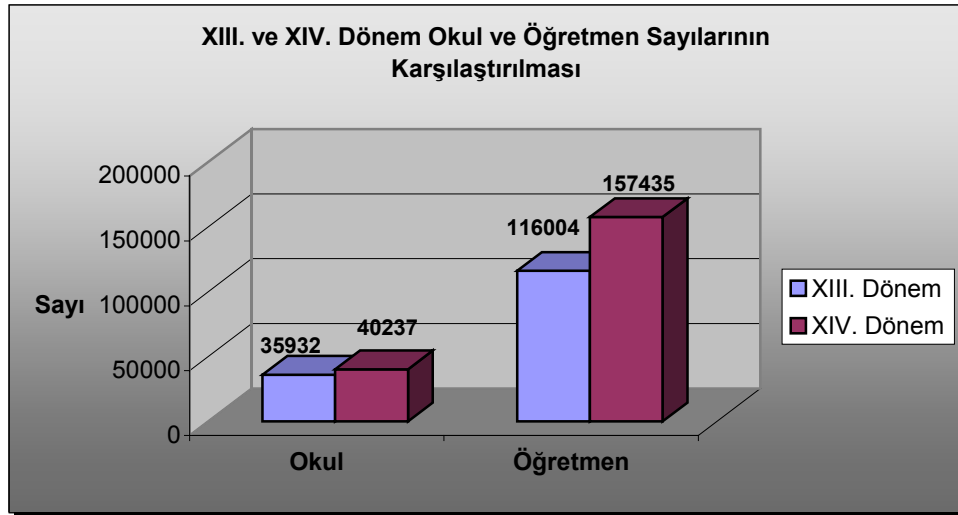
⁴²⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 05.04.1971, C:12, S:400.

⁴²⁹ İşmen, a.g.e., s.369.

okuyan öğrencilerimizin Atatürk ilkelerine uygun bir anlayış içinde yetişmeleri sağlanırken bu öğrencilerin sol ve sağ aşırı uçlar tarafından zihinlerinin bulandırılmaması ve ön yargılara saptırılmamasına üstün bir dikkat gösterilecektir.” şeklinde ifade edilmiştir.⁴³⁰

Ferit Melen’in kurduğu hükümetin programında da, Atatürkçü nesillerin yetiştirilmesinin önemine vurgu yapılmış ve bu yönde değişiklikler yapılacağı şu şekilde ifade edilmiştir: *“Bütün öğretim kademelerinde uygulanacak programlar, Atatürk ilkelerine laik ve sosyal devlet esaslarına, hür, demokratik düzene yürekle inanmış milli bir ruh ve heyecan taşıyan vatandaşlar yetiştirilecek şekilde değiştirilecektir. Bu amaca varmak için işe her derecedeki okullara öğretmen yetiştiren kurumlardan başlamak zorunluluğuna inanıyoruz.”*⁴³¹

Naim Talu’nun hükümet programında eğitim konusuna kısaca değinilmiş ve halihazırda T.B.M.M.’de kanunlaşmayı bekleyen eğitimle ilgili tasarıların görüşülerek sonuçlandırılmasına çalışılacağı belirtilmiştir.

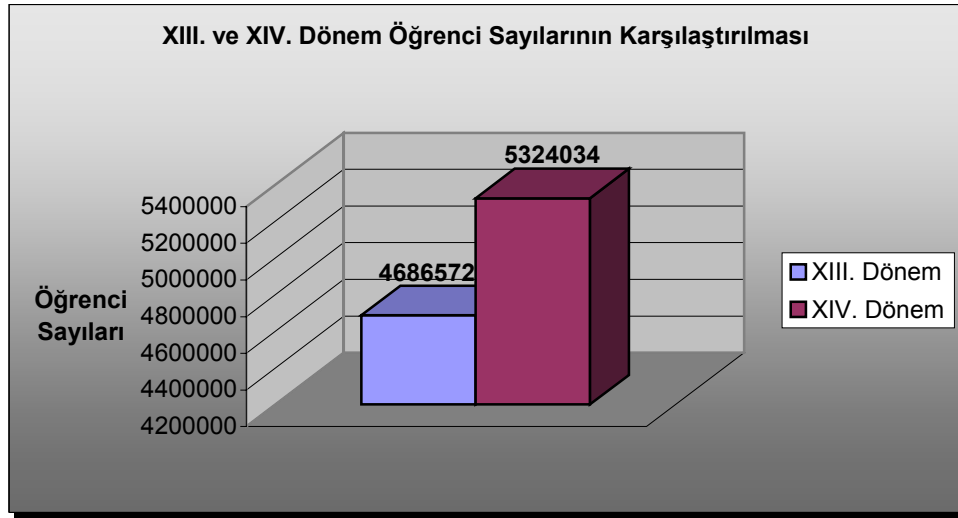

Tablo 17 –XIII. ve XIV. Dönem Okul ve Öğretmen Sayılarının Karşılaştırılması

⁴³⁰ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 20.12.1971, C:19, S:42.

⁴³¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 01.06.1972, C:23, S:214.

XIV. Dönem’de, bir önceki döneme nazaran okul sayısı % 12, öğretmen sayısı da % 36 oranında artmıştır. İlk, orta ve lise düzeyinde eğitim veren öğretmenlerin sayısının dört yıllık bir dönem sonunda 41.431 kişilik bir artışla 157.435’i bulması dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Dönem boyunca iktidara gelen hükümetlerin öğretmen yetiştirilmesi konusundaki politikalarının başarılı olduğu söylenebilir.

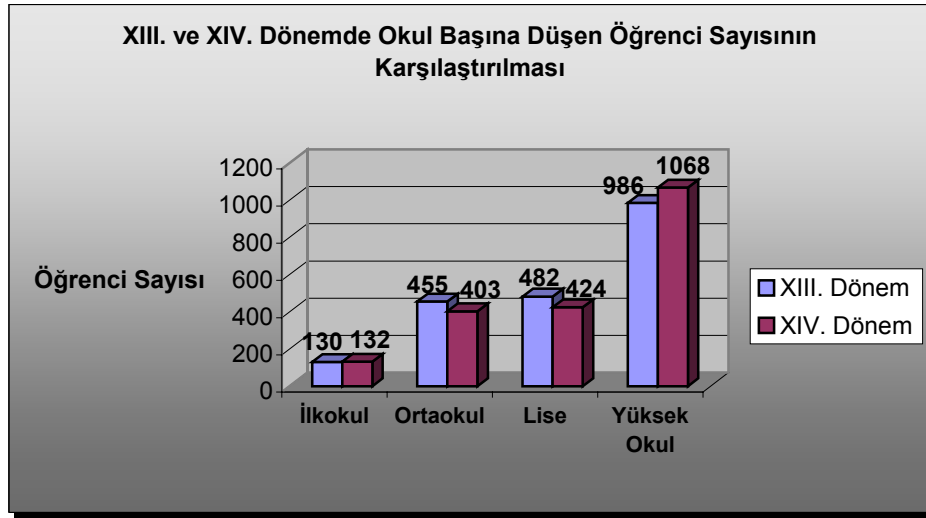
Tablo 18 – XIII. ve XIV. Dönem Öğrenci Sayılarının Karşılaştırılması

XIV. Dönem’de, XIII. Döneme göre öğrenci sayısındaki artış (% 13) yaklaşık olarak okul sayısındaki artış ile aynı düzeyde olmuştur. XIII. Dönem’de 4.686.572 olan ilk, orta ve lisede okuyan öğrenci sayısı, XIII. Dönem’de 637.462 öğrencilik bir artışla 5.324.034’e erişmiştir.

XIII. ve XIV. Dönemdeki Fakülte ve Yüksekokulların Karşılaştırılması			
	XIII. Dönem	XIV. Dönem	Artış Oranı (%)
Fakülte ve Yüksekokullar	142	166	16
Öğretim Elemanı	7.489	11.773	57
Öğrenci	140.000	177.281	26

Çizelge 19 – XIII. ve XIV. Dönemdeki Fakülte ve Yüksekokulların Karşılaştırılması

XIV. Dönem’de, öğretmen sayısındaki olduğu gibi, fakülte ve yüksekokullarda ders veren öğretim elemanlarının sayısında da büyük bir artış kaydedilmiştir. Bir önceki dönemde 7.489 olan öğretim elemanı sayısı, XIV. Dönem’de % 57’lik bir artışla 11.773’e erişmiştir. Fakülte ve yüksekokullardaki artış oranı % 16 seviyesinde olmasına rağmen, öğrenci sayısındaki artış bunu geçerek % 26 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 19 – XIII. ve XIV. Dönem’de Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısının Karşılaştırılması

XIV. Dönem’de, ilkökuller ve yüksekokullarda okul başına düşen öğrenci sayısında ilkökullerde %1, yüksekokullarda % 9 oranında artış olmuştur . Bunun sebebi, bir önceki döneme göre okulların sayısındaki artış oranının öğrenci sayısındaki artıştan daha az olmasından kaynaklanmıştır (ilk-orta-lise düzeyinde aradaki fark öğrenciler aleyhine % 1, yüksekokul düzeyinde ise % 10’dur). Ortaokul ve Lise düzeyinde okul başına düşen öğrenci sayısında ise sırasıyla % 11 ve % 12’lik bir azalma söz konusudur. Genel olarak değerlendirildiğinde, XIV. Dönem’de bir önceki döneme göre öğretmen ve öğretim görevlisi yetiştirilmesinde başarı sağlanmasına rağmen, okullaşma oranlarında öğrenci sayısının gerisinde kalınmıştır. Dönemin hükümetleri, üniversitelerde çıkan gençlik olaylarının da etkisiyle, Türk eğitim sisteminde Atatürkçü nesiller yetiştirilmesinin önemine dikkat çekmiş ve bu yönde düzenlemeler getirmeye çalışmışlardır.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, ülkenin yönetimine ve geleceğine ilişkin iradelerinin temsil edildiği makam T.B.M.M.'dir. Ülkenin birçok kısmının düşman işgali altında bulunduğu 1919 yılında Mustafa Kemal'in önderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşının başarıyla yürütülmesinde ve sonuca ulaştırılmasında 23 Nisan 1920 tarihinde kurulmuş bulunan T.B.M.M.'nin belirleyici rolü ve önemi yadsınamaz.

T.B.M.M.'nin sahip olduğu yetkiler çeşitli dönemlerde farklılıklar göstermiştir. 20 Nisan 1924'de kabul edilen Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 4. maddesinde "*Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakîkî mümessili olup Millet nâmına hakk-ı hâkimiyeti istimâl eder*", 5. maddesinde ise, "*teşrî salâhiyeti ve icrâ kudreti Büyük Millet Meclisinde tecellî ve temerküz eder*" hükümleri bulunmaktadır. Bu hükümlerden de anlaşılacağı üzere, yasama ve yürütme yetkisi T.B.M.M.'ne verilmiş ve "kuvvetler birliği" olarak adlandırılan sistem benimsenmiştir. 20 Temmuz 1961'de kabul edilen anayasanın 5. ve 6. maddelerinde yer alan "*Yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisinindir. Bu yetki devredilemez.*" ve "*Yürütme görevi, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir*" hükümleriyle ise "kuvvetler birliği" sisteminden vazgeçilerek "kuvvetler ayrılığı" sistemine geçildiğinin ifadesi olmuştur.

XIV. Dönem 12 Mart 1971 muhtırasını içermektedir. 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri, 1968'den beri devam etmekte olan terör ve öğrenci olaylarının halkta yaratmış olduğu huzursuzluk ve tedirginlikten yola çıkarak, başta dönemin hükümeti ve onun Başbakanı Süleyman Demirel olmak üzere devlet yönetiminde sorumluluğu olan herkesi bir muhtıra ile uyarmıştır. T.S.K. yönetime el koymamakla birlikte, 1961 anayasasında belirtilmiş olan reformları hayata geçirecek partiler üstü bir hükümetin görev alması yönündeki isteğini beyan etmiştir.

Süleyman Demirel'in gelişen bu yeni durum karşısında istifa etmekten başka bir çaresi kalmamıştır. Sonrasında, muhtırada belirtilmiş olan hususları yerine

getirmek üzere Nihat Erim'in Başbakanlığında bir hükümet kurulmuştur. Kurulan bu hükümetin en önemli özelliği, kabine üyelerinin büyük çoğunluğunun parti dışı isimlerden seçilmesi olmuştur. Bundan dolayı, bu hükümete "Teknokratlar Hükümeti" adı verilmiştir. Muhtıradaki bahsedilen "partiler üstü" bu hükümetten ülkedeki kargaşaya son vermesi ve anayasal reformları gerçekleştirmesi beklenmiş ancak Nihat Erim hükümeti yaklaşık bir senelik bir denemeden sonra başarısız olmuştur.

Nihat Erim hükümeti, bir senelik iktidarı döneminde sıkıyönetim uygulamaları nedeniyle aydınlar ve öğrencilerin, A.P.'nin desteğini almak üzere izlediği politika ile C.H.P.'nin, kanun hükmünde kararnamelerle hükümet etme fikri yüzünden A.P.'nin, izlediği karışık politikalar yüzünden de T.S.K.'nin güvenini ve desteğini kaybetmiştir.

T.B.M.M. dışından atanmış bir hükümetin, seçilmişlerden oluşan T.B.M.M.'yi yönetmesi denemesinin başarısız olmasından sonra halkın iradesine başvurulmaya karar verilmiş ve seçimlere kadar ülkeyi idare etmek üzere ilk önce Ferit Melen ve daha sonra Mehmet Naim Talu'nun Başbakanlığında kurulan hükümetler göreve gelmişlerdir.

XIV. Dönemde görev alan hükümetleri en çok uğraştıran konu, ülkede devam etmekte olan terör ve öğrenci hareketlerinin durdurulabilmesi için çareler bulmaya çalışmak olmuştur. Olağanüstü durumlara has bir yönetim biçimi olan sıkıyönetim, bu dönemde sükuneti sağlamak üzere sık sık başvurulmuş bir çare haline gelmeye başlamıştır.

Dönem içerisinde A.P. içerisinde Süleyman Demirel'e karşı, C.H.P.'de de İsmet İnönü'ye karşı parti içi muhalefet etkisini göstermiştir. A.P. içerisindeki muhalif hareket partiden koparak mücadelesine devam etmiş, C.H.P. içerisindeki muhalif kanat ise eski parti genel sekreteri Bülent Ecevit'in önderliğinde parti yönetimini ele geçirmişlerdir.

Ülke içinde yaşanan bu çalkantılı dönemde, Türkiye dış ülkelerle olan ilişkilerinde de hareketli bir dönem geçirmiştir. Soğuk savaşın kademeli olarak yerini yumuşamaya bıraktığı 1969-1973 arasında, Türkiye S.S.C.B., Doğu Bloku ülkeleri ve Kıta Çin'i ile olan bağlarını kuvvetlendirerek uluslararası ilişkilerini dengelemek ve çeşitlendirmek fırsatını bulmuştur.

1963 yılında, dönemin A.B.D. Başkanı Johnson tarafından gönderilen mektup Türkiye-A.B.D. ilişkilerinde etkileri XIV. Dönemde de hissedilen bir tahribat yaratmıştır. Ayrıca Türkiye'de yaygınlaşan öğrenci hareketlerinin anti-amerikan yaklaşımı, Vietnam savaşında A.B.D.'nin pozisyonu, A.B.D.'nin haksız yere Türkiye'nin afyon üretimine engel olması ve Kıbrıs olaylarındaki tavrı nedeniyle, Türkiye kamuoyu ve hükümeti, A.B.D. ile olan ilişkilerini sorgulamaya başlamıştır.

Türkiye'nin, S.S.C.B., Çin Halk Cumhuriyeti, Balkan Ülkeleri ve A.E.T. ile olan ilişkilerini kuvvetlendirerek, A.B.D. ile olan ilişkilerinde denge oluşturabilecek yeni bir yaklaşım içine girmesi de XIV. Dönemine denk gelmiştir. Bu dönemde, toplumda A.B.D. aleyhtarı hislerin arttığı en gözle görülür işareti, A.B.D.'nin Akdeniz'de bulunan 6. Filosunun daha önceleri memnuniyetle karşılanan liman ziyaretlerine gösterilen tepkiler olmuş, 6. Filonun İzmir'e gelmesine müsaade ve müsamaha eden Dışişleri Bakanı hakkında Anayasanın 89. maddesi gereğince gensoru açılması dahi istenmiştir.

XIV. Dönemde dış politika gündeminin en üst sırasını Kıbrıs işgal etmiştir. Gerek muhalefet, gerekse iktidar konuya milli bir hassasiyetle yaklaşmış ve iç politikadaki çekişmeler bir yana bırakılarak ortak bir irade sergilenmiştir. Parti temsilcileri tarafından T.B.M.M.'de yapılan konuşmalarda, adanın Yunanistan'la birleşmesine Türkiye'nin hiçbir şekilde izin vermeyeceği, gerektiği takdirde hayati çıkarlarını muhafaza etmek ve adada yaşayan Türkleri korumak için müdahalede bulunması gerektiği açık olarak ifade edilmiştir

Bu dönemde, A.E.T. ile ilişkiler de iç politikadan büyük oranda etkilenmiştir. 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanan "Ankara Anlaşması" ile Türkiye ve

AET arasında bir ortaklık kurulmuş, anlaşma gereğince hazırlık ve geçiş dönemlerinin ardından Türkiye ve A.E.T. arasında gümrük birliği kurulması öngörülmüştür. Ancak 1970 yılına gelindiğinde, toplumun bir kesimi A.E.T. ile ilişkilere temelden karşı çıkmaya başlamış ve karşı çıkış T.B.M.M. kürsüsünden de seslendirilmiştir. Bütün bu itirazlara rağmen, T.B.M.M.’nin XIV. Döneminde A.E.T. ile ilişkilerde çok önemli bir adım atılmış, 22 yıllık bir geçiş döneminin ardından AET ile Türkiye arasında gümrük birliğinin sağlanmasını hedefleyen “Geçiş Dönemi” başlatılmıştır.

XIV. Dönemde, Ortadoğu ülkelerine dönük dış politikada Arap ülkeleri lehine bir tavır değişikliğine gidilmiş, özellikle Kıbrıs konusunda uluslararası alanda yalnız kalmak istemeyen Türkiye, bu politika değişikliği ile Arap ülkelerinin Kıbrıs konusunda desteğini sağlayabilmeyi hedeflemiştir. Bu dönemde, Türkiye, İsrail’i Ortadoğu bölgesinde tanıyan tek ülke olma özelliğini korumasına rağmen, Arap ülkeleri ile ilişkilerini sağlamlaştırmak amacıyla, diplomatik ilişkilerini en düşük seviyede tutmaya da özen göstermiştir.

XIV. Dönemde, 1960’lı yıllarda benimsenmiş olan karma ekonomik sistemin uygulanmasına devam edilmiştir. 1969-1973 yılları, başarılı olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ardından yürürlüğe konulan ikinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma planlarının uygulama yıllarını kapsamaktaydı. 1969 seçimlerinin ardından, ticari ve cari işlemler dengelerindeki açıkların devam etmesi sonucu bir döviz darboğazı baş göstermeye başlamış, Türkiye bir kez daha I.M.F.’nin yardımını istemek zorunda kalmıştır. Sağlık ve Eğitim alanında olumlu gelişmeler kaydedilmiş, özellikle bir önceki döneme göre öğretmen, öğretim görevlisi, doktor ve hemşire sayılarındaki artış dikkat çekici olmuştur.

1969-1973 döneminde, ihracatta sağlanan artışa rağmen, özellikle sanayi tesislerinin kurulması için gerekli yatırım malları ve sanayinin kullandığı yurtdışı kaynaklı ara mamullerinin ithal fiyatlarındaki artıştan dolayı fazlalaşan ithalat, dış ticaret dengesinin ihracat aleyhine bozulmasına sebep olmuş, özellikle 1973 yılında yaşanan petrol krizi, bu açığı daha da büyütülmüştür.

1969-1973 döneminde ekonomide daha önceden öngörülmeven olumlu bir gelişme, yurtdışına giden işçilerin gönderdikleri dövizler olmuştur. 1964 yılında Türkiye'nin ihracat gelirlerinin % 2'sine karşılık gelen işçi dövizleri, 1973 yılına gelindiğinde hemen hemen ihracatla aynı miktarda (% 90) döviz geliri sağlamıştır.

XIV. Dönemde görev yapan milletvekillerinin istatistiki bilgileri incelendiğinde, bir önceki döneme kıyasla, yüksek öğrenim görmüş milletvekili sayısında % 8'lik bir azalış, milletvekillerinin yaş ortalamasında 2 yıllık bir artış ve kadın milletvekili sayısında % 25'lik bir azalış dikkat çekmektedir. Her iki dönemdeki milletvekillerinin medeni durumları, çocuk sayıları, yabancı bil bilme oranları ve meslek gruplarının dağılımı ise birbirine çok yakındır. XIII. ve XIV. Dönemde meslek grubu olarak Avukatlar çoğunlukta, dil bilmeyen milletvekillerinin oranı % 31, evli milletvekillerinin oranı % 93 ve sahip olunan çocuk sayısı ortalama 2,3'tür.

T.B.M.M.'nin XIV. dönemi, gerek iç, gerekse dış sorunların çok yoğun olarak yaşandığı olağanüstü bir zaman dilimine denk gelmiştir. Ülke içinde hızla tırmanan terör olayları, üniversitelerdeki öğrenci hareketleri, Türk Silahlı Kuvvetlerinin hükümete verdiği muhtıra, şehirlerdeki sıkıyönetim uygulamaları, Nihat Erim'in kısa süreli teknokratlar hükümeti denemesi, afyon üretimi konusunda A.B.D. ile yaşanan gerginlik, dış politikada A.B.D.'ye karşı denge arayışları, Kıbrıs'da yaşanan kargaşa ve bunun karşısında duyulan endişe, ekonomik sorunların devam etmesi hep bu dönemin konularıdır.

Bütün bu yoğun gündem ve zorluklara rağmen, XIV. dönem T.B.M.M. özellikle demokrasinin yaşatılması konusunda önemli bir başarı göstermiş, Kıbrıs gibi milli hassasiyeti olan bir konuda Türkiye'nin çıkarlarını koruyucu bir politika izleyebilmiş, A.B.D. ile ilişkilerinde denge sağlayabilecek arayışlara girmiş, ekonomideki kötü gidişi durdurmaya yönelik tedbirler almaya çalışmış ve 4 yıllık çalışma dönemi sonrasında Türkiye'yi halkın iradesini yenileme fırsatını veren seçimlere taşıyarak görevini başarıyla tamamlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar

Ahmad, Feroz; Demokrasi Sürecinde Türkiye, Hil Yayınları, İstanbul, 1992

.....; Modern Türkiye'nin Oluşumu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995

.....; ve Bedia Turgay; Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

Akın, Rıdvan; T.B.M.M. Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde DevletErkleri ve İdare, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Akşin, Sina; Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001

Altan, Çetin; Ben Milletvekili İken, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

Altan, Mehmet; Süperler ve Türkiye, Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları, Afa Yayınları, İstanbul, 1986.

Altuğ, Kutlu; 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, 7 Gün Yayıncılık, Ankara, 1973.

Arcayürek, Cüneyt; Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992

.....; Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985

Armaoğlu, Fahir; Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991

.....; Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1991

.....; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), İş Bankası Yayınları, Ankara, 1993.

Aydoğan, Metin; Bitmeyen Oyun, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003.

Bal, İdris; 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001

Batur, Muhsin; Anılar ve Görüşler, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

- Binark, İsmet; T.B.M.M. Başkanları ve Meclis Konuşmaları, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 2002
- Birand, M.Ali; Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2005
-; ve Dündar, Can, Çaplı, Bülent ; 12 Mart : İhtilalin Pençesinde Demokrasi, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Cem, İsmail; Tarih Açısından 12 Mart, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Cornell, Erik; Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998
- Çağlayangil, İhsan Sabri; Anılarım, Güneş Yayıncılık, İstanbul, 1990
- Çavdar, Tevfik; Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.
- Çoker, Fahri; Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri, Cilt I (1966-1980), T.B.M.M. Vakfı Yayınları, 2001, Ankara
-; Türk Parlamento Tarihi – T.B.M.M. IV. Dönem (1931-1935), T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.
- Denktaş, Rauf; Akritas Planı ve Gençlerle Sohbet, Yorum Yayınları, Lefkoşe, 1990.
-; Kıbrıs Girit Olmasın, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
-; Yeniden 12'ye 5 Kala, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Deniau, J.François, Druésne, Gerard; Ortak Pazar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Erendil, Muzaffer; Çağdaş Ortadoğu Olayları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.
- Eroğul, Cem; Demokrat Parti – Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara, 1998
- Ezherli, İhsan; Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Mebusan Meclisi (1877-1920), T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1992
- Gerger, Haluk; Mayınlı Tarlada Dış Politika, Hil Yayınları, İstanbul, 1983
- Girgin, Kemal; Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

- Göze, Ayferi; Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Beta Yayınları, İstanbul, 1995
- Güneş, İhsan; Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.
- Gürel, Ş.Sina; Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993), Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993
- Hale, William; Türk Dış Politikası 1774-2000, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.
-; Türkiye'de Ordu ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul,1996.
- Hançerlioğlu, Orhan; Ekonomi Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986
- Hiç, Süreyya; Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- İnönü, İsmet; Defterler (1919-1973) Cilt II, (Yayıma Hazırlayan) Ahmet Demirel Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001
- İşmen, Fatma Hikmet; Parlamento'da 9 Yıl: T.İ.P. Senatörü olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları, Çark Yayınları, Ankara, 1976.
- Kazgan, Gülten; Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar, İstanbul,1985
- Kennedy, Paul; Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994
- Kili, Suna, Gözübüyük, A.Şeref; Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.
- Koçaş, Sadi; 12 Mart Anıları, Cem-May Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Kürkçüoğlu, Ömer, Gönübol, Mehmet; Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Landau, J.M.; Türkiye'de Aşırı Akımlar-1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler, Turhan Kitabevi, Ankara, 1978
- Manizade, Derviş; Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın, Yaprak Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Oran, Baskın (ed.); Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

- Ortaylı, İlber; Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004.
- Özçelik, Ayfer; Meclis-i Mebusan'ın Açılışı, Tez Yayınları, İstanbul, 2001.
- Öztürk, Kazım; Türk Parlamento Tarihi – T.B.M.M. II. Dönem (1923-1927),T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
-; Türk Parlamento Tarihi – T.B.M.M. III. Dönem (1927-1931), T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Sağlam, Dündar; Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları, Ankara, 1982
- Sarınay, Yusuf; Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve N.A.T.O.'ya Girişi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Shaw Stanford, Shaw Kural Ezel; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt II, E Yayınları, İstanbul, 1982
- Soysal, İsmail; Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990), TTK Basımevi, Ankara, 1991
- Sülker, Kemal; Türkiye'yi Sarsan 2 Uzun Gün, V Yayınları, Ankara, 1987.
- Talas, Cahit; Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992
- Tanör, Bülent; Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999
- Toker, Metin; Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları - Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990
-; D.P.'nin Altın Yılları 1950-1954, Bilgi Yayınları, Ankara, 1990
- Tunaya, T.Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt I, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998
-; Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi 1918-1922, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999
-; Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tuncer, Erol; Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999), Tesav Yayınları, Ankara, 2002.

Tunçay, Mete; T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

Uyar, Hakkı; Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Kitabevi, İstanbul, 1998

Ünal, Oğuz; Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu – Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994

Üskül, Zafer; Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları, AFA Yayınları, İstanbul, 1989

Yediyıldız, Bahaeddin (ed.); Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2001

Yeşil, Ahmet; Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001

Yetkin, Çetin; Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997

Yolak, Seyit; 1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1989

Zürcher, Erik Jan ; Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

Ansiklopedi

Ana Britanica Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1987.

Birincil Kaynaklar

T.B.M.M. Tutanak Dergileri

Resmi Gazete

Dergiler

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Tezler

Akalan, Ali Osman; IX. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1950-1954), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1988.

Başdoğan, Ünal; VII. T.B.M.M. Döneminde Türk Siyasi Hayatı (1943-1946), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1995.

Baytal, Yaşar; X. Dönem T.B.M.M., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1999.

İnce, Nilgün; IV. TBMM Dönemi Siyasi Hayatı (1931-1935), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1993.

Kılıç, İlknur; III. TBMM Döneminde Türk Siyasi Hayatı (1927-1931), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1993.

Şahin, Rıfat; XI. Dönem T.B.M.M. (1 Kasım 1957-25 Mayıs 1960), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1998.

Tuğ, Aydın; Kıbrıs Sorununda 1974 Sonrası Siyasi Gelişmeler, HÜAİİTE, 1996

Yediyıldız, Numan; VIII. Dönem T.B.M.M. Siyasi Hayatı (1946-1950), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1996.

Yıldız, Mehmet Z.; XII. Dönem T.B.M.M. (1961-1965), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜAİİTE, Ankara, 1998.

Yıldız, Ertan; XIII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, HÜAİİTE, Ankara, 2006.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Tercüman Gazetesi

Ulus Gazetesi

İnternet Siteleri

Türkiye İstatistik Kurumu İnternet Sitesi

<http://www.die.gov.tr>

D.T.M. İnternet Sitesi
<http://www.dtm.gov.tr>

T.B.M.M. İnternet Sitesi
<http://www.tbmm.gov.tr>

Albüm

T.B.M.M. Albümü III. Dönem Toplantı 1, T.B.M.M. Yayınları, Ankara, 1971.

Diğer Kaynaklar

Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte, I. Uluslararası Konferansı Bildirileri, Ankara, 18-22 Haziran 1979.

Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler 1923-2004, Ankara, 2005

EKLER

EK-A (XIV. Dönem Millet Meclisi Üyelerinin Alfabetik Listesi)

EK-B (XIV. Dönem Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Alfabetik Listesi)

EK-C (XIV. Dönem’de Görev Yapan Hükümetlerin Listesi)

EK-A
XIV. Dönem Milletvekilleri

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Adana	Cevdet	Akçalı	1925	Ü	Avukat	A.P.	E	3	2	X	X		
Adana	Fazıl	Güleç	1923	L	Çiftçi	C.H.P.	E	4	1		X		
Adana	Ali Rıza	Güllü	1926	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	1		X		
Adana	Salahattin	Kılıç	1921	Ü	Mühendis	A.P.	E	4	2	X	X		
Adana	Kemal	Küçüktepepınar	1923	Ü	Gazeteci	C.H.P.	E	3	1	X			
Adana	Cavit	Oral	1904	Ü	Gazeteci	A.P.	E	3	2		X	X	
Adana	Emir Halil	Postacı	1926	O	Sendikacı	C.H.P.	E	6	1	X			
Adana	Kemal	Satır	1911	Ü	Politikacı	C.H.P.	E	3	1		X		
Adana	Ahmet	Topaloğlu	1914	Ü	Politikacı	A.P.	E	2	1		X		
Adana	Turgut	Topaloğlu	1928	L	Tüccar	G.P.	E	4	0				
Adana	Alpaslan	Türkeş	1917	HA	Asker	M.H.P.	E	5	1	X			
Adana	Hüsamettin	Uslu	1928	O	Tüccar	A.P.	E	3	0				
Adana	Şevket	Yılmaz	1929	O	Sendikacı	A.P.	E	5	0				
Adıyaman	Mehmet Zeki	Adıyaman	1908	L	Öğretmen	A.P.	E	8	0				
Adıyaman	Kamil	Kırkoğlu	1914	Ü	Doktor	C.H.P.	E	2	1	X			
Adıyaman	Ali Avni	Turanlı	1915	O	Çiftçi	A.P.	E	0	0				
Adıyaman	Yusuf Ziya	Yılmaz	1927	Ü	Avukat	C.H.P.	E	0	1		X		
Afyon	Hasan	Dinçer	1910	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1		X		
Afyon	Şevki	Güler	1924	L	Memur	A.P.	E	5	1	X			
Afyon	Hamdi	Hamamcıoğlu	1924	Ü	Avukat	G.P.	E	4	1		X		
Afyon	Süleyman	Mutlu	1927	Ü	Veteriner	C.H.P.	E	4	1	X			
Afyon	Ali İhsan	Ulubahşi	1929	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
Afyon	Kazım	Uysal	1924	L	Tüccar	A.P.	E	6	0				
Ağrı	Abdülkadir	Bayazıt	1925	L	Tüccar	C.H.P.	E	2	1	X			
Ağrı	Nevzat	Güngör	1925	L	Tüccar	A.P.	E	4	0				
Ağrı	Kasım	Küfrevi	1920	Ü	Politikacı	BAĞ.	E	1	3	X			X
Amasya	Yavuz	Acar	1925	Ü	Mühendis	A.P.	B	0	1	X			
Amasya	Salih	Aygün	1920	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
Amasya	Vehbi	Meşhur	1930	İ	Tüccar	C.H.P.	E	5	0				
Amasya	Kazım	Ulusoy	1934	O	Tüccar	B.P.	E	4	0				
Ankara	Orhan	Alp	1919	Ü	Öğr. Üyesi	A.P.	E	3	3	X	X	X	

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Ankara	Kemal	Ataman	1937	L	İdareci	C.H.P.	B	0	1	X			
Ankara	Oğuz	Aygün	1933	Ü	Doktor	A.P.	E	2	1	X			
Ankara	Hüseyin	Balan	1917	Ü	Mühendis	B.P.	E	2	1		X		
Ankara	Orhan	Birgit	1927	Ü	Avukat	C.H.P.	E	0	1			X	
Ankara	Sinan	Bosna	1925	L	Sanayici	A.P.	E	2	1	X			
Ankara	Osman	Bölükbaşı	1913	Ü	Politikacı	M.P.	E	3	1		X		
Ankara	Musa Kazım	Coşkun	1919	O	Tüccar	A.P.	E	6	0				
Ankara	İbrahim	Cüceoğlu	1929	Ü	Gazeteci	C.H.P.	E	2	0				
Ankara	Orhan	Eren	1922	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1			X	
Ankara	İbrahim Sıtkı	Hatipoğlu	1924	Ü	İdareci	C.H.P.	E	3	1			X	
Ankara	Ahmet Sakıp	Hiçerimez	1927	O	Sendikacı	C.H.P.	E	3	1		X		
Ankara	Mustafa	Maden	1931	İ	Din Görevlisi	A.P.	E	7	1				X
Ankara	Şinasi	Özdenoğlu	1922	Ü	Avukat	C.H.P.	E	1	1		X		
Ankara	Emin	Paksüt	1914	Ü	İşletmeci	G.P.	E	2	2	X	X		
Ankara	Osman	Soğukpınar	1929	İ	Sendikacı	C.H.P.	E	3	0				
Ankara	H.Turgut	Toker	1923	Ü	İdareci	A.P.	E	1	1		X		
Ankara	Suna	Tural	1927	Ü	Öğretmen	M.P.	E	0	1		X		
Ankara	Yusuf Ziya	Yağcı	1926	Ü	Avukat	C.H.P.	E	4	0				
Ankara	Aydın	Yalçın	1920	Ü	Öğr.Gör.	A.P.	E	2	3	X	X	X	
Ankara	F.Nuri	Yıldırım	1923	Ü	Mütaahhid	A.P.	E	1	2	X			X
Ankara	Şerafettin	Yıldırım	1927	İ	Çiftçi	A.P.	E	5	0				
Ankara	M.Kemal	Yılmaz	1923	Ü	İdareci	A.P.	E	3	1	X			
Ankara	Cengizhan	Yorulmaz	1923	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	0				
Antalya	Hasan	Akçalıoğlu	1921	HO	Asker	A.P.	E	0	0				
Antalya	İhsan	Ataöv	1923	Ü	Gazeteci	A.P.	E	3	0				
Antalya	Ömer	Buyrukçu	1925	Ü	Mühendis	C.H.P.	E	2	1	X			
Antalya	Süleyman	Çiloğlu	1925	Ü	Doktor	A.P.	E	2	1		X		
Antalya	Ömer	Eken	1922	L	Tüccar	A.P.	E	3	1			X	
Antalya	Rafet	Eker	1928	Ü	Tüccar	A.P.	E	2	1			X	
Antalya	Hasan Ali	Gülcan	1923	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	1			X	
Artvin	Sabit Osman	Avcı	1921	Ü	Politikacı	A.P.	E	2	1		X		
Artvin	A.Naci	Budak	1925	Ü	Avukat	C.H.P.	B	0	0				

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Artvin	Mustafa	Rona	1924	Ü	Öğretmen	A.P.	E	3	2	X	X		
Aydın	Mehmet	Çelik	1933	İ	Çiftçi	C.H.P.	E	3	0				
Aydın	Yüksel	Menderes	1930	Ü	Diplomat	A.P.	D	2	1		X		
Aydın	Nahit	Menteşe	1932	Ü	Politikacı	A.P.	E	2	1		X		
Aydın	Kemal Ziya	Öztürk	1925	Ü	Avukat	A.P.	E	3	0				
Aydın	İsmet	Sezgin	1928	Ü	Politikacı	A.P.	E	2	1		X		
Aydın	Fikret	Turhangil	1918	Ü	Avukat	A.P.	E	6	2		X		X
Aydın	M.Kemal	Yılmaz	1921	Ü	Eğitimci	C.H.P.	E	2	2	X	X		
Balıkesir	S.Zeki	Altunbaş	1922	Ü	Doktor	C.H.P.	E	2	1	X			
Balıkesir	İbrahim	Aytaç	1920	L	Tüccar	A.P.	E	0	1	X			
Balıkesir	Cihat	Bilgehan	1923	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1	X			
Balıkesir	M.Şükrü	Çavdaroğlu	1927	Ü	Avukat	A.P.	B	0	0				
Balıkesir	Kemal	Erdem	1924	O	Tüccar	A.P.	E	4	0				
Balıkesir	M.Niyazi	Gürer	1914	Ü	Mühendis	C.H.P.	E	3	0				
Balıkesir	A.İhsan	Kırımlı	1920	Ü	Doktor	A.P.	E	1	1	X			
Balıkesir	M.Nurettin	Sandıkçioğlu	1922	Ü	Doktor	C.H.P.	E	4	1		X		
Balıkesir	Osman	Tarı	1914	Ü	Mühendis	A.P.	E	5	0				
Balıkesir	Mevlüt	Yılmaz	1933	L	Din Görevlisi	A.P.	E	2	2	X			X
Bilecik	Şadi	Binay	1924	Ü	Mühendis	A.P.	E	1	1		X		
Bilecik	Mehmet	Ergül	1920	Ü	Avukat	C.H.P.	E	3	0				
Bingöl	M.Sıddık	Aydar	1923	Ü	Eğitimci	A.P.	E	7	1		X		
Bingöl	Mehmet	Bilgin	1922	HO	Asker	A.P.	E	4	2	X		X	
Bitlis	K.Mümtaz	Akışık	1925	Ü	Avukat	C.H.P.	E	3	1		X		
Bitlis	Zeynelabidin	İnan	1923	L	Çiftçi	A.P.	E	4	0				
Bolu	Nihat	Bayramoğlu	1917	Ü	İktisatçı	A.P.	E	4	2	X	X		
Bolu	H.İbrahim	Cop	1919	Ü	Mühendis	A.P.	E	2	0				
Bolu	Ahmet	Çakmak	1931	Ü	Avukat	A.P.	E	1	0				
Bolu	Kemal	Demir	1921	Ü	Doktor	C.H.P.	E	3	1	X			
Bolu	M.Şükrü	Kıyıkıoğlu	1918	Ü	Mühendis	A.P.	E	1	2	X		X	
Burdur	A.Mukadder	Çiloğlu	1938	L	Tüccar	A.P.	E	1	1		X		
Burdur	Mehmet	Özbey	1909	Ü	Eğitimci	A.P.	E	0	1			X	
Burdur	Nadir	Yavuzkan	1927	Ü	Eczacı	C.H.P.	E	2	1		X		

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Bursa	Nail	Atlı	1927	Ü	Avukat	C.H.P.	B	0	0				
Bursa	Sadrettin	Çanga	1922	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	1	X			
Bursa	Ahmet	Dallı	1907	L	Bankacı	A.P.	B	0	1	X			
Bursa	Cemal	Külahlı	1930	Ü	Mühendis	A.P.	E	3	2	X		X	
Bursa	Barlas	Küntay	1935	Ü	Gazeteci	A.P.	B	0	1	X			
Bursa	Ertuğrul	Mat	1934	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1	X			
Bursa	İbrahim	Öktem	1904	Ü	Doktor	C.H.P.	E	1	2	X	X		
Bursa	Kasım	Önadım	1921	O	Sanayici	A.P.	E	4	1		X		
Bursa	Mustafa	Tayyar	1914	HO	Asker	A.P.	E	2	2	X		X	
Bursa	Mehmet	Turgut	1929	Ü	Mühendis	A.P.	E	0	1	X			
Bursa	Ahmet	Türkel	1922	Ü	İktisatçı	A.P.	E	2	1		X		
Çanakkale	Kemal	Bağcıoğlu	1922	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1		X		
Çanakkale	Mustafa	Çalikoğlu	1922	HO	Asker	C.H.P.	E	3	1		X		
Çanakkale	Zekiye	Gülşen	1918	Ü	Eğitimci	A.P.	E	4	1			X	
Çanakkale	M.Hulki	Önür	1929	L	Matbaacı	A.P.	E	2	0				
Çanakkale	Refet	Sezgin	1925	Ü	Avukat	A.P.	E	4	1		X		
Çankırı	Hazım	Dağlı	1906	Ü	Avukat	A.P.	E	1	1	X			
Çankırı	Nurettin	Ok	1928	Ü	Avukat	A.P.	E	1	1		X		
Çankırı	Arif	Tosyahoğlu	1928	İ	Tüccar	A.P.	E	2	0				
Çankırı	Nuri Çelik	Yazıcıoğlu	1933	Ü	Eğitimci	C.H.P.	E	6	1	X			
Çorum	Cahit	Angın	1929	Ü	Avukat	C.H.P.	E	1	0				
Çorum	Yakup	Çağlayan	1922	Ü	Doktor	A.P.	E	2	1		X		
Çorum	Kemal	Demirer	1921	Ü	Eğitimci	A.P.	E	4	0				
Çorum	Abdurrahman	Güler	1931	Ü	Avukat	A.P.	E	1	0				
Çorum	İbrahim	Tomuş	1923	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1	X			
Çorum	Arslan	Topçubaşı	1927	Ü	Avukat	A.P.	D	1	2	X	X		
Çorum	Ali Naki	Ulusoy	1921	Ü	Avukat	B.P.	E	6	1		X		
Denizli	İlhan	Açıkalın	1930	Ü	Diş Hekimi	C.H.P.	E	2	1		X		
Denizli	Sami	Arslan	1936	Ü	Din Görevlisi	A.P.	E	2	3	X			X
Denizli	Fuat	Avcı	1933	Ü	Avukat	A.P.	E	1	1		X		
Denizli	M.Emin	Durul	1915	HA	Asker	A.P.	E	2	1		X		
Denizli	Hasan	Korkmazcan	1939	Ü	Avukat	A.P.	B	0	3		X		X

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Denizli	Hüdayi	Oral	1925	Ü	Avukat	C.H.P.	E	3	1	X			
Denizli	Ali	Uslu	1920	Ü	İdareci	A.P.	E	2	1	X			
Diyarbakır	Yusuf	Azizoğlu	1917	Ü	Doktor	Y.T.P.	E	0	2	X	X		
Diyarbakır	Hasan	Değer	1920	İ	Mütaahhit	BAĞ.	E	13	0				
Diyarbakır	Behzat	Egilli	1928	Ü	Avukat	A.P.	E	4	1		X		
Diyarbakır	Abdüllatif	Ensarioğlu	1935	O	Tüccar	A.P.	E	3	0				
Diyarbakır	Necmettin	Gönenç	1923	O	Tüccar	A.P.	E	7	0				
Diyarbakır	Sabahattin	Savcı	1925	Ü	Mühendis	A.P.	E	3	2	X	X		
Diyarbakır	Nafiz	Yıldırım	1937	Ü	Doktor	A.P.	E	2	1		X		
Edirne	İlhami	Ertem	1918	Ü	İdareci	A.P.	E	3	1		X		
Edirne	Veli	Gülkan	1920	Ü	Mühendis	A.P.	E	2	1	X			
Edirne	Mustafa	Harmancıoğlu	1918	Ü	Mühendis	A.P.	E	1	2	X	X		
Edirne	Cevat	Sayın	1927	Ü	Avukat	C.H.P.	B	0	0				
Elazığ	Mehmet	Aytuğ	1923	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	1		X		
Elazığ	Samet	Güldoğan	1929	Ü	Jeolog	A.P.	E	3	0				
Elazığ	Hayrettin	Hanağası	1919	HA	Asker	C.H.P.	E	1	2	X	X		
Elazığ	Ö.Faruk	Sanaç	1920	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1		X		
Elazığ	A.Rıza	Septioğlu	1913	İ	İdareci	A.P.	E	6	0				
Erzincan	Hüsametdin	Atabeyli	1922	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
Erzincan	Hasan	Çetinkaya	1929	Ü	Mühendis	C.H.P.	E	2	1			X	
Erzincan	Sadık	Perinçek	1915	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1		X		
Erzincan	Naci	Yıldırım	1924	İ	Tüccar	C.H.P.	E	0	0				
Erzurum	Sabahattin	Aras	1933	Ü	Savcı	A.P.	E	1	1	X			
Erzurum	Turhan	Bilgin	1920	L	Gazetecilik	A.P.	E	4	1		X		
Erzurum	Rasim	Cinisi	1938	Ü	Avukat	A.P.	B	0	0				
Erzurum	Rıfki	Danışman	1924	Ü	İdareci	A.P.	E	2	1	X			
Erzurum	Selçuk	Erverdi	1927	Ü	Avukat	C.H.P.	E	3	1		X		
Erzurum	Naci	Gacıroğlu	1930	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
Erzurum	Gıyasettin	Karaca	1927	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	1		X		
Erzurum	Cevat	Önder	1929	Ü	Avukat	BAĞ.	E	2	0				
Erzurum	Fethullah	Taşkesenlioğlu	1919	İ	Çiftçi	A.P.	E	6	0				
Eskişehir	M.İsmet	Angı	1925	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1	X			

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Eskişehir	Şevket	Asbuzoğlu	1916	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	1		X		
Eskişehir	B.Sıtkı	Karacaşehir	1909	O	Çiftçi	C.H.P.	E	0	0				
Eskişehir	Orhan	Oğuz	1923	Ü	Öğr.Görevlisi	A.P.	E	2	3	X	X		X
Eskişehir	Seyfi	Öztürk	1927	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1		X		
Eskişehir	M.Şevkettin	Sönmez	1921	Ü	Doktor	A.P.	E	2	2	X	X		
Gaziantep	Şinasi	Çolakoğlu	1924	Ü	Avukat	C.H.P.	E	3	0				
Gaziantep	A.İhsan	Göğüş	1924	Ü	Politikacı	C.H.P.	E	1	0				
Gaziantep	İ.Hüseyin	İncioğlu	1919	L	Tüccar	G.P.	E	3	0				
Gaziantep	Mehmet	Kılıç	1930	Ü	Eğitimci	A.P.	E	4	1	X			
Gaziantep	Erdem	Ocak	1936	O	Çiftçi	A.P.	E	2	0				
Gaziantep	Muhittin	Sayın	1907	Ü	İdareci	C.H.P.	E	7	1		X		
Gaziantep	M.Lütfü	Söylemez	1912	Ü	Doktor	A.P.	E	4	1		X		
Giresun	M.Kemal	Çilesiz	1920	HO	Asker	C.H.P.	E	3	0				
Giresun	Nizamettin	Erkmen	1919	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
Giresun	Hidayet	İpek	1919	HA	Asker	A.P.	E	3	1	X			
Giresun	Abdullah	İzmen	1925	Ü	Avukat	A.P.	E	3	0				
Giresun	İ.Kayahan	Naiboğlu	1928	O	Çiftçi	C.H.P.	E	3	0				
Giresun	M.Emin	Turgutalp	1924	Ü	Mühendis	A.P.	E	0	1	X			
Gümüşhane	Necati	Alp	1917	HO	Asker	C.H.P.	E	2	1		X		
Gümüşhane	Mustafa	Karaman	1930	Ü	Avukat	A.P.	E	5	1	X			
Gümüşhane	Nurettin	Özdemir	1927	Ü	Avukat	C.H.P.	E	4	1		X		
Hakkari	Ahmet	Zeydan	1921	İ	Çiftçi	G.P.	E	6	0				
Hatay	Halil	Akgöl	1926	L	Çiftçi	A.P.	E	5	2		X		X
Hatay	Mehmet	Aslan	1928	O	Tüccar	C.H.P.	E	8	1				X
Hatay	Abdullah	Çilli	1906	İ	Çiftçi	BAĞ.	E	8	1				X
Hatay	Talat	Köseoğlu	1923	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1		X		
Hatay	Hüsnü	Özkan	1917	HA	Asker	C.H.P.	E	2	1			X	
Hatay	M.Sait	Reşa	1928	O	Çiftçi	C.H.P.	E	4	3		X		X
Hatay	Ali	Yılmaz	1937	O	Din Görevlisi	A.P.	E	5	3	X			X
Isparta	Hüsamettin	Akmumcu	1923	Ü	Avukat	A.P.	E	0	0				
Isparta	A.İhsan	Balım	1923	Ü	Doktor	A.P.	E	2	1	X			
Isparta	Süleyman	Demirel	1924	Ü	Mühendis	A.P.	E	0	1	X			

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
İsparta	Yusuf	Uysal	1932	Ü	Avukat	A.P.	E	4	0				
İçel	Mazhar	Arıkan	1923	Ü	Avukat	A.P.	E	3	0				
İçel	Kadir	Çetin	1928	L	Fabrikatör	A.P.	E	1	1		X		
İçel	Celal	Kargılı	1935	L	Çiftçi	C.H.P.	B	0	1	X			
İçel	H.Cavit	Okyavuz	1910	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1	X			
İçel	Turhan	Özgüner	1927	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	1		X		
İçel	Hilmi	Türkmen	1937	İ	Din Görevlisi	A.P.	E	4	1				X
İçel	Çetin	Yılmaz	1930	Ü	Eğitimci	C.H.P.	E	2	1		X		
İstanbul	İbrahim	Abak	1924	O	G.Komisyon.	A.P.	E	3	0				
İstanbul	İsmail	Arar	1921	Ü	Avukat	C.H.P.	E	1	2	X	X		
İstanbul	M.Ali	Aybar	1910	Ü	Politikacı	T.İ.P.	E	1	1		X		
İstanbul	Sdettin	Bilgiç	1921	Ü	Doktor	A.P.	E	4	0				
İstanbul	Ferruh	Bozbeyli	1927	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
İstanbul	İ.Egemen	Darendelioğlu	1921	Ü	Gazeteci	A.P.	E	3	1		X		
İstanbul	Eşref	Derinçay	1925	O	Sanayici	C.H.P.	E	2	0				
İstanbul	Hüseyin	Dolun	1932	L	Öğretmen	C.H.P.	E	6	0				
İstanbul	İbrahim	Elmalı	1903	Ü	Din Görevlisi	M.P.	B	0	1				X
İstanbul	Tekin	Erer	1921	L	Gazeteci	A.P.	E	4	1		X		
İstanbul	Nuri	Doğan	1919	Ü	Avukat	A.P.	E	2	2	X	X		
İstanbul	Bahir	Ersoy	1920	L	Sendikacı	C.H.P.	E	2	0				
İstanbul	Orhan	Eyüboğlu	1918	Ü	Avukat	C.H.P.	E	0	2	X	X		
İstanbul	O.Cemal	Fersoy	1923	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
İstanbul	Hasan	Güngör	1926	Ü	İdareci	A.P.	E	1	1		X		
İstanbul	M.Fevzi	Güngör	1927	L	Tüccar	A.P.	E	2	1		X		
İstanbul	Orhan	Kabibay	1918	HA	Asker	C.H.P.	E	0	2	X	X		
İstanbul	Rıza	Kuas	1926	O	Sendikacı	T.İ.P.	B	0	0				
İstanbul	A.Şeref	Laç	1908	Ü	Avukat	A.P.	E	2	3				X
İstanbul	Sezai	Orkunt	1918	HA	Asker	C.H.P.	E	1	1	X			
İstanbul	Haydar	Özdemir	1924	Ü	Avukat	B.P.	E	3	0				
İstanbul	M.Kazım	Özeke	1917	İ	Tüccar	C.H.P.	B	0	0				
İstanbul	Osman	Özer	1926	O	Çiftçi	A.P.	E	3	0				
İstanbul	İlhami	Sancar	1909	Ü	Avukat	C.H.P.	E	0	1		X		

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
İstanbul	Akgün	Silivri	1935	Ü	Avukat	A.P.	B	0	1	X			
İstanbul	İ.Hakkı	Tekinel	1925	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1			X	
İstanbul	Naime İkbâl	Tokgöz	1912	Ü	Avukat	A.P.	E	0	1		X		
İstanbul	A.Turgut	Topaloğlu	1927	L	Tüccar	A.P.	E	1	1			X	
İstanbul	Hasan	Türkay	1917	İ	Sendikacı	A.P.	E	3	0				
İstanbul	Necdet	Uğur	1923	Ü	İdareci	C.H.P.	E	1	2	X	X		
İstanbul	Reşit	Ülker	1919	Ü	Avukat	C.H.P.	D	1	1			X	
İstanbul	Mehmet	Yardımcı	1915	Ü	Doktor	A.P.	E	1	2	X	X		
İstanbul	Lebit	Yurtoğlu	1915	Ü	Doktor	C.H.P.	E	2	1		X		
İzmir	Şevket	Adalan	1901	Ü	Politikacı	C.H.P.	E	1	1		X		
İzmir	Mustafa	Akan	1920	L	Öğretmen	A.P.	E	4	1	X			
İzmir	Şükrü	Akkan	1918	O	Çiftçi	A.P.	E	1	0				
İzmir	M.Fazlı	Arınç	1923	Ü	Sanayici	A.P.	E	4	0				
İzmir	Burhanettin	Asutay	1918	O	Sendikacı	C.H.P.	E	5	0				
İzmir	Şeref	Bakşık	1927	Ü	Gazeteci	C.H.P.	E	2	1		X		
İzmir	M.Hulusi	Çakır	1925	L	Çiftçi	C.H.P.	E	4	0				
İzmir	Munir	Daldal	1927	Ü	İdareci	A.P.	E	2	1			X	
İzmir	A.Naili	Erdem	1927	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
İzmir	İhsan	Gürsan	1903	Ü	İdareci	A.P.	E	3	1		X		
İzmir	Coşkun	Karagözoğlu	1931	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	1	X			
İzmir	Nihad	Kürşad	1918	L	Gazeteci	A.P.	E	2	0				
İzmir	Talat	Orhon	1928	Ü	Avukat	C.H.P.	E	0	2	X		X	
İzmir	Şinasi	Osma	1912	HA	Asker	A.P.	E	2	2	X	X		
İzmir	Kemal	Önder	1931	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	0				
İzmir	Akın	Özdemir	1935	Ü	Banka Denet.	A.P.	B	0	1		X		
İzmir	O.Demir	Sorguç	1926	O	Sendikacı	A.P.	E	3	0				
İzmir	A.Naki	Üner	1926	Ü	Mühendis	A.P.	B	0	1	X			
Kars	Latif	Aküzüm	1912	Ü	Avukat	A.P.	E	4	1		X		
Kars	İ.Hakkı	Alaca	1907	Ü	Avukat	A.P.	E	4	0				
Kars	Turgut	Artaç	1920	Ü	Avukat	C.H.P.	E	4	0				
Kars	Musa	Doğan	1935	O	Çiftçi	A.P.	E	3	1				X
Kars	Kemal	Güven	1921	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	0				

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Kars	Kemal	Kaya	1920	Ü	Avukat	A.P.	E	3	0				
Kars	Veyis	Koçulu	1891	L	Tüccar	A.P.	E	6	1				X
Kars	Kemal	Okyay	1924	Ü	Maliyeci	C.H.P.	E	5	1		X		
Kars	Osman	Yeltekin	1921	Ü	Avukat	C.H.P.	E	3	1			X	
Kastamonu	Muzaffer	Akdoğanlı	1922	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1			X	
Kastamonu	Orhan	Deniz	1914	Ü	Mimar	A.P.	E	0	2	X		X	
Kastamonu	Sabri	Keskin	1926	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1			X	
Kastamonu	Mehmet	Seydibeyoğlu	1924	Ü	Avukat	C.H.P.	E	4	0				
Kastamonu	M.Kemal	Topçular	1920	Ü	Mühendis	A.P.	E	3	0				
Kastamonu	Hasan	Tosyalı	1917	Ü	Asker	G.P.	E	0	4	X	X	X	X
Kastamonu	T.Doğan	Avşargil	1925	L	Eğitimci	C.H.P.	E	5	0				
Kayseri	M.Şevket	Doğan	1929	Ü	Maliyeci	A.P.	E	3	1		X		
Kayseri	Turhan	Feyzioğlu	1922	Ü	Öğr.Gör.	G.P.	E	0	3	X	X	X	
Kayseri	Hayrettin	Nakiboğlu	1922	Ü	İdareci	A.P.	E	1	2	X		X	
Kayseri	V.Ali	Özkan	1923	Ü	Doktor	A.P.	E	3	0				
Kayseri	Enver	Turgut	1927	O	Sendikacı	A.P.	E	3	1	X			
Kayseri	Mehmet	Türkmenoğlu	1921	Ü	Mühendis	G.P.	E	5	1		X		
Kayseri	Mehmet	Yüceler	1923	Ü	Mühendis	C.H.P.	E	3	1	X			
Kırklareli	Beyti	Arda	1938	Ü	Mimar	C.H.P.	E	0	2	X		X	
Kırklareli	Mehmet	Atagün	1920	Ü	Avukat	A.P.	E	3	0				
Kırklareli	Feyzullah	Çarıkcı	1925	O	Tüccar	A.P.	E	2	0				
Kırklareli	Hasan	Korkut	1927	Ü	Eğitimci	A.P.	E	3	1			X	
Kırşehir	Mustafa	Aksoy	1930	L	İdareci	C.H.P.	B	0	0				
Kırşehir	Cevat	Eroğlu	1933	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1	X			
Kırşehir	M.Kemal	Güneş	1925	Ü	Mühendis	A.P.	E	0	1	X			
Kocaeli	Cevat	Ademoğlu	1928	L	Eğitimci	A.P.	E	4	1			X	
Kocaeli	Vehbi	Engiz	1927	O	Tüccar	A.P.	E	3	0				
Kocaeli	Nihat	Erim	1912	Ü	Öğr.Gör.	C.H.P.	E	2	2	X	X		
Kocaeli	Sabri	Yahşi	1927	L	Eğitimci	A.P.	E	2	1			X	
Konya	İrfan	Baran	1927	Ü	Avukat	C.H.P.	E	1	2	X	X		
Konya	Bahri	Dağdaş	1919	Ü	Mühendis	A.P.	E	3	1			X	
Konya	Necmettin	Erbakan	1926	Ü	Mühendis	BAĞ.	E	1	2	X		X	

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Konya	Sezai	Ergun	1926	L	Eğitimci	A.P.	E	2	1	X			
Konya	M.Kubilay	İmer	1928	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1		X		
Konya	İhsan	Kabadayı	1920	HO	Asker	G.P.	E	3	0				
Konya	M.Necati	Kalaycıoğlu	1929	L	Eğitimci	A.P.	E	2	0				
Konya	İ.Ethem	Kılıçoğlu	1922	Ü	İdareci	BAĞ.	E	2	1		X		
Konya	Sadi	Koçaş	1919	HA	Asker	C.H.P.	E	2	1	X			
Konya	Baha	Müderrişoğlu	1917	Ü	Doktor	A.P.	E	4	2	X		X	
Konya	Orhan	Okay	1923	Ü	Avukat	C.H.P.	E	4	1		X		
Konya	Özer	Ölçmen	1936	Ü	Mühendis	A.P.	E	0	2	X		X	
Konya	T.Yılmaz	Öztuna	1930	L	Gazeteci	A.P.	E	2	4	X	X		X
Konya	Faruk	Sükan	1921	Ü	Doktor	A.P.	E	3	1		X		
Konya	Vefa	Tanır	1927	Ü	Doktor	G.P.	E	0	1		X		
Konya	Mustafa	Üstündağ	1933	Ü	Öğr.Gör.	C.H.P.	E	3	1	X			
Kütahya	Fuat	Azmioğlu	1927	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
Kütahya	Ali	Erbek	1917	O	Muhasebeci	C.H.P.	E	4	0				
Kütahya	Mesut	Erez	1922	Ü	Maliyeci	A.P.	E	2	1		X		
Kütahya	İlhan	Ersoy	1926	Ü	Mimar	A.P.	E	2	1		X		
Kütahya	Mehmet	Ersoy	1933	L	Stenograf	A.P.	E	2	0				
Kütahya	Kemal	Kaçar	1917	L	Tüccar	A.P.	E	0	0				
Malatya	Hakkı	Göçer	1933	Ü	Avukat	C.H.P.	E	0	1		X		
Malatya	Sami	İlhan	10.12.1969 tarihinde vefat etmiştir.										
Malatya	İsmet	İnönü	1884	HA	Asker	C.H.P.	E	3	3	X	X	X	
Malatya	Mustafa	Kaftan	1926	Ü	Avukat	C.H.P.	E	3	1		X		
Malatya	Ahmet	Karaaslan	1935	Ü	İdareci	A.P.	E	2	1		X		
Malatya	İ.Hakkı	Şengüler	1928	Ü	Yayımcı	A.P.	E	2	3	X		X	X
Manisa	Ertuğrul	Akça	1915	Ü	Avukat	A.P.	E	1	2	X	X		
Manisa	Veli	Bakırlı	1934	O	Çiftçi	C.H.P.	E	3	0				
Manisa	Süleyman	Çağlar	1920	İ	Çiftçi	A.P.	E	5	0				
Manisa	M.Orhan	Daut	1934	Ü	Muhasebeci	A.P.	E	3	0				
Manisa	Muammer	Erten	1923	Ü	Avukat	C.H.P.	E	3	1	X			
Manisa	C.Selçuk	Gümüşpala	1927	HO	Asker	A.P.	E	3	1		X		
Manisa	Mustafa	Okay	1925	HA	Asker	C.H.P.	E	3	1	X			

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Manisa	Hilmi	Okçu	1926	Ü	Avukat	A.P.	E	1	1		X		
Manisa	Vehbi	Sınmaz	1935	L	Gazeteci	A.P.	E	1	0				
Manisa	Kamil	Şahinoğlu	1919	Ü	Doktor	A.P.	E	3	1	X			
Manisa	Önol	Sakar	1935	Ü	Avukat	A.P.	B	0	0				
Manisa	M.Nejat	Çuhadar	1929	Ü	Mühendis	C.H.P.	E	2	1			X	
Maraş	Atilla	İmamoğlu	1939	Ü	Stenograf	A.P.	E	2	0				
Maraş	Veysi	Kadroğlu	1911	L	Çiftçi	A.P.	E	1	0				
Maraş	M.Zekeriya	Kürşad	1918	HA	Asker	A.P.	B	0	3	X	X	X	
Maraş	Mehmet	Özdal	1921	İ	Çiftçi	C.H.P.	E	7	0				
Maraş	İbrahim	Öztürk	1920	Ü	İdareci	BAĞ.	E	3	2	X	X		
Mardin	Şevki	Altındağ	1935	O	Tüccar	C.H.P.	E	5	1				X
Mardin	E.Kemal	Aybar	1923	Ü	Avukat	A.P.	E	6	1				X
Mardin	Seyfi	Güneşan	1919	O	Çiftçi	Y.T.P.	E	0	0				
Mardin	Abdülkadir	Kermooğlu	1927	Ü	Avukat	A.P.	E	3	3	X	X		X
Mardin	Abdülkadir	Özmen	1915	İ	Tüccar	A.P.	E	15	1				X
Mardin	Abdurrahim	Türk	1937	O	Çiftçi	BAĞ.	E	6	0				
Muğla	Adnan	Akarca	1922	Ü	Çiftçi	A.P.	B	0	1	X			
Muğla	Mualla	Akarca	1923	Ü	Mühendis	C.H.P.	E	2	2	X		X	
Muğla	Ahmet	Buldanlı	1921	HO	Asker	A.P.	E	0	2		X		X
Muğla	Ali	Dögerli	1929	L	Tüccar	C.H.P.	B	0	2	X	X		
Muğla	İzzet	Oktay	1916	HO	Asker	A.P.	E	2	0				
Muş	Nimet	Ağaoğlu	1922	L	Çiftçi	A.P.	E	4	0				
Muş	Kasım	Emre	1934	İ	İdareci	A.P.	E	4	2				X
Muş	Nermin	Neftçi	1924	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	2	X	X		
Nevşehir	Hüsamettin	Başer	1927	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1		X		
Nevşehir	S.Hakkı	Esatoğlu	1925	Ü	Avukat	C.H.P.	B	0	1		X		
Nevşehir	Esat	Kırathioğlu	1930	Ü	Jeolog	A.P.	E	3	1			X	
Niğde	M.Naci	Çerezci	1924	Ü	İdareci	A.P.	E	3	1		X		
Niğde	H.Avni	Kavurmacioğlu	1930	Ü	Doktor	A.P.	E	3	1		X		
Niğde	M.Nuri	Kodamanoğlu	1923	Ü	Eğitimci	C.H.P.	E	0	1		X		
Niğde	Mevlüt	Ocakcioğlu	1920	Ü	Avukat	C.H.P.	E	1	0				
Niğde	Haydar	Özalp	1924	Ü	Mühendis	A.P.	E	4	1			X	

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Ordu	Ata	Bodur	1921	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1		X		
Ordu	Cengiz	Ekinci	1919	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1	X			
Ordu	Memduh	Ekşi	1931	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1			X	
Ordu	Ferda	Güley	1916	HO	Asker	C.H.P.	E	4	1	X			
Ordu	Hamdi	Mağden	1925	O	Tüccar	A.P.	E	2	0				
Ordu	Kemal	Şensoy	1926	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1		X		
Ordu	Ata	Topaloğlu	1920	O	Müteaahhit	C.H.P.	E	6	1	X			
Ordu	Orhan	Vural	1932	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	0				
Rize	E.Yılmaz	Akçal	1931	Ü	Avukat	A.P.	B	0	1	X			
Rize	H.Basri	Albayrak	1926	Ü	Eğitimci	A.P.	E	0	0				
Rize	S.Zeki	Köseoğlu	1924	Ü	İdareci	A.P.	E	2	1	X			
Rize	Sami	Kumbasar	1937	Ü	Diş Hekimi	C.H.P.	E	2	0				
Sakarya	Nuri	Bayar	1927	Ü	Doktor	A.P.	E	2	1		X		
Sakarya	Yaşar	Bir	1920	L	Tüccar	A.P.	E	1	0				
Sakarya	B.Turgut	Boztepe	1933	Ü	İktisatçı	C.H.P.	B	0	0				
Sakarya	Güngör	Hun	1936	L	Tüccar	A.P.	E	2	0				
Sakarya	M.Vedat	Önsal	1929	Ü	Tüccar	BAĞ.	E	2	2	X	X		
Sakarya	Hayrettin	Uysal	1928	Ü	Eğitimci	C.H.P.	E	1	0				
Samsun	Yaşar	Akal	1931	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	1	X			
Samsun	Talat	Asal	1922	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1			X	
Samsun	Mustafa	Boyar	1920	İ	Tüccar	C.H.P.	E	3	0				
Samsun	Kamran	Evliyaoğlu	1926	Ü	Gazeteci	C.H.P.	E	2	1		X		
Samsun	Nihat	Kale	1932	L	İdareci	C.H.P.	E	1	1		X		
Samsun	İlyas	Kılıç	1921	HO	Asker	C.H.P.	E	3	1	X			
Samsun	Doğan	Kitaplı	1927	Ü	İktisatçı	A.P.	E	2	0				
Samsun	N.Yavuz	Kurt	1930	L	Tüccar	A.P.	E	3	0				
Samsun	Hüseyin	Özalp	1923	Ü	Mühendis	A.P.	E	2	1		X		
Samsun	Bahattin	Uzunoglu	1923	L	Müteaahhit	A.P.	E	1	1			X	
Samsun	İsmet	Yalçınmer	1927	İ	Tüccar	A.P.	E	1	6	0			
Siirt	Zeki	Çeliker	1934	Ü	Mühendis	A.P.	E	1	2				X
Siirt	M.Nebil	Oktay	1930	Ü	Avukat	G.P.	E	4	1		X		
Siirt	Selahattin	Oran	1939	İ	Çiftçi	A.P.	E	1	0				

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Siirt	Adil	Yaşa	1925	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	2		X		X
Sinop	Hilmi	Biçer	1931	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1		X		
Sinop	Hilmi	İşgüzar	1929	Ü	Mühendis	M.P.	E	2	1		X		
Sinop	Mustafa	Kaptan	1926	Ü	Avukat	A.P.	E	3	1		X		
Sinop	T.Fikret	Övet	1931	L	İdareci	C.H.P.	B	0	1	X			
Sivas	Enver	Akova	1935	Ü	Din Görevlisi	A.P.	E	1	3		X		X
Sivas	Vahit	Bozathlı	1920	Ü	Avukat	C.H.P.	E	3	1		X		
Sivas	Hüseyin	Çınar	1933	İ	Sanayici	B.P.	E	1	0				
Sivas	Ahmet	Durakoğlu	1925	Ü	Avukat	C.H.P.	E	3	1			X	
Sivas	Kadri	Doğan	1911	Ü	Avukat	BAĞ.	E	2	2	X	X		
Sivas	Ekrem	Kangal	1931	Ü	Mühendis	C.H.P.	E	3	2	X	X		
Sivas	Tevfik	Koraltan	1930	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1	X			
Sivas	Y.Ziya	Önder	1914	Ü	İdareci	A.P.	E	2	1		X		
Sivas	M.Kemal	Palaoglu	1929	Ü	İdareci	C.H.P.	E	2	1		X		
Sivas	Mustafa	Timisi	1936	Ü	İktisatçı	B.P.	E	4	1		X		
Tekirdağ	Yılmaz	Alpaslan	1933	Ü	Avukat	C.H.P.	E	2	1		X		
Tekirdağ	Nedim	Karahalil	1919	L	Tüccar	A.P.	E	5	1			X	
Tekirdağ	Orhan	Öztrak	1914	Ü	Avukat	G.P.	E	2	1		X		
Tekirdağ	M.Sabri	Sözeri	1926	Ü	Din Görevlisi	A.P.	E	1	3		X	X	X
Tokat	Hüseyin	Abbas	1934	Ü	Öğretmen	A.P.	E	2	3	X		X	X
Tokat	İ.Hilmi	Balcı	1933	Ü	İdareci	A.P.	E	3	1		X		
Tokat	İ.Hakkı	Birler	1927	Ü	Avukat	C.H.P.	E	1	0				
Tokat	Osman	Hacıbaloglu	1916	Ü	Avukat	A.P.	E	1	0				
Tokat	Mehmet	Kazova	1899	İ	Çiftçi	A.P.	E	5	0				
Tokat	Reşit	Önder	1916	L	Tüccar	G.P.	E	3	1		X		
Tokat	Yusuf	Ulusoy	1921	O	Çiftçi	B.P.	E	5	0				
Trabzon	Mehmet	Arslantürk	1916	Ü	Öğretmen	C.H.P.	E	1	1		X		
Trabzon	A.İhsan	Birincioğlu	1923	Ü	Avukat	A.P.	E	3	0				
Trabzon	N.İsfendiyar	Çakıroğlu	1933	Ü	Avukat	A.P.	E	1	0				
Trabzon	Ekrem	Dikmen	1930	Ü	Mali Müşavir	BAĞ.	E	2	0				
Trabzon	Selahattin	Güven	1923	Ü	Mühendis	A.P.	E	1	1			X	
Trabzon	Cevat	Küçük	1926	Ü	Doktor	C.H.P.	E	4	1		X		
Trabzon	M.Ali	Oksal	1917	Ü	Mühendis	A.P.	E	2	3	X	X	X	

İli	Ad	Soyad	Doğum	Öğrenim	Mesleği	Partisi	Medeni Hal	Çocuk	Yabancı Dil	İng.	Fra.	Alm.	Diğer
Trabzon	Ahmet	Şener	1921	Ü	Mühendis	C.H.P.	E	3	2			X	X
Trabzon	A.Rıza	Uzuner	1926	Ü	Mühendis	C.H.P.	B	0	3	X	X		X
Tunceli	Kenan	Aral	1928	Ü	Eğitimci	C.H.P.	E	5	1		X		
Tunceli	Hüseyin	Yenipınar	1928	Ü	Eğitimci	C.H.P.	E	5	0				
Urfa	Mehmet	Aksoy	1932	O	Politikacı	A.P.	E	6	0				
Urfa	Necati	Aksoy	1926	L	Çiftçi	C.H.P.	E	3	1				X
Urfa	Necmettin	Cevheri	1930	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
Urfa	M.Ali	Göklü	1924	Ü	Doktor	A.P.	E	4	1		X		
Urfa	Bahri	Karakeçeli	1938	Ü	Avukat	A.P.	E	2	0				
Urfa	Vehbi	Melik	1925	O	Çiftçi	C.H.P.	E	4	1				X
Uşak	Orhan	Dengiz	1918	Ü	Öğretmen	A.P.	E	2	1		X		
Uşak	Adil	Turan	1925	L	Eğitimci	C.H.P.	E	3	1		X		
Uşak	M.Fahri	Uğrasızoğlu	1919	Ü	Eğitimci	A.P.	E	3	1		X		
Van	M.Emin	Erdinç	1929	Ü	Eczacı	C.H.P.	E	3	1		X		
Van	Kinyas	Kartal	1900	HO	Asker	A.P.	E	10	1				X
Van	Fuat	Türkoğlu	1928	O	Tüccar	A.P.	E	3	0				
Van	Salih	Yıldız	1925	Ü	Avukat	G.P.	E	4	1		X		
Yozgat	İ.Hakkı	Akdoğan	1919	Ü	Avukat	A.P.	E	5	1		X		
Yozgat	Abdullah	Baştürk	1931	O	Sendikacı	C.H.P.	E	2	0				
Yozgat	İsmet	Kapısız	1930	Ü	Öğretmen	M.P.	E	2	1		X		
Yozgat	Turgut	Nizamoglu	1922	Ü	Mühendis	A.P.	E	1	1		X		
Yozgat	C.Ahmet	Sungur	1926	Ü	Doktor	C.H.P.	E	3	3	X	X	X	
Yozgat	Neşet	Tanrıdağ	1922	L	Gazetecilik	A.P.	E	3	1		X		
Zonguldak	Fuat	Ak	1922	İ	Tüccar	A.P.	E	3	0				
Zonguldak	A.Nihat	Akın	1922	L	Tüccar	A.P.	E	3	1		X		
Zonguldak	Hüseyin	Baytürk	1926	Ü	Mühendis	C.H.P.	E	1	1	X			
Zonguldak	Bülent	Ecevit	1925	L	Politikacı	C.H.P.	E	0	1	X			
Zonguldak	Fevzi	Fırat	1924	L	İdareci	A.P.	E	1	2		X	X	
Zonguldak	Ahmet	Güner	1919	L	Tüccar	C.H.P.	D	4	1		X		
Zonguldak	Cahit	Karakaş	1928	Ü	Mühendis	A.P.	E	0	3	X	X	X	
Zonguldak	S.Tekin	Müftüoğlu	1927	Ü	Avukat	A.P.	E	2	1		X		
Zonguldak	Kevni	Nedimioğlu	1915	Ü	Avukat	A.P.	E	3	2	X	X		

Ek-B
1969-1973 Dönemi Senato Üyelerinin Listesi

Soyad	Ad	Doğum Yılı	Öğrenim Durumu	Medeni Hali	Çocuk Sayısı	Yabancı Dil	Senatörlük Durumu	Senatörlük Tarihi
Acar	Selahattin	1925	Üniversite	Evli			Ordu	02.06.1968-
Acuner	Ekrem	1916	Harp Akademisi	Evli	4		Tabii Üye	
Adalı	M.Erdoğan	1924	Üniversite	Evli	2	1	İstanbul	07.06.1964-
Ademoğlu	M.Nuri	1913	Üniversite	Evli	2	2	Adana	15.10.1961 -
Agun	O.Mecdi	1918	Üniversite	Evli	4	1	Rize	07.06.1964-
Ağanoğlu	A.Şakir	1915	Üniversite	Bekar		1	Trabzon	05.06.1966-
Akatlı	Lütfü	1318	Üniversite	Evli	3		Cumhurbaşkanı Kontenjanı	04.07.1966 - 05.06.1972
Akça	A.Orhan	1918	Üniversite	Dul	3	1	Kütahya	07.06.1964-
Aksoley	Mebrure	1902	Üniversite	Evli		2	İstanbul	07.06.1964-
Aksoyoğlu	Refet	1920	Harp Akademisi	Evli	1	1	Tabii Üye	
Akyurt	Nurettin	1922	Üniversite	Evli	3	1	Malatya	02.06.1968-
Akyürek	Şevket	1914	Üniversite	Evli	3	2	İstanbul	15.10.1961 -
Alihocaoglu	Osman	1922	Üniversite	Evli	3	1	Erzurum	07.06.1964-
Alkan	Ali	1925	Üniversite	Evli	4		Kırklareli	02.06.1968-
Alpan	M.Cihat	1917	Harp Akademisi	Evli	2	1	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	03.07.1972-
Alpaslan	Fehmi	1918	Üniversite	Evli	2	1	Artvin	15.10.1961 - 14.10.1973
Altan	Nahit	1924	Üniversite	Evli	2	1	Çanakkale	07.06.1964-
Altay	Adil	1923	Üniversite	Evli	5	1	Sivas	02.06.1968-
Altuntaş	Ali	1923	Üniversite	Evli	2		Tokat	07.06.1964-
Arıburun	M.Tekin	1905	Harp Akademisi	Evli	2	4	İstanbul	07.06.1964-
Artukmaç	Sadık	1910	Üniversite	Evli	3	1	Yozgat	15.10.1961 -
Ataklı	Mucip	1919	Harp Akademisi	Evli	2	1	Tabii Üye	
Atalay	Sırrı	1919	Üniversite	Evli	1	1	Kars	15.10.1961 -
Atasağun	İ.Şevki	1899	Üniversite	Evli		2	Nevşehir	15.10.1961 -
Atayurt	M.Faik	1918	Üniversite	Evli	2	1	Uşak	05.06.1966-
Atmaca	Hüseyin	1919	Lise	Evli	2		Denizli	05.06.1966-
Aydiner	Hidayet	1900	Üniversite	Evli	2		Cumhurbaşkanı Kontenjanı	07.06.1966 - 05.06.1972
Ayrim	Y.Ziya	1920	Üniversite	Evli	3	1	Kars	07.06.1964-
Babüroğlu	Selahattin	1923	Harp Okulu			1	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	14.10.1971-
Bahadrlı	M.Enver	1920	Üniversite	Evli	2	1	Hatay	07.06.1964-

Baltan	T.Remzi	1918	Üniversite	Evli	2	1	Zonguldak	15.10.1961 -
Barutçuoğlu	Doğan	1922	Üniversite	Evli	3	1	Manisa	02.06.1968-
Bayar	Abdürrahman	1916	Üniversite	Evli	4		Mardin	07.06.1964-
Bayhan	Kudret	1913	Üniversite	Evli	5		Niğde	15.10.1961 -
Baykal	B.Sıtkı	1920	Üniversite	Evli	3	2	Ordu	02.06.1968-
Baysoy	Fehmi	1916	Üniversite	Evli	5	1	Erzincan	15.10.1961 -
Bekata	H.Oğuz	1911	Üniversite	Evli	4	2	Ankara	15.10.1961 -
Beler	Beliğ	1925	Üniversite	Dul	1	1	İzmir	02.06.1968-
Berkol	M.Haluk	1921	Üniversite	Evli	2	2	İstanbul	05.06.1966-
Betil	Zihni	1910	Üniversite	Evli	1	1	Tokat	15.10.1961 -
Bilgen	Lütfü	1926	Üniversite	Evli	4	2	İçel	02.06.1968-
Bingöl	İsa H.	1919	Üniversite	Evli	4	1	Muş	07.06.1964-
Bora	Aslan	1914	Harp Okulu	Evli	2	1	Tunceli	05.06.1966-
Bozoklar	Mustafa	1915	Üniversite	Evli	3	2	İzmir	02.06.1968-
Bulak	Cemalettin	1907	Üniversite	Evli	6		Samsun	15.10.1961 -
Canpolat	O.Nuri	1927	Üniversite	Evli	2		Konya	02.06.1968-
Cebe	Turgut	1922	Üniversite	Evli	2	1	Çorum	05.06.1966-
Cilara	Abbas	1919	Üniversite	Evli	4	1	Gümüşhane	05.06.1966-
Cizrelioğlu	Selahattin	1924	Üniversite	Evli		1	Diyarbakır	05.06.1966-
Çağatay	Nazif	1906	Üniversite	Evli	2		İzmir	02.06.1968-
Çağlayangil	İ.Sabri	1908	Üniversite	Evli	1	3	Bursa	15.10.1961 -
Çelebi	Emrullah	1925	Harp Akademisi	Evli	4	2	Tabii Üye	
Çelikbaş	Fethi						Cumhurbaşkanı Kontenjanı	03.07.1972-
Çerkeş	Mehmet	1921	Lise	Evli	2	1	Kastamonu	15.10.1961 -
Çoşkun	A.Celalettin	1916	Üniversite	Evli	2	1	Aydın	02.06.1968-
Çumralı	Sedat	1904	Üniversite	Evli	1	1	Konya	15.10.1961 -
Deliveli	Mustafa	1919	Üniversite	Evli	3		Hatay	07.06.1964-
Demirel	Nuri	1922	Üniversite	Evli	2		Balıkesir	02.06.1968-
Dener	Hayri	1898	Üniversite	Evli	2	2	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	07.06.1968-
Derbil	Özer	1928	Üniversite	Evli	3	1	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	14.10.1971-
Dikeçligil	Hüsnu	1918	Lise	Evli	3		Kayseri	15.10.1961 -
Ege	İ.Cenap	1918	Lise	Evli	3	1	Aydın	15.10.1961 -
Erdinç	İ.Etem	1913	Üniversite	Evli	3	1	Kütahya	07.06.1964-
Erdoğan	Azmi	1919	Üniversite	Evli	5	1	Diyarbakır	15.10.1961 -
Ergeneli	M.Nafiz	1901	Üniversite	Evli	2	1	Edirne	02.06.1968-
Ergin	S.Naci	1908	Üniversite	Evli	2	1	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	14.10.1971-

Erim	Nihat	1912	Üniversite	Evli	2	2	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	14.10.1971-
Erkin	F.Cemal	1900	Üniversite	Dul	0	4	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	05.06.1970-10.10.1971
Ersü	Vehbi	1918	Harp Akademisi	Evli	2		Tabii Üye	
Ertuğ	Celal	1913	Üniversite	Evli	2	2	Elazığ	15.10.1961 -
Ertürk	Nurettin	1911	Üniversite	Evli	4		Sivas	02.06.1968-
Goral	Halil	1922	Harp Okulu	Evli	2		Aydın	02.06.1968-
Göktürk	H.Avni	1901	Üniversite	Evli	3	3	Niğde	05.06.1966-
Gülcügil	Mustafa	1917	Üniversite	Evli	3	1	Isparta	07.06.1964-
Gülek	Kasım	1905	Üniversite	Evli	1	6	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	03.11.1969-10.10.1971
Güler	Mehmet	1924	Üniversite	Evli	3	1	Balıkesir	07.06.1964-
Gülez	T.Yaşar	1925	Üniversite	Bekar		3	Bolu	02.06.1968-
Gümüšoğlu	O.Zeki	1924	Üniversite	Evli	3	1	İstanbul	07.06.1964-
Gündoğan	Fikret	1920	Üniversite	Evli	2	1	İstanbul	07.06.1964-
Gürler	Faruk	1913	Harp Akademisi				Cumhurbaşkanı Kontenjanı	07.03.1973-
Gürsoytrak	Suphi	1925	Harp Akademisi	Evli	2	2	Tabii Üye	
Güvenç	Vahap	1926	Lise	Evli	3	1	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	07.06.1968-
Halıcı	Feyzi	1924	Üniversite	Evli	2	1	Konya	02.06.1968-
Hatunoğlu	Sakıp	1921	Üniversite	Evli	3	1	Erzurum	07.06.1964-
Hazerdağlı	M.Salim	1917	Üniversite	Evli	4	1	Elazığ	05.06.1966-
Hazerdağlı	Mehmet	1917	Üniversite	Evli	1	1	Kars	15.10.1961 -
Hocaoğlu	Ö.Lütfü	1924	Üniversite	Evli	2	1	Trabzon	05.06.1966-
İnebeyli	Nazım	1922	Üniversite	Evli	3	1	Sinop	02.06.1968-
İnkaya	Cemalettin	1927	Üniversite	Evli	2	1	Balıkesir	02.06.1968-
İnönü	İsmet	1884	Harp Akademisi	Evli	3	3	Tabii Üye	03.07.1972 -
İşıklar	H.Enver	1914	Harp Akademisi	Evli		1	Samsun	07.06.1964-
İştan	Rıza	1906	Üniversite	Evli	3	2	Samsun	07.06.1964-
İşmen	Hikmet	1918	Üniversite	Bekar		3	Kocaeli	05.06.1966-
İzmen	Mehmet	1909	Üniversite	Evli	2	1	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	07.06.1968 - 18.04.1973
Kalpaklıoğlu	Hüseyin	1919	Üniversite	Evli	3		Kayseri	15.10.1961 -
Kapanlı	Turhan	1916	Üniversite	Evli	2		Ankara	15.10.1961 -
Kaplan	Kadri	1921	Harp Akademisi	Evli	2	1	Tabii Üye	
Karaağaçlıoğlu	M.Kazım	1920	Harp Okulu	Evli	2	1	Afyon	05.06.1966-
Karagöz	İlyas	1919	Üniversite	Evli	2	1	Muğla	05.06.1966-
Karakapıcı	İ.Etem	1917	Üniversite	Evli	3	1	Urfa	05.06.1966- 17.01.1973 tarihinde ölmüştür.
Karaküçük	Adnan	1927	Üniversite	Evli	2	1	Maraş	02.06.1968-

Karaman	Suphi	1922	Harp Akademisi	Evli	3	2	Tabii Üye	
Karaosmanoğlu	Oral	1927	Üniversite	Evli		1	Manisa	02.06.1968-
Karavelioğlu	Kamil	1927	Harp Akademisi	Evli	1	2	Tabii Üye	
Karayığit	Ahmet	1339	Üniversite	Evli	3	1	Afyon	05.06.1966-
Kavak	Abdurrahman	1918	Üniversite	Evli	7		Siirt	07.06.1964-
Kayalar	Şeref	1915	Üniversite	Evli	2		Bursa	15.10.1961 -
Kınaytürk	Ö.Faruk	1913	Harp Okulu	Evli	1	1	Burdur	07.06.1964-
Kırlı	Mümin	1928	Üniversite	Evli	3	1	İzmir	02.06.1968-
Koçaş	M.Sadi	1919	Harp Akademisi	Evli	2	1	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	07.07.1962 - 22.10.1969
Kor	Orhan	1922	Harp Akademisi	Evli	2	2	İzmir	02.06.1968-
Korutürk	Fahri	1903	Harp Akademisi	Evli	3	3	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	07.06.1968-06.04.1973'te Cumhurbaşkanı seçilmiştir.
Köker	Yiğit	1925	Üniversite	Evli			Ankara	05.06.1966-
Kutlar	İ.Tevfik	1911	Üniversite	Evli	3	1	Gaziantep	02.06.1968-
Küçük	Sami	1916	Harp Akademisi	Evli	2	2	Tabii Üye	
Kürümoğlu	Orhan	1927	Üniversite	Evli	2		Bitlis	02.06.1968-
Madanoğlu	Cemal	1907	Harp Akademisi	Evli			Cumhurbaşkanı Kontenjanı	07.06.1966 - 05.06.1972
Melen	Ferit	1906	Üniversite	Evli	2	1	Van	07.06.1964-
Menteşeoğlu	Haldun	1916	Üniversite	Evli	2	1	Muğla	15.10.1961 -
Mete	M.Yılmaz	1338	Üniversite	Evli	3		Adana	05.06.1966-
Mirkelamoğlu	Necip	1922	Üniversite	Evli	3		İzmir	02.06.1968-
Mumcuoğlu	Hayri	1914	Üniversite	Evli	2	1	Tekirdağ	05.06.1966-
Nadi	Yunus	1908	Üniversite	Evli		2	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	07.06.1964 - 30.04.1970'de istifa etmiştir.
Okan	Sezai	1917	Harp Akademisi	Evli	2	1	Tabii Üye	
Oral	Hasan	1906	Üniversite	Evli	2	1	Urfa	05.06.1966-
Orhon	Sabahattin	1916	Üniversite	Evli	2	1	Giresun	15.10.1961 -
Ortaç	Cahit	1908	Üniversite	Evli			Bursa	15.10.1961 -
Öçten	Rıfat	1913	Üniversite	Evli	4		Sivas	15.10.1961 - 01.03.1970'de ölmüştür.
Özbek	Sabahattin	1915	Üniversite				Cumhurbaşkanı Kontenjanı	03.07.1972-
Özçetin	M.Şevket	1917	Üniversite	Evli	3	1	Çorum	02.06.1968-
Özden	Ekrem	1909	Üniversite	Evli	1	1	İstanbul	07.06.1964-
Özdilek	Fahri	1898	Harp Akademisi	Evli	3	1	Tabii Üye	
Özdolay	Talip	1911	Üniversite	Evli	1	2	İçel	15.10.1961 -
Özer	Hamdi	1918	Harp Okulu	Evli	7	1	Malatya	02.06.1968-

Özgüneş	Mehmet	1921	Harp Akademisi	Evli	5	1	Tabii Üye	
Özgür	Selahattin	1925	Harp Akademisi	Evli	1	1	Tabii Üye	
Özkaya	M.Şükrü	1925	Harp Akademisi	Evli		1	Tabii Üye	
Özlen	Fakih	1915	Üniversite	Evli	4		Konya	02.06.1968-
Özmen	Halil	1922	Üniversite	Evli	2	1	Kırşehir	02.06.1968-
Öztekin	Mukadder	1335	Üniversite	Evli	2	2	Niğde	05.06.1966-
Öztürk	Hüseyin	1923	Üniversite	Evli	2	1	Sivas	02.06.1968-
Öztürkçine	Rıfat	1917	Üniversite	Evli	2	1	İstanbul	15.10.1961 -
Pestilci	M.Ali	1926	Üniversite	Evli	2	1	Zonguldak	02.06.1968-
Pırılı	Mehmet	1924	Üniversite	Evli	2		Antalya	6/7/1964
Rendeci	Refet	1923	Üniversite	Evli	3		Samsun	07.06.1964-
Salihoglu	Osman	1924	Üniversite	Evli	3	1	Sakarya	05.06.1966-
Saraçoğlu	Abdülkerim	1921	Üniversite	Evli	3	1	Mardin	15.10.1961 -
Sarlıcalı	Nejat	1918	Üniversite	Evli			Balıkesir	07.06.1964-
Seyhan	Necip	1917	Üniversite	Evli	3	1	Hakkari	07.06.1964-
Somunoğlu	O.Edip	1904	Üniversite	Evli	3	1	Erzurum	07.06.1964-
Soydan	Hilmi	1920	Üniversite	Evli	5	1	Maraş	02.06.1968-
Sökmen	Tayfur	1892	Ortaokul	Evli	4		Cumhurbaşkanı Kontenjanı	07.06.1968-
Sunay	Cevdet	1900	Harp Akademisi	Evli	3	2	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	14.03.1966 - 28.03.1966'da Cumhurbaşkanı, 28.03.1973'te tabii üye
Süersan	Orhan	1916	Harp Akademisi	Evli	1	2	Manisa	15.10.1961 -
Şenocak	Y.Kemal	1921	Harp Okulu	Evli	2	1	Afyon	05.06.1966-
Talu	M.Naim	1919	Üniversite	Evli	2	1	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	03.07.1972-
Tanyeri	Salih	1915	Üniversite	Evli	1	2	Gaziantep	02.06.1968-
Tarlan	Cemal	1913	Üniversite	Evli	2		Tekirdağ	15.10.1961 -
Tekin	M.Akif	1922	Harp Akademisi	Evli			Antalya	07.06.1964-
Termen	Ziya	1917	Üniversite	Evli	3	1	Çankırı	07.06.1964-
Tıgılı	Mustafa	1914	Üniversite	Evli	3	1	Sakarya	05.06.1966-
Titrek	Gürhan	1927	Üniversite	Evli	2		Çankırı	02.06.1968-
Tokatoğlu	Lütfi	1917	Üniversite	Evli	2	1	Kocaeli	15.10.1961 -
Topaloğlu	M.İhsan	1915	Üniversite	Evli	3	3	Giresun	05.06.1966-
Tuğrul	M.Orhan	1916	Üniversite	Evli		1	Bilecik	02.06.1968-
Tuna	A.Nusret	1916	Üniversite	Evli	3	1	Kastamonu	15.10.1961 -
Tunakan	Ruhi	1915	Üniversite	Evli	3	3	Manisa	02.06.1968-
Tunç	Halil	1928	İlk	Evli	3	0	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	03.07.1972-

Tunçkanat	Haydar	1921	Harp Akademisi	Evli	2	1	Tabii Üye	
Turan	Sami	1911	Üniversite	Evli	2	1	Kayseri	05.06.1966-
Turanlı	M.Sırrı	1921	Üniversite	Evli	3	1	Adıyaman	02.06.1968-
Turgut	A.Kemal	1918	Üniversite	Evli	3		Denizli	05.06.1966-
Türkmen	Salih	1912	Üniversite	Evli		2	Ağrı	6/7/1964
Tüzün	N.Zerrin	1917	Lise	Evli	1	1	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	09.06.1964 - 10.10.1971
Ucuzal	Ömer	1922	Üniversite	Evli		1	Eskişehir	07.06.1964-
Ulusoy	Mansur	1910	Harp Okulu	Evli	4	1	Elazığ	15.10.1961 -
Ural	Saffet	1923	Harp Akademisi	Evli	2	3	Bursa	05.06.1966-
Üçok	Bahriye	1919	Üniversite	Evli	1	2	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	14.10.1971-
Ünalı	Mehmet	1919	Üniversite	Evli	4	1	Adana	15.10.1961 -
Üner	Ragıp	1914	Üniversite	Evli	3	2	Cumhurbaşkanı Kontenjanı	16.04.1966 - 05.06.1972
Ünlü	Adil	1920	Üniversite	Evli	2		Cumhurbaşkanı Kontenjanı	31.10.1961 - 10.10.1971
Ürgüplü	S.Hayri	1903	Üniversite	Evli	1	3	Kayseri	15.10.1961 - 05.06.1972
Varişlı	Mehmet	1925	Üniversite	Evli	2	1	Konya	02.06.1968-
Vural	Mahmut	1926	Üniversite	Evli	2	1	Ankara	05.06.1966-
Yalçuk	Safa	1913	Üniversite	Evli	4		Çorum	07.06.1964-
Yeşilyurt	İsmail	1924	Üniversite	Evli	3	1	Yozgat	07.06.1964-
Yetiş	İsmail	1925	Üniversite	Evli	2	1	Ankara	05.06.1966-
Yıldırım	M.Cemal	1909	Harp Akademisi	Evli		1	İstanbul	07.06.1964-
Yıldız	Ahmet	1921	Harp Akademisi	Evli	2	3	Tabii Üye	
Yılmaztürk	Alaeddin	1927	Üniversite	Evli	3	1	Bolu	02.06.1968-
Yurdakuler	Muzaffer	1915	Harp Akademisi	Evli	2	2	Tabii Üye	
Yurtsever	A.Hikmet	1925	Üniversite	Evli	3	1	Bingöl	05.06.1966-
Yüce	A.Demir	1922	Üniversite	Evli		1	Zonguldak	02.06.1968-
Zaloğlu	Reşat	1912	Üniversite	Evli	3	1	Trabzon	15.10.1961 -
Zeren	Macit	1921	Üniversite	Evli	1		Amasya	15.10.1961 -

EK – C

XIV. Dönem’de Görev Yapan Hükümetlerin Listesi

II. Süleyman Demirel Hükümeti Bakanlar Kurulu Listesi		
Bakanlık	Kimliği	Seçim Bölgesi
Başbakan	Süleyman DEMİREL	Isparta
Devlet Bakanı	Refet SEZGİN	Çanakkale
	Hasan DİNÇER	Afyonkarahisar
Devlet Bakanı	Hüsamettin ATABEYLİ	Erzincan
Devlet Bakanı	Mehmet Turhan BİLGİN	Erzurum
Adalet Bakanı	Yusuf Ziya ÖNDER	Sivas
Milli Savunma Bakanı	Ahmet TOPALOĞLU	Adana
İçişleri Bakanı	Haldun MENTEŞEOĞLU	(C.S. Üyesi, Muğla)
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri ÇAĞLAYANGİL	(C.S. Üyesi, Bursa)
Maliye Bakanı	Ali Mesut EREZ	Kütahya
Milli Eğitim Bakanı	Orhan OĞUZ	Eskişehir
Bayındırlık Bakanı	Turgut Yaşar GÜLEZ	(C.S. Üyesi, Bolu)
Ticaret Bakanı	Gürhan TITREK	(C.S. Üyesi, Çankırı)
Sağ.ve Sos.Yard. Bak.	Vedat Ali ÖZKAN	Kayseri
Gümrük ve Tekel Bak.	Ahmet İhsan BİRİNCİOĞLU	Trabzon
Tarım Bakanı	Mehmet İlhami ERTEM	Edirne
Çalışma Bakanı	Seyfi ÖZTÜRK	Eskişehir
Sanayi Bakanı	Mehmet Selahattin KILIÇ	Adana
	Sabit Osman AVCI	(Artvin) 06.03.1970-14.12.1970
Enerji ve Tabii Kay. Bak	Nahit MENTEŞE	(Aydın) 14.12.1970-26.03.1971
	Necmettin CEVHERİ	Urfa
Turizm ve Tanıtma Bak.	Necmettin CEVHERİ	Urfa
İmar ve İskan Bakanı	Mehmet H.NAKİBOĞLU	Kayseri
Köyşleri Bakanı	Turhan KAPANLI	(C.S. Üyesi, Ankara)
Orman Bakanı	Hüseyin ÖZALP	Samsun
Gençlik ve Spor Bak.	İsmet SEZGİN	Aydın
Ulaştırma Bakanı	Nahit MENTEŞE	Aydın 06.03.1970-14.12.1970
	Mehmet Orhan TUĞRUL	(C.S. Üyesi, Bilecik) 04.01.1971-26.03.1971

III. Süleyman Demirel Hükümeti Bakanlar Kurulu Listesi

Bakanlık	Kimliği	Seçim Bölgesi
Başbakan	Süleyman DEMİREL	Isparta
Devlet Bakanı	Refet SEZGİN	Çanakkale 06.03.1970-16.07.1970
	Hasan DİNÇER	Afyonkarahisar 29.07.1970-26.03.1971
Devlet Bakanı	Hüsamettin ATABEYLİ	Erzincan
Devlet Bakanı	Mehmet Turhan BİLGİN	Erzurum
Adalet Bakanı	Yusuf Ziya ÖNDER	Sivas
Milli Savunma Bakanı	Ahmet TOPALOĞLU	Adana
İçişleri Bakanı	Haldun MENTEŞEOĞLU	(C. S. Üyesi, Muğla)
Dışişleri Bakanı	İhsan Sabri ÇAĞLAYANGİL	(C. S. Üyesi, Bursa)
Maliye Bakanı	Ali Mesut EREZ	Kütahya
Milli Eğitim Bakanı	Orhan OĞUZ	Eskişehir
Bayındırlık Bakanı	Turgut Yaşar GÜLEZ	(C. S. Üyesi, Bolu)
Ticaret Bakanı	Gürhan TİTREK	(C. S. Üyesi, Çankırı)
Sağlık ve Sos.Yar.Bakanı	Vedat Ali ÖZKAN	Kayseri
Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet İhsan BİRİNCİOĞLU	Trabzon
Tarım Bakanı	Mehmet İlhami ERTEM	Edirne
Ulaştırma Bakanı	Nahit MENTEŞE	(Aydın) 06.03.1970-14.12.1970
	Mehmet Orhan TUĞRUL	(C. S. Üyesi, Bilecik) 04.01.1971-26.03.1971
Çalışma Bakanı	Seyfi ÖZTÜRK	Eskişehir
Sanayi Bakanı	Mehmet Selahattin KILIÇ	Adana
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Sabit Osman AVCI	(Artvin) 06.03.1970-14.12.1970
	Nahit MENTEŞE	(Aydın)14.12.70-26.03.71
Turizm ve Tanıtma Bak.	Necmettin CEVHERİ	Urfa
İmar ve İskan Bakanı	Mehmet H. NAKİBOĞLU	Kayseri
Köyİşleri Bakanı	Turhan KAPANLI	(C. S. Üyesi, Ankara)
Orman Bakanı	Hüseyin ÖZALP	Samsun
Gençlik ve Spor Bakanı	İsmet SEZGİN	Aydın

I. Nihat Erim Hükümeti Bakanlar Kurulu Listesi

Bakanlık	Kimliği	Seçim Bölgesi
Başbakan	İsmail Nihat ERİM	(Bağımsız Milletvekili, Kocaeli)
Dev.Bak. ve Başbakan Yrd.	Sadi KOÇAŞ	Konya
Dev.Bak. ve Başbakan Yrd.	Atilla KARAOSMANOĞLU	T.B.M.M. dışından
Dev.Bak. ve Başbakan Yrd.	Ali Mesut EREZ	(Kütahya) 03.12.1971-11.12.1971
Devlet Bakanı	Mehmet ÖZGÜNEŞ	(C. S. Üyesi)
Devlet Bakanı	Doğan KİTAPLI	(Samsun) 26.03.1971-13.10.1971
Adalet Bakanı	İsmail Hakkı ARAR	İstanbul
Milli Savunma Bakanı	Ferit MELEN	(C. S. Üyesi, Van)
İçişleri Bakanı	Hamdi ÖMEROĞLU	(T.B.M.M. dışından)
Dışişleri Bakanı	Osman OLCAY	(T.B.M.M. dışından)
Maliye Bakanı	Sait Naci ERGİN	(T.B.M.M. dışından)
Milli Eğitim Bakanı	Şinasi OREL	(T.B.M.M. dışından)
Bayındırlık Bakanı	Cahit KARAKAŞ	(Zonguldak) 26.03.1971-10.11.1971
	Mukadder ÖZTEKİN	(C. S. Üyesi, Adana) 10.11.1971-11.12.1971
Dış Ekonomik İlişkiler Bak.	İsmail Hamit Özer DERBİL	(T.B.M.M. dışından, C.S. Üyesi)
Sanayi ve Teknoloji Bak.	Ayhan ÇİLİNGİROĞLU	(T.B.M.M. dışından)
Sağlık ve Sos.Yardım Bak.	Türkan AKYOL	(T.B.M.M. dışından)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar ÖZALP	Niğde
Tarım Bakanı	Orhan DİKMEN	(T.B.M.M. dışından)
Ulaştırma Bakanı	Haluk ARIK	(T.B.M.M. dışından) 26.03.1971-29.09.1971
	Selahattin BABÜROĞLU	(T.B.M.M. dışından) 13.10.1971-27.10.1971
	Cahit KARAKAŞ	(Zonguldak) 10.11.1971-11.12.1971
Çalışma Bakanı	Atilla SAV	(T.B.M.M. dışından) 26.03.1971-13.10.1971
	Atilla SAV	27.10.1971-11.12.1971
Enerji ve Tabii Kay. Bak.	Mehmet İhsan TOPALOĞLU	(Giresun) 26.03.1971-29.09.1971
	Atilla SAV	(T.B.M.M. dışından) 13.10.1971-27.10.1971
	Nezih DEVRES	(T.B.M.M.dışından) 10.11.1971-11.12.1971
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz AKÇAL	Rize
İmar ve İskan Bakanı	Selahattin BABÜROĞLU	(T.B.M.M. dışından) 26.03.1971-13.10.1971
	Selahattin BABÜROĞLU	(T.B.M.M. dışından) 27.10.1971-11.12.1971
Köyşleri Bakanı	Cevdet AYKAN	(T.B.M.M. dışından)
Orman Bakanı	Selahattin İNAL	(T.B.M.M. dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı	Sezai ERGUN	Konya
Kültür Bakanı	Talat HALMAN	(T.B.M.M. dışından) 14.07.1971-11.12.1971

II. Nihat Erim Hükümeti Bakanlar Kurulu Listesi

Bakanlık	Kimliği	Seçim Bölgesi
Başbakan	İsmail Nihat ERİM	(C. S. Kontenjan Üyesi)
Devlet Bakanı	Ali İhsan GÖĞÜŞ	Gaziantep
Devlet Bakanı	Doğan KİTAPLI	Samsun
Devlet Bakanı	İlhan ÖZTRAK	T.B.M.M. dışından
Devlet Bakanı	İlyas KARAÖZ	(C. S. Üyesi, Muğla)
Adalet Bakanı	Suat BİLGE	(T.B.M.M. dışından)
Milli Savunma Bakanı	Ferit MELEN	(C. S. Üyesi, Van)
İçişleri Bakanı	Ferit KUBAT	(T.B.M.M. dışından)
Dışişleri Bakanı	Ümit Haluk BAYÜLKEN	(T.B.M.M. dışından)
Maliye Bakanı	Sait Naci ERGİN	(C. S. Kontenjan Üyesi)
Milli Eğitim Bakanı	İsmail Hakkı ARAR	İstanbul
Bayındırlık Bakanı	Mukadder ÖZTEKİN	(C. S. Üyesi, Adana)
Ticaret Bakanı	Mehmet Naim TALU	(T.B.M.M. dışından)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Ali Mesut EREZ	Kütahya
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Cevdet AYKAN	(T.B.M.M. dışından)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar ÖZALP	Niğde
Tarım Bakanı	Orhan DİKMEN	(T.B.M.M. dışından)
Ulaştırma Bakanı	Rıfki DANIŞMAN	Erzurum
Çalışma Bakanı	Ali Rıza UZUNER	Trabzon
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bak.	Nezih DEVRES	(T.B.M.M. dışından)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz AKÇAL	Rize
İmar ve İskan Bakanı	Serbülent BİNGÖL	(T.B.M.M. dışından)
Orman Bakanı	Selahattin İNAL	(T.B.M.M. dışından)
Köyüşleri Bakanı	Necmi SÖNMEZ	(T.B.M.M. dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı	Ali Adnan KARAKÜÇÜK	(C. S. Üyesi, Maraş)

Ferit Melen Hükümeti Bakanlar Kurulu Listesi		
Bakanlık	Kimliği	Seçim Bölgesi
Başbakan	Ferit MELEN	(C. S. Üyesi, Van, MGP)
Devlet Bakanı	Doğan KİTAPLI	(Samsun, AP)
Devlet Bakanı	İsmail Hakkı ARAR	(İstanbul, CHP)
Devlet Bakanı	Zeyyat BAYKARA	(T.B.M.M. dışından)
Devlet Bakanı	İlhan ÖZTRAK	(T.B.M.M. dışından)
Adalet Bakanı	Hasan Fehmi ALPASLAN	(C. S. Üyesi, Artvin, MGP)
Milli Savunma Bakanı	Mehmet İZMEN	(C. S. Kontenjan Üyesi)
İçişleri Bakanı	Ferit KUBAT	(T.B.M.M. dışından)
Dışişleri Bakanı	Ümit Haluk BAYÜLKEN	(T.B.M.M. dışından)
Maliye Bakanı	Ziya MÜEZZİNOĞLU	(T.B.M.M. dışından, sonra Senatör)
Milli Eğitim Bakanı	Ahmet Sabahattin ÖZBEK	(T.B.M.M. dışından)
Bayındırlık Bakanı	Mukadder ÖZTEKİN	(C. S. Üyesi, Adana, CHP)
Ticaret Bakanı	Mehmet Naim TALU	(C. S. Kontenjan Üyesi)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Ali Mesut EREZ	(Kütahya, AP)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Kemal DEMİR	(Bolu, CHP)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Haydar ÖZALP	(Niğde, AP)
Tarım Bakanı	İlyas KARAÖZ	(C. S. Üyesi, Muğla, AP)
Ulaştırma Bakanı	Rıfki DANIŞMAN	(Erzurum, AP)
Çalışma Bakanı	Ali Rıza UZUNER	(Trabzon, CHP)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Mehmet Nuri KODAMANOĞLU	(Niğde, CHP)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Erol Yılmaz AKÇAL	(Rize, AP)
İmar ve İskan Bakanı	Hayrettin Turgut TOKER	(Ankara, AP)
Köyüşleri Bakanı	Necmi SÖNMEZ	(T.B.M.M. dışından)
Orman Bakanı	Selahattin İNAL	(T.B.M.M. dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı	Ali Adnan KARAKÜÇÜK	(C. S. Üyesi, Maraş, AP)

M. Naim Talu Hükümeti Bakanlar Kurulu Listesi

Bakanlık	Kimliği	Seçim Bölgesi
Başbakan	Mehmet Naim TALU	(C. S. Kontenjan Üyesi)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Nizamettin ERKMEN	(Giresun, AP)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Kemal SATIR	(Adana, CGP)
Devlet Bakanı	İsmail Hakkı TEKİNEL	(İstanbul, AP)
Devlet Bakanı	İlhan ÖZTRAK	(CGP, T.B.M.M. dışından)
Adalet Bakanı	Mehmet Hayri MUMCUOĞLU	(C. S. Üyesi, Tekirdağ, Bağımsız)
Milli Savunma Bakanı	Mehmet İlhami SANCAR	(İstanbul, CGP)
İçişleri Bakanı	Mukadder ÖZTEKİN	(C. S. Üyesi, Adana, Bağımsız)
Dışişleri Bakanı	Ümit Haluk BAYÜLKEN	(T.B.M.M. Dışından)
Maliye Bakanı	Sadık Tekin MÜFTÜOĞLU	(Zonguldak, AP)
Milli Eğitim Bakanı	Orhan DENGİZ	(Uşak, AP)
Bayındırlık Bakanı	Nurettin OK	(Çankırı, AP)
Ticaret Bakanı	Ahmet TÜRKEL	(Bursa, AP)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Vefa TANIR	(Konya, CGP)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Fethi ÇELİKBAŞ	(C. S. Kontenjan Üyesi, CGP)
Tarım Bakanı	Ahmet Nusret TUNA	(C. S. Üyesi, Kastamonu, AP)
Ulaştırma Bakanı	Ahmet Sabahattin ÖZBEK	(C. S. Kontenjan Üyesi)
Çalışma Bakanı	Ali Naili ERDEM	(İzmir, AP)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı	Nuri Kemal BAYAR	(Sakarya, AP)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Kemal DEMİR	(Bolu, CGP)
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Ahmet İhsan KIRIMLI	(Balıkesir, AP)
İmar ve İskan Bakanı	Mehmet Nebil OKTAY	(Siirt, CGP)
Köyİşleri Bakanı	Orhan KÜRÜMOĞLU	(C. S. Üyesi, Bitlis, AP)
Orman Bakanı	İsa Hisan BİNGÖL	(C. S. Üyesi, Muş, AP)
Gençlik ve Spor Bakanı	Ali Celalettin COŞKUN	(C. S. Üyesi)